

Fagrappport nr. 7-2004

Kristine Pettersen

Dress med press

en studie av mannlig
klesbruk i stortingssalen

SIFO

© SIFO 2005
Fagrapport nr. 7 - 2004

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporten er lagt ut på internett for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Tittel	Antall sider	Dato
Dress med Press – En studie av mannlig klesbruk i stortings salen	141	20.09.2004
Title	ISBN	ISSN
Suitable Suits – A study of clothing in the Chamber among the male members of the Storting	82-7063-401-8	1502-6760
Forfatter(e)	Prosjektnummer	Faglig ansvarlig sign.
Kristine Pettersen	11-2004-08	
Oppdragsgiver		
SIFO. Rapporten er en omarbeidet utgave av Kristine Pettersens hovedfagsoppgave i kulturhistorie ved Universitetet i Oslo.		
Sammendrag		
Dressbruk er i dag ikke pålagt de mannlige stortingsrepresentantene. Forfatteren diskuterer derfor hvorfor de mannlige stortingsrepresentantene mener dress er naturlig i stortings salen på Stortinget.		
Rapporten tar for seg den mannlige dresskulturen blant stortingsrepresentanter i dag, samt et historisk tilbakeblikk. Analysen baseres hovedsakelig på kvalitativ metode, bestående av intervjuer og observasjon. Det er også foretatt analyse av portretter og andre fotografier.		
Summary		
Written laws do not regulate the use of suits among the male members of the Norwegian Parliament. The author discusses why members of the Parliament view suits as the natural choice of attire.		
The subject of the report is the male dress code among the members of the Storting today, with a historical perspective. The analysis is mainly based on a qualitative method, which consists of interviews and observations. There is also an analysis of portraits of former members of the Storting, and other photos.		
Stikkord		
Dress, klær, dresskultur, tradisjon, naturlige valg, Stortinget, stortingsrepresentanter, Norge, kulturhistorie.		
Keywords		
Suit, clothing, suit-culture, tradition, natural choices, the Storting (the Norwegian Parliament), members of the Storting, Norway, cultural history.		

Dress med Press

En studie av mannlig klesbruk i stortingssalen

av

Kristine Pettersen

2004

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 4682 Nydalen, 0405 Oslo

Forord

Denne rapporten er basert på Kristine Pettersens hovedfagsoppgave i kulturhistorie avlagt ved Universitetet i Oslo vår 2004.

I løpet av feltarbeidet opplevde forfatteren negativ tilbakemelding fra stortingsrepresentanter og stortingsmedarbeidere, som ga uttrykk for at de ikke kunne forstå hva et slikt studie skulle føre til. Noe av årsaken til det kan være at menn i dress er et ikke-tema. Menn som bruker dress som arbeidsantrekk, er ikke den gruppen som først trekkes frem når klær diskuteres. Dette viser imidlertid hvor viktig det er med et slikt studie som legges frem i denne rapporten. Disse mennene utgjør en sentral gruppe i vårt samfunn, og trekk ved deres klesbruk kan føre til en forståelse av forhold ved dem og maktposisjonen de besitter, samt klær og klesvaner generelt.

Forskningsleder Ingun Grimstad Klepp ved SIFO har vært veileder for hovedfagsoppgaven. Ved SIFO har forbrukskulturgruppa og studentene også bidratt med kommentarer underveis.

Takk til Norsk Folkemuseum ved Lene Walle, og stortingsarkivet ved Vidar Maximillian Husby, som har gitt tilgang til stortingsportrettene og andre fotografier.

Kunst- og drakthistoriker Astrid Oxaal, og ekspert på sivile uniformer Knut Erik Strøm, har begge bidratt med hver sin unike kompetanse. Takk for det.

En spesiell takk til stortingsrepresentantene som velvillig har svart på spørsmål.

Torshov, juli 2004.

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Innhold

Forord	5
Innhold	7
Sammendrag	9
Summary	11
1 Innledning.....	13
1.1 Dress som det naturlige valget.....	13
1.2 Hva er en dress?.....	16
2 Normbærer og kommunikasjonsmiddel	19
2.1 Kollektive posisjoner	20
2.2 Diskurs og makt.....	22
2.2.1 Klær og makt.....	24
2.3 Menn velger dress.....	26
2.3.1 Kropp og klær	27
3 Kilder og metode	31
3.1 Samtaler	32
3.1.1 Heikki Holmås	34
3.1.2 Lodve Solholm.....	34
3.1.3 Jørgen Kosmo	35
3.1.4 Martin Engeset.....	36
3.1.5 Erling Folkvord.....	36
3.2 Observasjon av spørretimen	37
3.3 Stortingsreferat	38
3.4 Portretter	39
4 Nyansering av Stortinget og begrepsbruk	43
4.1 Spørretimen – en arbeidsplass	44
4.1.1 Talerstolen – Representativ.....	46
4.1.2 Salen – Tilstedeværende	48
4.1.3 Rotunden – Det sosiale bakrommet	50
4.2 Dresspress – en begrepsdiskusjon.....	52
4.2.1 Sedvane anses som en regel	52

4.2.2	Tradisjonsbegrepene understreker forpliktelse	54
4.2.3	Skikk og bruk- begrepene viser til en forventning	54
4.2.4	En norm er en rettesnor	56
4.3	Anmodning om dress	57
5	Framveksten av en dressnorm	61
5.1	Kongens representanter	61
5.1.1	Den sivile uniformen	63
5.2	Partiene og folkets representanter	69
5.2.1	Den moderne dressen	71
5.2.2	Ikke kroppsarbeider, men kontorarbeider	73
5.2.3	Ikke kvinne, men mann	76
5.3	Stortingets representanter	79
5.3.1	Den oppløste dressen	81
5.4	Dresstradisjon	84
6	Nyansering av dress	87
6.1	Fargespekteret	87
6.1.1	Mørkeblått og sort til formelle anledninger	88
6.1.2	Lyst til våren	89
6.1.3	Rødt og andre farger	94
6.1.4	Plaggene i dressen	97
6.2	Avstanden mellom velstelt og uflidd	102
7	Ulike posisjoner til en dressnorm	107
7.1	Posisjonsvariasjoner	108
7.1.1	Forvalter	108
7.1.2	Bærer	111
7.1.3	Utfordrer	113
7.1.4	Fornekker	115
7.2	Posisjonenes konsekvenser	118
	Konklusjon	123
	Litteratur	131
	Vedlegg	139

Sammendrag

Det eksisterer en dressnorm på Stortinget. Dette innebærer at de fleste representantene bruker dress som arbeidsantrekk, selv om det ikke er noen regler som påbyr et slikt antrekk. Denne rapporten er en kultur-analyse av hvorfor dressen sees som det naturlige arbeidsantrekket i stortingssalen. Det innsamlede materialet består av samtaler med fem utvalgte stortingsrepresentanter fra stortingsperioden 2001 - 2005, samt notater og fotografier fra jevnlig tilstedeværelser under spørretimen i Stortinget fra høst 2002 til vår 2004.

Stortingspresidenten krever at representantene bruker dress, eller i hvert fall bukse og jakke, når de taler fra stortingets talerstol. Dette medfører at dressen tilfredsstiller Stortingets krav til representativitet. Dressbruk fungerer på denne måten som sosial orden. Hver og en av representantene er også ansvarlige for å ivareta Representantrollen – ansvarlige for å opprettholde Stortingets verdighet, tillit og respekt.

Den mannlige dressen som tradisjon, er et sentralt perspektiv i problemstillingen. Vi har derfor trukket historiske linjer, basert bl.a. på analyse av portretter av stortingsrepresentantene som henger i storkorridorene. Disse portrettene går helt tilbake til de første representantene i 1814. Vi fant at dressens form på Stortinget kan føres tilbake til 1870-tallet, men at dressens betydning har endret seg. Ved å se dressen i lys av tradisjon, finner vi at dressen representerer politiske og samfunns-messige verdier i tiden. I dag er det viktigere at den mannlige stortingsrepresentantens antrekk representerer kontinuitet i tid, enn at den har referansepunkter i mote, klasse- eller partitilhørighet.

Det er ikke alle dresser som anses som korrekt brukt i stortingsalen. Det er viktig at skjorten er ren og nystrøket, og at dressen flekkfri og velholdt. Tilsynelatende renslighet vitner om kontroll. Om dressen ikke passer helt, er umoderne eller om slipssets farger ikke matcher skjorten er ikke et offentlig tema. Slike valg anses som individuelle særpreg. Spesielt jakkebruk, men også skjorten, avgjør om bæreren er innenfor eller utenfor dresshegemonien; om bæreren behersker dressnormen. Å beherske dressnormen medfører potensiell makt. Bevisst motarbeiding av dressnormen, for eksempel å ignorere forventningene om dressbruk, kan medføre sosial eksklusjon fra viktige politiske fora.

Dressen er ikke like naturlig for alle. Noen partier har en uttalt dresskultur, mens andre har en uttalt ikke-dresskultur. Dressens egenskap av å enhetliggjøre og underordne individuelle forskjeller, tilfredsstillende politiske tendens til kompromisser og samarbeid på tvers av partiene. Likevel eksisterer det en maktrelasjon der representantene selv velger dressen.

Vi har funnet fire stereotyper som viser ulike mulige posisjoner til dressnormen; forvalter, bærer, utfordrer og fornekter. En *forvalter* vokter dress som tradisjon på Stortinget. Han passer på at representantene er inneforstått med at dressbruk er forventet av dem. En *bærer* vil gjøre det som er forventet av han, og følger dressnormen. I opposisjon finner vi en *utfordrer*. Han preger dressnormen med individuelle særpreg, samtidig som han innfrir forventningene om dress. En *fornekter* aksepterer derimot ikke dress som norm. Han mener dress er et forretningsplagg, og at enhver bør kle seg etter sin egen klasse.

Summary

There is an existing dress code in the Storting¹. Thus most representatives use formal business suits as their work attire, even though there is no official code of conduct stressing such a dress code. This report is a cultural analysis looking at the reasons why the formal business suit is perceived as the natural choice of work attire in the Chamber. The studied subjects are the representatives of the Storting in the period from 2001 to 2005. The collected material consists of conversations with five chosen representatives, as well as notes and photos from regular visits to the Question Hour in the Chamber/Storting.

The President of the Storting requires the representatives to wear formal business attire, or at the very least dress pants and suit jacket when giving a speech in the Chamber.

This means that the suit satisfies the Storting's requirements for representation. In this context the suit represents social order. Each representative is responsible for maintaining their role as a Representative - i.e. responsible to maintain the dignity, trust and respect of the Storting.

The tradition of the male suit is an important perspective in the study. We have therefore drawn up some historical lines, based partly on portraits of former representatives of the Storting, which adorn the corridor walls of the Storting. These portraits date back to the very first representatives in 1814. We found that the use of formal suits in the Storting can be traced back to the 1870's, but that the significance of the suit has changed over the years. By viewing the suit in light of tradition, we

¹ The Storting is the Norwegian Parliament.

find that it represents the political and social values of its time. Today it is of greater importance that the male representative's attire represents continuity in time, rather than having reference points to fashion, class or political party.

Not just any suit is considered appropriate attire in the Chamber of the Storting. It is crucial that shirts are clean and freshly ironed and the suit spotless and well kept. Apparent cleanliness bear witness of control. If the suit is not a perfect fit, not fashionable, or the colours are mismatched, it is not perceived as a problem. Such choices are interpreted as a mark of individuality. The use of a suit jacket, but also the choice of shirt, are determining factors in whether the wearer is inside or outside the boundaries of the unspoken dress code, i.e. if he masters the dress norm. To master the dress norm gives potential power. Deliberately counteracting the dress code, for example by ignoring the expectancy to wear formal business attire, can lead to social exclusion from important political forums.

The suit is not a natural choice for everybody. Some political parties have a formal dress code, whilst others have a casual – or "no suit" policy. The suit's capacity to uniform and subvert individual differences satisfies the political tendency towards compromise and co-operation between the different political parties. Even so, there is still a power relation present when the representatives themselves choose their attire.

We have discovered four stereotypes who represent different positions towards the suit dress code; *administrator*, *bearer*, *challenger* and *denouncer*. An *administrator* guards the suit as a tradition of the Storting. He makes sure the representatives understand that wearing formal business attire is expected of them. A *bearer* will do what is expected of him and follow the dress code. The *challenger* is found in the opposition. He brings an individual touch to the dress code whilst at the same time fulfilling the dress code expectations. A *denouncer* does not accept the suit as a norm. He views the suit as business attire, and feels that individuals should dress according to their class.

1 Innledning

1.1 Dress som det naturlige valget

Høsten 2001 kunne vi lese i avisen at Lagtingets President Lodve Solholm (Frp) nå var mektig lei av SVeres bruk av joggesko, palestina-skjerf og dongeri i stortingssalen. Han sa:

Jeg går ut fra at det er en slags protest mot det bestående, men det vitner om manglende respekt for nasjonalforsamlingen. Det går an å gjøre som oss andre og heller protestere i skrift og tale. (Stavanger Aftenblad, 17. november 2001)

Som det kommer frem i sitatet vil Solholm at folkevalgte skal vise respekt for nasjonalforsamlingen ved å kle seg ordentlig. Kritikken fra Solholm gjaldt kvinner så vel som menn, men for mennenes del innebærer det å kle seg ordentlig at de skal bruke jakke og helst skjorte. Det som defineres som fritidsantrekk, for eksempel dongeri og joggesko, skal ikke benyttes. I samme avisartikkel truer han med å ta opp saken formelt hvis representantene det gjelder ikke endrer sine klesvaner. Dette ble ikke nødvendig, fordi representantene det gjaldt endret sine klesvaner.

Det var Heikki Holmås som eide joggeskoene. Han vil ikke se grå og anonym ut, og vil samtidig bli husket for det han sier og ikke for å ha vært den som gikk med røde joggesko i stortingssalen. Derfor bestemte han seg for å kjøpe dress og nye sko, "...for ikke å støte noen" som han sa (Dagbladet 18. november 2001). Stortingspresident Jørgen Kosmo har forsøkt så godt han kan å ivareta respekten for nasjonalforsamlingen Solholm etterspurte. Da Inga Marte Thorkildsen en dag brukte ola-

jakke på Stortingets talerstol, mente Kosmo det var på plass med en reprimande:

Presidenten: Neste taler er Inga Marte Thorkildsen, deretter Finn Kristian Marthinsen. Presidenten er fremdeles av den oppfatning at olajakke ikke hører hjemme under Stortingets forhandlinger. (Stortingets dagsorden nr.102 sak 8, 19.06.02)

Også andre ferske stortingspolitikere markerte seg før og etter valget med omtaler som ”Han vil fortsette å være en rebell-politiker, og har heller ikke kjøpt seg ny dress”², eller utsagn som ”Jeg ønsker meg et Storting med mer rock og glamour”³. SVs ungdomskandidater uttalte at de ville ”sette i gang en liten revolusjon eller to på Stortinget og få sparket de etablerte politikere litt i rumpa”⁴. Solholms utspill i pressen sitert ovenfor viser at de unge stortingspolitikernes friske forsøk på å prege Stortinget ble slått ned på av kollegaer med lengre fartstid i korridorene, samt presidentskapet⁵.

Erling Folkvord, som satt som stortingsrepresentant for Rød Valgallianse i perioden 1993-1997, mener derimot at stortingsrepresentanters bruk av dress er en hersketeknikk, og at mangfoldet isteden bør dyrkes.

På tvers av partilinjene har man etter krigen ønsket å viske ut klasseforskjellene. Vi er alle i samme båt, sier de, men ser bort fra at mange ror og noen få er gratispassasjerer. Da tror jeg en ensartet språkbruk og klesdrakt på Stortinget er en slags hersketeknikk. (Aftenposten, 8. oktober 1993)

Mangfoldet Folkvord etterlyser i klesstil på Stortinget, skal avspeile folks samfunns- og klassebakgrunn. Han sier videre at ”det har utviklet seg et uniformspress (på Stortinget), som folk burde reagert på før” (ibid.). Stortingets verdighet skal komme til syne gjennom politisk praksis og ikke ensartet tekstilbruk.

Stortingsrepresentantene kunne kledd seg i hva som helst. Men det er dressen som stort sett brukes av mennene på Stortinget. Ved nærmere

² Audun Lysebakk (SV) i Bergens Avisa, 19.oktober 2001

³ Ine Marie Eriksen (H) i Amtstidende, 22. oktober 2001

⁴ Dagsavisen, 10. juni 2001

⁵ Ved valget 2001 ble det valgt inn 23 representanter under 35 år, og gjennomsnittsalder for de nye representantene var 41,4 år. Gjennomsnittsalderen på stortingsrepresentantene generelt har sunket jevnt siden 1949, men har steget igjen etter 1993 da gjennomsnittsalderen var 45,8 år. I 2001 var den totale gjennomsnittsalderen på 46,7 år. (Stortingets administrasjon & Østbø 2002)

syn på stortingsrepresentantene i opptredener på tv og i avis, og spesielt i spørretimen hver onsdag i stortingssalen, synes en tydelig kleskode hos menn; dress, skjorte og ofte slips. Det er tydelig at dressen forstås av mange som et korrekt arbeidsantrekk for en stortingsmann, i hvert fall når mannen oppholder seg i stortingssalen eller taler fra Stortingets talerstol.

Dette miljøet er utgangspunkt for rapporten, der vi spør: **hvorfor er dressen det naturlige valget i stortingssalen?** Problemstillingen er vid, og kan knyttes bl.a. til egenskaper ved dressen, representantene, Stortinget som samfunnsinstitusjon, dressens historiske utvikling og/eller elementer i vår samtid. Vi har delt inn analysen i fire delproblemstillinger.

a)

Stortingsrepresentantene forholder seg til ulike situasjoner, ulike steder og ulike forventninger som stilles til disse. Deltagelse på noen av disse stedene på Stortinget stiller sterkere krav til dress enn andre steder. Vi spør derfor; **hvor i stortingssalen er dressbruk sterkest normert?** Vi søker med dette å finne hvordan og hvorfor dress er forventet på noen arenaer og ikke andre. Derfor inneholder kapitlet også en begrepsdiskusjon som viser hvordan representantenes ulike betegnelser om dressbruken kan avsløre hvor viktig representantene mener dressbruken er i parlamentarisk sammenheng, og hvordan dressen kan oppfattes som en naturlig del av stortingsrepresentantenes hverdag.

b)

Dressbruk forklares ofte, bl.a. av flere av representantene, som tradisjon. For å undersøke hvorvidt dressbruk i stortingssalen kan sies og være tradisjon, var det nødvendig å gå historisk til verks. Vi spør derfor; **hvor lenge har dress vært det naturlige antrekket i stortingssalen?** Har dressen alltid vært det naturlige antrekket, eller har ikke Stortinget tradisjoner for dressbruk i det hele tatt? Analysen tar utgangspunkt i en forståelse av at det som oppfattes som naturlig, gjør det på bakgrunn av tradisjon og tidligere tiders praksis.

c)

Under samtaler med stortingsrepresentantene kom det frem at de har ulike oppfatninger av hvilke dresser som egner seg, og hvilke dresser som ikke egner seg, i stortingssalen generelt, og på talerstolen spesielt. Vi spør; **hvilken dress er det naturlige valget?** Spørsmålet omfatter nyansene og detaljene i dressen og dressbruk, og inkluderer flere situasjoner enn kun tilstedeværelse i stortingssalen.

d)

Det er ikke alle stortingspolitikere som er like komfortable i dressen på jobben, og ikke alle mener dress er like naturlig. Det fjerde spørsmålet er derfor; **hvordan forholder representantene seg til en dressnorm?** Og hvordan oppfatter representantene selv sin klesbruk? På bakgrunn av fire av informantene skisserer vi fire mulige posisjoner til denne dressnormen.

I konklusjonen samles resultatene fra disse fire delproblemstillingene, for å besvare hvorfor dressen oppfattes som det naturlige valget på Stortinget.

1.2 Hva er en dress?

Med begrepet dress mener vi i utgangspunktet bukse og jakke for menn sydd i samme stoff, en definisjon vi har funnet i *En Gentleman – Håndbok i klassisk herremote* (Roetzel 1999:91). Begrepet dress brukes imidlertid også om ulike antrekk som består av bukse og jakke, både for kvinner og menn. ”Den moderne dressen” oppløses imidlertid til siste dressrest; jakken. Begrepene dressnorm og dresskultur favner derfor både dress (lik bukse og jakke), og restene av dress (for eksempel jakke). Begrepet drakt brukes kun der vi omtaler 1800-talls uniformer og folkedrakter.

Teoretikere er uenige om opprinnelsen til dressen. Vi støtter oss til bl.a. Ruth Rubinstein (2001) og Anne Hollander (1994). De viser at den tradisjonelle dressen stammer fra den moderne dressen fra 1800-tallet, som var en politisk demonstrasjon mot det overdådige i aristokratiets bekledding. Aristokratiet brukte dyre materialer som silke, for å de-

monstrere rikdom, overlegenhet og friheten fra fysisk arbeid (Veblen & Mills 1994). Den mørke "three-piece-suite" (Hollander 1994:109), den moderne dressen, ble sett som rasjonalitetens seier over dette føydale samfunnet. Forretningsmennene på 1800- tallet ville ha økonomisk og politisk makt, og fornektet fargebruken og den overdådige materialbruken til aristokratiet.

The attire was sombre, austere and nondistracting – so that people could better focus on the task at hand. (Rubinstein 2001:45)

Dressbruken uttrykte følelsesk kontroll, og rasjonell og kalkulert tankegang.

Den moderne dressen ble i begynnelsen kun brukt ved formelle anledninger, men mot slutten av 1930- tallet var dressen et allment akseptert dagligantrekk i funksjonæryrker (Roetzel 1999:91). Den tredelte dressen ble anvendt i arbeidstiden, men utviklet seg også til en type fritidsantrekk. Håndboka *En Gentleman* kan fortelle at denne dressen fra 1930- tallet fortsatt gjelder som internasjonal standard, uavhengig av moter og trender, fordi den "fremhever ens figur optimalt" (Roetzel 1999:90); den passer inn i en felles form som en abstrakt og upersonlig mann. Utgangspunktet for studiet er dress som arbeidsantrekk;

... being the uniform of commerce, signifying power, professionalism and trustworthiness. (Galilee 2002:47)

Hvordan dette kommer til uttrykk drøftes spesielt i kapittel 5, om dressbruken på Stortinget i historisk perspektiv. Dressen forstås ikke som uniform på lik linje med andre yrkesuniformer. Dressbruken kan se enhetlig ut for dem som ikke bruker dress, men for dem som bruker den er det et hav av variasjonsmuligheter (Lury 1999).

Det er konstruktivt å snakke om uniformens betydning i andre yrkes-sammenhenger, for eksempel rensligheten i den hvite frakken til legene (Flannery 2001, Steele & Kidwell 1989), seriøsiteten i politiets blå uniform (Steele & Kidwell 1989, Åse 2003) og alvorret i dommerens sorte kappe (Rubinstein 2001:96ff). For å kunne se variasjonene og nyansene i dressen på Stortinget, er det derimot avgjørende å se dressen som noe mer enn en uniform. Vi forstår dressbruken til stortingsrepresentantene derfor som det Rubinstein kaller "Nonuniform Uniform" (Rubinstein

2001:86); en uspesifisert men autoritær oppførsel og klesbruk som krever respekt, ved å undertrykke det individuelle uttrykket, til fordel for det profesjonelle.

På denne måten fungerer dressen som en uformell og selvvalgt uniform som kontrollerer adferd uten å synliggjøre et rangsystem.

2 Normbærer og kommunikasjonsmiddel

Problemstillingen legger til grunn en forståelse av at noe kan oppleves som naturlig, i betydningen det riktige valget. Sosiolog Pierre Bourdieu omtaler vår opplevelse av disposisjoner som ligger nedfelt i oss gjennom vår habitus som naturlige; skjemaer for persepsjon, tenkning og handling (Bourdieu 1995). Disse disposisjonene gjenspeiler tingenes orden, og oppleves derfor som naturlige og normale (Svanemyr 2000).

For å forstå hvilken plass dressen har på Stortinget har vi bl.a. sett den som normbærer og hegemonisk redskap. Antonio Gramscis hegemonibegrep beskriver "Ein tilstand av kulturelt herredømme der dei dominererte aksepterer dei herskande sine normer og idear" (Høydal 2003:364). Hos Gramsci ligger det implisitt en forståelse av at noe/noen hersker over annet/andre. Dette aspektet av "de herskende" har vi ikke lagt mye vekt på. Begrepet er for statisk og føydalt i sammenhengen. Likevel velger vi begrepet hegemoni fordi det inneholder en forståelse av at noe er naturlig, en sosial orden og en autoritet.

(Hegemony) appears instead to be permanent and "natural", to lie outside history, to be beyond particular interests. (Hebdige 1979:16)

Sentralt er også at hegemonien avgjør hva som forstås som gyldig og selvsagt og derfor skjermes for kritikk – det Bourdieu kaller doxa (Bourdieu 2000). Nedenfor tar vi utgangspunkt i forståelsen av doxa som en naturlig og hegemonisk kultur, der vi redegjør for det teoretiske utgangspunktet vi har for å se en kultur, og dress spesielt, som normbærende, og klær generelt som kommunikasjonsmiddel.

2.1 Kollektive posisjoner

Siden vi ser spørretimen som en del av hverdagslivet til dem som deltar, er det nærliggende å bruke teorier om hvordan hverdagsliv organiseres. Analysen av stortingsrepresentantenes arbeidsdag vil derfor baseres på Richard Sennetts syn på offentlighet og Erving Goffmans teorier innen symbolsk interaksjonisme, om hverdagslivets front- og backstage.

I *The Fall of Public Man* argumenterer Sennett for at offentligheten er et spill ("act"), der offentlighetens mennesker ("public man") ikke er privatindivider men skuespillere ("actors") (Sennett 1992b). Sennett ser dagens offentlighet i lys av 1800-tallets by- og offentlighetsetablering under industrialismen. Hans grunntese er at den siviliserte væremåten er en nødvendighet for et humant samfunn.

Å bære masker er kjernen i den siviliserte væremåten. Masker tillater selskapelighet, uavhengig av makten, ondskaper eller de private følelsene til dem som bærer dem. Den siviliserte væremåten har som formål å beskytte andre fra å oppleve en selv som byrde. (Sennett 1992a:14)

Den felles kollektive personlighet offentligheten er, er ifølge Sennett et maskespill. Samtidig mener han det er viktig at enhver bygger opp sine egne masker. At offentlighetens aktører "finner et uttrykk som krever avstand til selvet" (Sennett 1992a:19). Klesbruk er en slik maskebruk fordi klærne beskytter offentligheten mot det personlige. Klærne bidrar til å opprettholde eller rive ned den siviliserte væremåten, alt ettersom hvordan vi posisjonerer oss i forhold til en klesnorm.

I beskrivelsen av mennene som stortingsrepresentanter, bruker vi begrepene rolle og posisjon. Begrepet *rolle* viser til Sennetts actorbegrep, der rollen viser tilbake til masken som iscenesetter en del av menneskets hverdagsliv. En rolle er en type iscenesettelse av en selv. Begrepet *posisjon* brukes for å tydeliggjøre at rollene spiller i forhold til hverandre, og posisjonerer seg. Begrepet understreker handlingen som utføres bevisst i valget om hvordan vi skal forholde oss til hverandre. Posisjon er rollen i relasjon til andres iscenesettelser av sine roller. Gjennom skuespillmetaforen etablerer Goffman nyttige begreper til å analysere den symbolske interaksjonismen under individets møte med det kollek-

tive (Guneriussen 1996). Skuespillmetaforen innebærer å se mennesker som skuespillere som spiller ulike roller der vi bærer masker. Maskene kan tydeliggjøres ved ulike rekvisitter, for eksempel ulike antrekk.

Goffman deler hverdagslivet inn i frontstage, backstage og outside region. Backstage er der opptreden planlegges og frontstage er der den utføres (Goffman 1959). Outside region er der opptreden ikke foregår (Rubinstein 2001:54). Goffman viser at scenene krever totalt ulike roller av oss, og ulike "personal fronts".

As part of personal front we may include: insignia of office or rank; clothing; sex, age and racial characteristics; size and looks; posture; speech patterns; facial expressions; bodily gestures; and the like. (Goffman 1959:34)

Noe av dette er uforanderlig, annet har begrenset endringspotensialer, og enkelte ting endres ofte. Av det endringsbare nevnes klær spesielt. Vi velger hver dag hvordan vi vil fremtre. Det forventes imidlertid at de ulike delene henger sammen, for eksempel kjønn, anledning og klær. Denne fronten er en persons kollektive representasjon (Goffman 1959:37), og det er samhandlingen av disse kollektive representasjonene som kalles et samfunn (Goffman 1969).

I forhold til stortingsrepresentantene forstår vi at Stortinget, og sammenhenger der de opptrer som stortingsrepresentanter, er frontstage, mens eget kontor og hjem er backstage, og hjemmet og fritidsaktiviteten (for eksempel på båten som Solholm forteller er hans "fristed"⁶) er outside region. I dette studiet har vi begrenset oss til å se bruk av ulike antrekk som rekvisitter i frontstage. Påstanden er at de ulike arenaene og scenene vi spiller på krever ulike roller av oss, og dermed også ulike antrekk.

Goffmans teorier er også ment for hverdagslivet, som er strengt inndelt i arbeid – fritid, der arbeidet er offentlig og fritiden er privat. Denne inndelingen gjelder ikke på samme måte for offentlige personer, for eksempel stortingsrepresentanter, som for oss andre. Offentlighetens lys stiller andre krav til dem på grunn av medieoppmerksomhet. Stortingssalen er frontstage i goffmansk begrepsbruk, men dette studiet vil vise at denne arenaen har flere scener.

⁶ (Solholm, s.7)

Når vi videre begrenser denne arenaen til spørretimen, er det spørretimen som konsept og rom for iscenesettelse. Vår inndeling tar utgangspunkt i at ulike aktiviteter foregår på ulike steder, og på denne måten deler inn rommet i ulike scener. De ulike scenene fordrer ulike grader av offentlighet og stiller ulike krav til maskebruk. Siden hele stortings-salen som arena er frontstage, ligger det også i argumentasjonen at ingen av scenene i stortings-salen er private etter Goffmans begreper. De innehar imidlertid ulik grad av offentlighet. Avvik (disruptions) kan få sosialt stigmatiserende konsekvenser (discrediting) (Goffman 1959).

...we fill our jails with those who transgress the legal order, so we partly fill our asylums with those who act unsuitably. (Goffman 1969:248)

Med andre ord, i ytterste konsekvens fører brudd med kutymen til sanksjoner som utstøting for å gjenskape sosial orden.

2.2 Diskurs og makt

Rolleteori som skissert ovenfor, kritiseres bl.a. for å underkjenne makt og begrense muligheter for endring (Connell 1996, 2001:26). Vi vil derfor trekke inn to perspektiver på henholdsvis maktstrukturer og maktrelasjoner for å tilføre også denne dimensjonen.

Mannsforsker R.W. Connells begrep *hegemonisk maskulinitet* er et av flere som skildrer én type maskulinitet, der de andre begrepene er *underordnede*, *delaktig* og *marginaliserende maskuliniteter*. Connell beskriver hegemonisk maskulinitet som naturlig overlegen de andre i sin samtid, og sikter spesielt til den hvite, heteroseksuelle, urbane mannens enestående maktposisjon i samfunnet (Connell 2001). Maskuliniteter er ikke statiske, men en praksis formet rundt kollektive og individuelle posisjoner i strukturer av kjønnsrelasjoner (Connell 1996). Dette kan for eksempel være strukturer som "the economy and the state as well as the family and sexuality" (ibid.). I neste omgang er det disse strukturene som oppleves som naturlige og nøytrale; innen doxa fra den kulturelle vilkårligheten til naturlighet (Bourdieu 2000).

Maskulinitet er ikke nødvendigvis bundet til menn, men innebærer egenskaper som tradisjonelt besittes av menn. Menn er ikke kjønn på samme måte som kvinner, men sees som nøytrale. Sosiale relasjoner preges av, og er utslag av, denne abstrakte rangsordningen. Siden menn dominerer den hegemoniske maskuliniteten, innehar disse mennene en posisjon som Mannen med stor M; en abstrakt modell andre menn strekker seg etter. Derfor kan strukturene bare forstås ved å forstå mennene i dem (Hearn 1992). En forståelse av menn hviler på en forståelse av menns makt, og en forståelse av menns makt hviler på en forståelse av menns forhold til de offentlige og private områder (ibid.). Begrepet hegemonisk maskulinitet viser derfor en oppfatning av at samfunnet er dominert av en form for mannlighet som virker undertrykkende for kvinner generelt og mange menn (Svanemyr 2000).

Vi konsentrerer oss om maktrelasjonen mennene imellom; den sosiale konstruksjonen av ulike typer maskulinitet i en arbeidskultur (Johansson 1998)⁷, og nyansere den hegemoniske maskuliniteten på Stortinget for å se hvordan noens virkelighetsoppfatning blir den nøytrale og riktige.

For å forklare hvordan maktrelasjonene i Stortinget fungerer, har vi valgt å bruke Michel Foucaults maktbegrep *regjeringsmakt*. I dette begrepet inviterer Foucault til en forståelse av maktrelasjonene i samfunnet utover den tradisjonelle forståelsen av makt (Neumann 2002:8). På den ene siden finner vi en tradisjonell maktrelasjon består av noen (fyrsten) som bestemmer over, og de andre som blir bestemt over. I dagens samfunn finner vi slike maktrelasjoner bl.a. i det militæret og i skolen. På den andre siden finner vi en maktrelasjon løsrevet fra dominansen til de herskende, der individene er selvstendige og frie innenfor en diskurs til å forhandle seg imellom om hvem som har rett (Foucault 2002:69). Denne maktrelasjonen er den vanlige i interaksjon mellom mennesker, for eksempel i ekteskapsinstitusjonen. Midt imellom disse ytterpunktene finnes regjeringsmakten, der handlingene refleksive individer gjør er basert på egne erfaringer, men også erfaringer fra ulike institusjoner. På denne måten viser regjeringsbegrepet til at staten bestemmer over befolkningen, gjennom at befolkningen bestemmer over

⁷ Bruk av maskulinitetsteori er inspirert av seminarrekken *Menn og maskuliniteter* på Senter for kvinne- og kjønnsforskning i Oslo, høst 2002.

seg selv, eller at individene selv tar valgene samfunnet allerede har lagt opp til at de skal ta. Denne tilsynelatende kontrollen over eget liv fungerer tilstrekkelig tilfredsstillende til å motvirke opprør.

Foucault mener regjeringsmakt er en utvikling som har kommet sterkere fram med individualiseringen, der han trekker historiske linjer fra 1500-tallet til i dag, også eksemplifisert med erfaringer fra institusjoner og mellommenneskelige relasjoner. For å analysere maktrelasjoner i Stortinget som ulike relasjoner satt i system, fungerer regjeringsmakt godt. Representantene sees som selvstendige individuelle representanter, som tar valg Stortinget som institusjon allerede har lagt opp til gjennom uskrevne normer og konvensjoner, nedfelt i dem som naturlige. Det skal imidlertid sies at når et slikt generelt begrep som regjeringsmakt benyttes om konkrete eksempler, er det ment for å se store tendenser, ikke for å båssette enkeltpersoner. Selv om Foucault skriver om subjekter i relasjon, bruker vi begrepet om subjekter som roller i relasjon.

2.2.1 Klær og makt

I perioden arbeidet med rapporten har foregått, har det vært mange offentlige diskusjoner omkring makt i samfunnet, og drøftinger av maktbegrepet. De følgende tre bidragene er noen av de som har vært med på å sette fokus på hva makt og maktrelasjoner kan være i Norge i dag.

For det første avsluttet Makt- og demokratiutredningen i 2003 sitt arbeid med å legge landets ulike maktinstitusjoner under lupe (1998-2003). Her har de tatt for seg næringslivet, både offentlig og privat, samt det politiske livet fra velger til regjering (Østerud, Engelstad & Selle 2003).

Siri Meyer, en av Makt- og demokratiutredningens prosjektledere, valgte derimot å levere sitt eget sluttprodukt isteden for å underlegge seg den totale rapporten. I essayet *Imperiet kaller* gjør hun rede for en form for makt som er gjennomgripende; imperiet som styrer selv maktutredningens veier (Meyer 2003).

En tredje bok som kom ut i 2003 er *Regjering i Norge* (Neumann & Sending 2003), der bidragsyterne på ulike felt har brukt Foucaults tidligere nevnte begrep regjeringsmakt som middel til å se nye maktrelasjoner i samfunnet. Bokens bidragsytere drøfter hvordan denne maktrelasjonen gir seg utslag bl.a. innen minoritetspolitikk, fattigdom, livssyn, skole, miljø og helse.

I delen av makt- og demokratiutredningen *Hva skjer med partiene?* starter forfatterne med å konstatere at ”mindretallsparlamentarismen har tvunget regjeringen inn i et forhandlingsspill der partienes stortingsgrupper sitter med både joker og svarteper” (Heidar & Saglie 2002:11). Stortinget har større gjennomslagskraft med en mindretallsregjering enn en flertallsregjering, og dette medfører at den reelle makten sitter hos enkeltpersoner. Det refereres bl.a. til Erik Solheim (SV), der han sier at partiene de siste årene har beveget seg i retning av å bli ”markedsføringssekretariater for karismatiske ledere” (Heidar & Saglie 2002). Karisma er et viktig maktmiddel i en mediestyrt offentlighet. Ellen Rømming, som har jobbet med bl.a. desentralisering av makt sier at:

Når kampen om politisk innflytelse foregår i og gjennom media, er det ikke så viktig hvor mange som står bak et bestemt syn. Mye viktigere er det hvor stor ekspertise en har på feltet og hvor dyktig en er til å fremføre budskapet.⁸

Hun mener at flertallet har falt i skyggen for evnen til å overbevise. For å være overbevisende legges det vekt på opptredenen og det å beherske nye kommunikasjonsformer. Enkeltpersoner har mer makt enn grupper fordi det gjør seg bedre med én stemme i media.

Klær, karisma og makt henger sammen. Dette henger igjen sammen med fotografiet som ”the master of the moment, giving power from the photograph to the image”, ved å etablere varige uttrykk (Hearn 1992:188). En moteekspert uttaler at

En finansminister bør oppfattes som en person med autoritet og styrke. Det blir helt galt når vedkommende som skal styre pengebingen vår går med skrikende rødt slips og like skrikende rød skjorte...⁹

⁸ (www.sv.uio.no/mutr/romming131099.htm) Funnet 10.02.03.

⁹ Slipsekspert og daglig leder av Duck A/S Eller Myhrhaug til Aftenposten 12. desember 1999.

For å få frem budskapet, oppfattes det som viktig å kle seg slik omgivelsene forventer at en går kledd. Samtidig skal personen fylle den ansvarsrollen det er å være statsråd; ”En miljøvernminister kan ikke sitte i islender. Da vil alle folks fordommer bli oppfylt”¹⁰. Statsrådenes klesvalg forstås i sammenheng med forventninger om makt og politikk. Dette gjelder også for stortingspolitikere.

2.3 Menn velger dress

Individuelle ”standpunkter” er ”de valgene de sosiale aktørene tar på alle mulige praksisområder” (Bourdieu 1995:33), for eksempel klesvalg. Posisjonene og konvensjonene influerer hverandre, og de influerer igjen de individuelle valgene. Moteforskning forteller om nyanse og konvensjonenes makt der klærne sees som et viktig kompass i interaksjon med mennesker. Georg Simmel mente at mote var sløseri. Han påpekte i 1904 at mote fungerer både som ”Imitation and differentiation” (Simmel:Dant 1999); på den ene siden enhetliggjøring, og på den andre siden endring og kontraster som skiller ulike tider og klasser fra hverandre.

Union and segregation are the two fundamental functions which are here inseparably united, and one of which, although or because it forms a logical contrast to the other, becomes the condition of its realization. (Simmel 1971:297)

Sidene i denne motsetningen hører sammen, enhetliggjøringen forutsetter atskillelse og omvendt. Simmel mente at mote var en oppfinnelse til overklassens forlystelse; ved å definere bl.a. sine egne klær som mote kunne de trekke et skille mellom dem selv og de andre. Dette klassesyntet på mote har vært et kjent perspektiv innen ”left-wing thinkers” opp til i dag (Entwistle & Wilson 2001). Ved slik orientering finner vi også hvor i det sosiale rom vi ”hører til”. Det å vise tilhørighet til en gruppe medfører avstand til en annen.

Klær er en del av den materielle verdenen som ordner den sosiale verdenen og dermed sosiale relasjoner. Helt i ytterpunktet av å påstå at klær er identitetsskapende og kommuniserende er å påstå at klær er

¹⁰ Miljøvernminister Børge Brende til VG 3. august 2002

språk. Ifølge Alison Luries i *The Language of Clothes* finnes ulike klesspråk, noen nærmere knyttet til hverandre enn andre. Innen disse klesspråkene finnes det egne dialekter og innspill fra andre språk og andre tider. Lurie mener bl.a. fritidsantrekk kan oppfattes som ”slang words” (Lurie 1981:8); løse og ledige klær forstås på samme måte som løst og ledig språk.

Det er fristende å forstå at teorier om klær som språk er noe som gagnar markedskreftene, mer enn det fører oss nærmere en forståelse om hvor klær hører til i det sosiale rom. Merkevarerindustrien har dratt nytte av denne tankegangen, ved å tillegge ulike merker mening. På den ene siden forteller man andre hvem man er ut fra hvilke merkeklær man går med (Klein 2001), og på den andre siden kjøpes identitet gjennom tingene man omgir seg med, der nyanser utgjør forskjellene (Lynne 2000). Klesbransjen tjener mye på å reklamere med at tingene vi omgir oss med forteller om verdenen hvem vi er, og hvilke verdier vi vil representere.

Luries bidrag til diskusjonen omkring klær og kommunikasjon har skapt mye diskusjoner, og motstanden til hennes syn har kanskje vært sterkest representert¹¹. Teoriene hennes har blitt kritisert for å være overforenklinger. Kommunikasjonen via klær er ikke entydig, og tolkningene er individuelt og kulturelt basert. Vi kan for eksempel vanskelig uttrykke ironi, metaforer, skepsis, ambivalens og andre tvetydigheter igjennom materiell kultur (McCracken 1990). Klær som språk er derfor upresist, og det tillater representasjon av kun få ting i begrenset form. Det er i slik begrenset form vi vil se dressbruk som språk i analysen. Likevel er det dressen som normbærer der nyansene er viktige for deltagelse som står i fokus i studiet. Dressen som enhetliggjør noen samtidig som den skaper skille til andre.

2.3.1 Kropp og klær

Hva som er tings primære funksjon i vår moderne verden er et omdiskutert tema. Hvorfor omgir vi oss med ting? Skal de dekke primærbehov eller symbolske verdier? Hvorfor bruker vi klær, og hvorfor velger

¹¹ Jfr (Barnard 2002, Entwistle & Wilson 2001, Hasvén 1992, McCracken 1990, Steele & Kidwell 1989).

vi de klærne vi gjør? Måten vi bruker klær på handler ikke om å overleve fysisk, det handler om å overleve sosialt. At klær brukes slik det gjøres er avhengig av at vi forstår kroppen som en representasjon av individet, at vi leser kroppen og klærne som et tegn og en kommunikasjon med andre mennesker (Corrigan 1997). Kroppen former klærne, og klær er tett bundet til forhold til kropp ved å skjule og/eller fremheve den for omgivelsene. Klærne preger også kroppen, i holdning og bevegelser, fakter og mimikk, både ved snitt og passform, men og gjennom moten (Klepp 2001). Slik blir klærs primære funksjon å gjøre kroppen akseptert i de sosiale situasjonene (Entwistle 2000).

Hvordan klesbruken tolkes er ikke ulikt hvordan mennesker forholder seg til andre deler av samfunnet, for eksempel politikk og samfunnsliv. Mennesker i ulike subkulturer, arbeidsplasser, sosiale og økonomiske sjikt, politiske miljøer, alder og kjønn har ulike kleskoder.

How a group respond to the starving millions is just as much a cultural response as the way in which it responds to the cuts of frocks, and the relative importance that it gives to these things. (Barnard 2002:21)

Hva klærne representerer er avhengig av mange forhold, bl.a. hvem som fortolker klærne, hvem som bærer dem, hvor de brukes, og når.

Spesielt to tidligere arbeider er mye referert til i denne rapporten. Gunn Hasvéns doktorgradsprosjekt *Den grå kostymen* (1992) er en av dem, der hun følger dressen i et historisk tilbakeblikk. Hasvén går igjennom 200 år med den mannlige dressen, og mener dressens utvikling gjenspeiler sosiale forhold. Hun konstaterer at dressen som mannsplagg signaliserer sterke verdier til omgivelsene, og viser at bruken er et kompromiss mellom å uttrykke individuell identitet og samhørighet.

Det andre bidraget er Tone Hellesunds to artikler i boken *Kropp og Klær*. Hun er opptatt av kjønn og identitet, bl.a. basert på Judith Butlers argumenter for at kjønnsidentitet skapes gjennom kulturelle iscenesettelser. Hun ser klær som uttrykk for kjønnsidentitet, der det typisk mannlige er ”å kle seg anonymt og/eller korrekt i forhold til omgivelsesnormer” (Hellesund 2000b:157). Videre nyanserer hun dagens dressbrukere i fire kategorier; den ”tradisjonelle-”, ”fashionifiserte-”, ”oppløste-” og ”døde-” dressen (Hellesund 2000a). Gjennom disse ka-

tegoriene viser hun dressens bruk i dag også som uttrykk for kontinuitet og moralske verdier i samtiden.

I tillegg til disse er også artikkelen *Farlige Farger* av Ingun Grimstad Klepp sentral på området. Hun påpeker at kvinner må rette seg etter mannens krav til farger, eller retttere sagt fravær av farger, for å bli respektert i maktposisjoner. Dermed lanserer hun problemstillingen ”Maktens farger er mannens farger” (Klepp 2003a). Klepps påstand diskuteres i kapittel 6.

3 Kilder og metode

Kilder er materialet analysen er basert på, og metoden er måten dette materialet bindes sammen på for å danne mening. De fire ulike delproblemstillingen stiller krav til ulike kilder, og vi har derfor valgt å bruke et bredt utvalg istedenfor noen få. Bruken av disse ulike kildene fordrer bruk av ulike metoder. Dette er valgt, fordi ”Å kombinere ulike metoder gir et bredere datagrunnlag og en sikrere basis for tolkning” (Repstad 1992:20). Historiske og samtidige kilder, egne produserte og eksisterende kilder, bildemateriale og tekst bindes sammen, og bidrar fra ulike vinkler til å belyse problemstillingen.

Siden hensikten med studiet er å forstå hvorfor en stortingskultur er som den er, er det avgjørende å benytte kvalitativ metode for å karakterisere egenskaper eller karaktertrekk ved fenomenet (Repstad 1992). En levende kultur krever levende informanter, og i denne sammenhengen er det vesentlig å høre stortingsrepresentantenes egne oppfatninger av klær, og å observere dette ved selv å være tilstede. Dette er gjort ved bruk av egne innsamlede kilder som samtaler, observasjon, og feltdagbok. Intervjuer egner seg best til å sanke informasjon om allmenne normer og idealer i et ”inifrånperspektiv” (Gerholm 1993:40). Observasjon av spørretimer supplerer til denne informasjonen og gir et direkte inntak til sosiale prosesser og interaksjon (Repstad 1992:22), riktignok fra avstand, samt innsyn i hvilke regler, forordninger, normer og kutymmer som praktiseres.

I tillegg til egne innsamlede kilder, er også eksisterende kildemateriale tatt i bruk. Historiker Knut Kjeldstadli argumenterer for at levningene som er overlevert fra fortida blir kilder når vi tar dem i bruk

{Kjeldstadli 1993 106 /id}. Det er imidlertid avgjørende at man er bevisst på hvor representative kildene er for det man vil undersøke, og hvilken funksjon disse levningene har hatt i den tiden de ble nedtegnet. Stortingsreferat, portretter og politiske dagbøker er produsert for ettertida, og de produseres kontinuerlig. Stortingets politiske historie og partihistorier er, som en sentral del av Norges historie, nedtegnet på mange vis, men Stortinget som arbeidsplass og den kulturen som oppstår i den, for eksempel kleshistorie, er ikke studert eller diskutert eksplisitt i disse kildene. Stortingsreferat og portretter har ikke som hovedformål å fortelle ettertida om stortingsrepresentantenes antrekk, men dette er likevel informasjon som kan leses ut fra disse.

Før kildene blir presenteret hver for seg mer inngående, presiseres at representantenes personalia og annen bakgrunnsinformasjon er funnet i *Stortinget i navn og tall 2001-2005* (Stortingets administrasjon & Østbø 2002). *Stortinget i navn og tall...* er et oppslagsverk som gis ut ved hvert nye valgte Storting. Fra 1894 til 1954 ble boken utgitt av Vilhelm Haffner; bokhandler og senere ansatt i Stortingets administrasjon. Stortingsbibliotekar Olaf Chr. Torp utga boken fra 1957 til og med valget i 1994, og deretter har boken blitt utgitt av Stortingets administrasjon. Bøkene er brukt sammen med stortingsreferatene og portrettene for å ”bli kjent med” representantene. Siden denne rapporten i hovedtrekk handler om Stortinget 2001-2005 har nettopp denne utgaven fått mange eselører og gule lapper. I tillegg til opplysninger om enkeltrepresentanter, komiteer og delegasjoner inneholder boken også tabeller over bl. a. førstegangsrepresentasjon, fordeling i kjønn og alder, utdanning og lignende.

3.1 Samtaler

Helt fra arbeidet med problemstillingen i startfasen av prosjektet var det klart at samtaler med stortingsrepresentanter var ønskelig. Det er et samtidsstudie, og da arbeidet startet høsten 2001 var det nærliggende å gripe fatt i Solholms utspill mot blant andre Holmås' klesstil. Samtalene med representantene hadde utgangspunkt i dette utspillet, og dreiet rundt deres eget syn på saken, personlig forhold til dress og rollen som stortingspolitiker.

Informantene er plukket ut med bakgrunn i at de alle har kommet med en bemerkning til klær på Stortinget offentlig. Samtlige spurte var villige til å la seg intervjuet. De er ikke anonymisert siden de er offentlige personer, og dermed vant til å være i offentlighetens søkelys. Det ville også vært vanskelig å gjennomføre undersøkelsen med intervjuer hvis stortingsrepresentantene skulle anonymiseres. Siden det er 104 mannlige stortingsrepresentanter å velge imellom, ville det vært vanskelig å skrive om dem uten at de ville bli gjenkjent. Verdien av det informantene har fortalt ville i stor grad forsvunnet med anonymisering. Samtaleinformantene har skrevet under på en fullmakt der de tillater at intervjuet tas opp på bånd og at de ikke krever anonymisering.

Intervjuet hadde både en formell og en privat karakter. At møtestedet var kontoret deres, satt sitt formelle preg på samtalen, ved at de i stor grad snakket som stortingsrepresentanter, og ikke som privatpersoner. Dette var tilsiktet siden vi skulle snakke om dressen som arbeidsanlegg og derfor den enkelte som stortingsrepresentant. Samtalene var med det preget av en kontrollert og formell atmosfære. Mye av det de sa var tydelig farget av partiets syn på saken, og de snakket et ”politikerspråk”; formelt og korrekt.

Valg av møtested var derfor med på å plassere dem i rollen som politiker. Politikerrollen preget også våre spørsmål, som en tredje nærværende (Hastrup 1988), ved å tilnærme oss dem som ”kjent politiker”, der vi for eksempel trakk inn deres uttalelser i aviser og lignende. Ettersom politikerrollen er offentlig kjent ble denne rollen et ankepunkt både intervjuer og informant kunne forholde seg til.

På den annen side hadde intervjuet en privat karakter. Det at informantene er vant til intervjusituasjonen betyr ikke nødvendigvis at de er kjent med hva det innebærer å bli intervjuet i forskningsøyemed. Temaet for samtaleinviterer til en personlig form og private refleksjoner. Siden informantene fremstår med fullt navn har vi derfor vært forsiktige med å bruke de mer private delene av samtale.

I etterkant av intervjuene har flere av informantene vært behjelpelige med å svare på nye spørsmål via e-post. Dette står merket der utdrag fra

denne korrespondansen er brukt i teksten. Representantene presenteres i den rekkefølgen intervjuene ble gjennomført.

3.1.1 Heikki Holmås

*Heikki Holmås*¹² (SV) uttrykte et engasjement for problemstillingen, og var positivt innstilt til intervjuet. Holmås var 30 år gammel i 2001, og en av de yngste representantene på Stortinget i denne perioden. Han har opponert mot dressforventningene til en stortingspolitiker ved ikke å bruke dress på talerstolen, men bruker nå dress under møter i stortings-salen. Han skiller seg likevel ut ved at dressen er ustrøket lin, og at skjorten henger utenpå buksen. På spørsmål om han synes det er viktig å skille seg ut svarer han

Ja, jeg synes det er et poeng. Å være ordentlig, samtidig som en ikke kjøper hele pakken. At jeg ikke er helt korrumpert rett og slett. (Holmås, s.14)

Samtalen med ham handler mye om dette, og hvordan og hva klær kan uttrykke. Han fortalte om sitt forhold til dress, syn på ulike dresstyper og hva han mener ulike dresstyper kan ”fortelle” om bæreren.

3.1.2 Lodve Solholm

*Lodve Solholm*¹³ (Frp) tok selv initiativet til kritikken mot ”de unge SVerne” som de blir kalt, men han mener at han snakket på vegne av både stortingskollegaer og velgere. Han tror at utspillet hans har ført til at ”det har bedra seg, og at stortingsrepresentantene nå er rimelig bra kledd” (Solholm, s. 2). Solholm har ofte holdt kurs innad i partiet om hvordan en bør te seg som politiker. Ved slike anledninger understreker han at det å være politiker er en livsstil, og at man alltid må ha i tankene at man representerer. Han understreker ansvaret i at ”...dere passer på at dere stiller dere slik i framferda at verken tillitsvalgte i partiet el-

¹² Holmås er fra Hordaland, og var student da han ble valgt inn som fast representant i 2001. Holmås har tidligere politisk erfaring som ungdomspolitiker, bystyrepolitiker i Bergen og stortingspolitiker i kortere perioder fra 1997 som vararepresentant. Holmås arbeider spesielt med saker som omhandler studenter og boligpolitikk.

¹³ Solholm er født i 1949 (53 år) og bosatt i Ålesund. Han virket som lærer da han ble valgt inn for Fremskrittspartiet første gang i 1989. Politisk har Solholm vært aktiv i lokallag, kommunestyre og fylkesting. Han har vært medlem av presidentskapet siden 1989, bortsett fra perioden 1993-1997 da han ikke var representant på Stortinget. I perioden 2001-2005 er han Lagtingspresident.

ler velgerne har grunn til å skjemmes over dere” (Solholm, s. 4). Dette innebærer bl.a. å være velstelt; å kle seg ordentlig og å være ren.

Solholm forteller under samtalen at han mener ulike anledninger krever ulike antrekk, og at tilstedeværelse i stortingssalen for menn bør kreve dress.

3.1.3 Jørgen Kosmo

*Jørgen Kosmo*¹⁴ (*Ap*) er stortingspresident i perioden 2001-2005. Siden det ikke står noe nedskrevet om forventet antrekk i stortingssalen, var det avgjørende for dette studiet å få høre hva som forventes, fra han som håndhever det han selv kaller ”en kutyme”. Som stortingspresident er en av hans oppgaver ”å holde linja” (Kosmo, s. 2) i stortingssalen, og dette beskriver han som å passe på at ingen ”går over streken” (ibid.). Hvis noen representanter ”går over streken” gir han dem beskjed. Det kan være uformelt via lapper som han sender ned til respektive representant, eller ved at han snakker til dem etter møtet. Formelle tiltaler er mer uvanlig, for eksempel å gi korreks fra presidentplass eller å kalle representantene inn på sitt kontor, men dette forekommer også.

Samtalen med Kosmo innebar temaer omkring krav til antrekk ved ulike anledninger, og en oppklaring omkring hva presidentskapet forventer antrekksmessig på Stortinget. Kosmo fikk oppmerksomhet som forsvarsministeren som stilte med lysegul dress under et ellers grådressede NATO møte i 1993. Dette snakket vi også om.

¹⁴ Kosmo er født i 1947 (54 år) i Fauske i Nordland og bosatt i Borre i Vestfold. Han kommer fra en familie der både far og oldefar var stortingspolitikere. Som representant for Arbeiderpartiet har han politisk erfaring som bystyrepolitiker og senere ordfører i Horten samt stortingspolitiker fra 1981. Som stortingsrepresentant har han også vært med i og leder for diverse komiteer, delegasjoner og departementer.

3.1.4 Martin Engeset

*Martin Engeset*¹⁵ (H) har sin første periode som fast representant denne perioden. Han har lang erfaring som politiker, og har også vært inne på Stortinget tidligere som vararepresentant. Han snakket fra stortingets talerstol allerede som 21 åring, hvorpå han husker han fikk refs av stortingspresident Jo Benkow, for ikke å følge den uskrevene regelen om at man skal melde replikker på forhånd i store debatter. Engeset mener det er vanskelig for nye representanter å sette seg inn i hvilke normer og uskrevene regler som gjelder, og syns det kunne vært hendig med en håndbok i skikk og bruk for nye representanter; ”litt veiledende retningslinjer” som han kaller det (Engeset, s.13).

Engeset publiserer ukebrev på internett, der han betrakter hverdagene som stortingspolitiker, både konkrete aktuelle saker, og livet utenom¹⁶. Hans tanker om Stortinget som arbeidsplass ble sentralt i samtalen.

3.1.5 Erling Folkvord

*Erling Folkvord*¹⁷ (RV) er ikke stortingsrepresentant denne perioden. Under samtalen med de andre stortingsrepresentantene dukket likevel Folkvords navn stadig opp, som en de mente hadde utmerket seg med udressete antrekk. Det ble derfor interessant å høre hans syn på dress som arbeidsantrekk på Stortinget. Folkvord påpekte under samtalen at det ikke eksisterer noe reglement vedrørende antrekk i stortingssalen, og derfor brukte han klær han selv anså som passende. Han mener at man bør kle seg høvelig, og det betyr at man kler seg slik man selv syns er rett, og slik situasjonen krever. For han var det for eksempel riktig å bruke olabukse og t-skjorte på jobb, og dress i høytidelige anledninger som for eksempel begravelse. Han mener at det å være stortingsrepre-

¹⁵ Engeset er født i 1964 (38 år) i Oslo og bosatt i Sarpsborg. Engeset er utdannet siviløkonom, og har arbeidet innen kommune- og fylkespolitikk siden 1983. Var leder av Østfold Høyre 1990-2000. Engeset var vararepresentant i periodene 1985-1989 og 1993-1997. Fast representant fra 2001, og nestleder i kontroll- og konstitusjonskomiteen.

¹⁶ <http://ostfold.hoyre.no/Saker/1048845891.53/ukebrev> Funnet 13.09.02

¹⁷ Folkvord er født i 1949 (53 år) i Levanger i Nord – Trøndelag og er bosatt i Oslo. Han er utdannet sosialarbeider og har vært representant i Oslo bystyre siden 1983. Som historiens hittil eneste representant for Rød Valgallianse på Stortinget satt han som representant i perioden 1993-1997. Folkvord har gitt ut bøker bl.a. om RV og Stortinget; *Rødt!* (Folkvord 1998) og *Livet bak murene* (Folkvord 1997).

sentant på jobb i stortingssalen ikke er en situasjon som bør kreve dress.

Folkvord tror årsaken til at så mange bruker dress, er at representanter lett blir fanget inn i en enhetskultur som råder på Stortinget, en enhetskultur styrt av de store partiene og de etablerte profilerte politikerne. Ytterpunkter slås ned på, og forslag til endringer kveles før de når frem. Det mener han er et nederlag for demokratiet.

3.2 Observasjon av spørretimen

Onsdager holder Stortinget vanligvis spørretime. Disse er delt i to; en spontanspørretime, der representantene kan komme med spørsmål som ikke er forhåndsmeldt, og en ordinær spørretime, der det kun stilles spørsmål som er levert inn på forhånd¹⁸. Siden alle representantene og journalister får spørsmålene og svarene til den ordinære spørretimen skriftlig, foregår denne ofte for nesten tom sal. Da hender det at kun stortingspresident, referenter, spørsmålsstiller og -svarer er tilstede. Det er derfor avgjort høyest deltagelse, temperatur og engasjement under spontanspørretimen.

Representantenes engasjement under spørretimen har blitt omtalt som spill for galleriet og ”parlamentarisk showbusiness” (Eggen 2003), som viser til at møtene er en mulighet for representantene til å vise seg frem. Møtene har blitt diskutert i forhold til hva slags funksjon de fyller, siden de ikke legger nye dagsordener. Det er ikke her politiske avgjørelser tas. De ser snarere ut til å være stortingsrepresentanters tilsynelatende oppsyn med statsrådene. Spørretimene anses viktige for demokratiet og offentligheten bl.a. fordi medier har blitt viktigere for kampen om velgerne (Makt- og demokratiutredningen 2003), og spørretimen kringkastes på NRK 1.

Alle møter i stortingssalen er åpne for publikum, og man kan bivåne møtet fra galleriet. For å få et inntrykk av livet i stortingssalen er det nødvendig å være til stede med alle sanser. Vi har derfor besøkt spørre-

¹⁸ <http://www.stortinget.no/sporsmaal/sporsmaal.shtml> Funnet 08.08.02

timen gjevnlige, i perioden september 2002 til mars 2004. Disse besøkene kan omtales som ”naiv observasjon” (Wadel 1991:82); naiv fordi det er en kultur vi ikke har mye forkunnskaper om. Her har arbeidet bestått i å bli kjent med aktiviteten i stortingssalen, representantene og deres opptreden, samt Presidentens måte å ”holde linja” (Kosmo, s.1). Hensikten med denne observasjonen er å forstå hvilke kulturelle kategorier informantene vurderer ut fra, for å forstå beveggrunnene til deres forklaringer.

Egne notater og fotografier fra disse møtene brukes i rapporten. Fotografiene er tatt for å dokumentere antrekkene, og for å kunne ta en nærmere titt på disse under roligere forhold. Fotografiene er et tilskudd til notatene, de hjelper hukommelsen som visuelle huskelapper (Hjemdahl 1999:26). Siden spørretimen er åpen for alle, det er tillatt å fotografere, og fotografiene ikke fremstiller representantene sjikanøst, er det ikke hentet inn spesiell tillatelse fra personene avbildet.

3.3 Stortingsreferat

Disse kildene har direkte tilknytning til hendelsen det gjelder og vurderes derfor som kilder med ”høgt källvärde” (Lövkrona 1999:31). Referentene er der og skriver ordene mens ordene blir sagt. Det å være stortingsreferent er et eget yrke, og Stortinget arrangerer selv kurs med avsluttende eksamen i stenografi. Den første ”hurtigskriveren” ble ansatt i 1857, men det var først i 1875 man fikk direkte referert referater i 1. person. Inntill 1910 ble referatene skrevet for hånd, deretter skrivemaskin. I dag tas debattene opp på lydbånd i tillegg til at to referenter til enhver tid sitter i salen og nedtegner, for å sikre at referatene er ordrett korrekte¹⁹. Måten nedtegnelsen skjer på i dag, gjør at vi kan stole på at det som står nedtegnet faktisk er uttalt. Det er likevel viktig å huske at referatene kun skildrer hva som ble sagt, ikke hva som faktisk hendte – omstendighetene rundt uttalelsen. Et argument for i det hele tatt å ha stenografer i salen, i tillegg til lydopptak, er at referentene vil ha kontakten med salen for å få med viktige nyanser i hva som blir sagt, på en

¹⁹ Opplysninger funnet i artikler i Aftenposten 24.november 1991, Aftenposten 30.mai 1985 og Aftenposten 14.februar 1985.

måte lydbånd og videoopptak ikke kan. De tillater seg også å legge til bemerkninger som ”munterhet fra salen” der salen responderer slik på en uttalelse, men dette blir ikke gjort gjennomført.

Vi har brukt referater i stortingsarkivet fra periodene 1889-90, 1898-99 og 1913, og på internett f.o.m. 1. oktober 1996. Referatene på internett kan søkes i, via hendelser, personer eller temaer. De har også vært gode kilder til å sjekke det representantene forteller, hva som faktisk ble sagt, og for å se hvordan presidentskapet iredtesetter representanter som ”går over streken”.

3.4 Portretter

Billedmaterialet står sentralt siden temaet er klær; der bilder ofte kan beskrive bedre enn ord. Fotografier og tegninger kan gi oss førstehåndsinformasjon om konkrete og direkte observerbare forhold, som for eksempel klær. I denne sammenhengen dreier det seg om menn som har kledd seg for fotografen, der hensikten er å bli sett. Denne poseeringen er en rolle og fotografiet en konstruksjon. (Reiakvam 1991:33)

Stortingsarkivet har ikke et stort utvalg fotografier. Av det som finns av fotografier av stortingsrepresentanter, er portretter og noen gruppebilder, samt dokumentasjon av spesielle begivenheter for eksempel Stortingets høytidelige åpninger. Den største samlingen fotografier av stortingsrepresentantene er portrettene som henger i gangene i stortingskorridorene. Disse er valgt ut til analysen. Her finns ikke bare fotografier, men silhuettklipp, tegninger og en kombinasjon av tegning og fotografi.

Portrettene dokumenterer hver enkelt representant fra 1814 til 1997, og alle representantene henger under sin første periode som fast representant. Etter flere besøk, og nærstudier av portrettene, er noen plukket ut på bakgrunn av egenskaper ved portrettet, representanten eller antrekket. Etter 1915 presenteres representantene med portrett i oppslagsverket *Stortinget i navn og tall*. Portretter etter 1997 henger ikke i stortingskorridorene, og er dermed funnet i disse bøkene. Biografi med portrett av representantene i 2001 – 2005 er lagt ut på internett.

Portrettene har gjennom tidene vært, og er fortsatt, mange velgeres første og ofte eneste møte med representantene. Det er nærliggende å anta at representantenes antrekk er velvalgt, og at fotografiet derfor presenterer representanten på en måte han selv gjerne vil bli sett, husket og oppfattet av velgere og kollegaer. Disse portrettene var derfor gjenstand for en forundersøkelse til denne oppgaven, for å se hvor mange som brukte dress og slips i denne sammenhengen ²⁰.

Portrettene er av ulik teknikk og kvalitet. I tidlig dokumentasjon forekommer for eksempel silhuettklipp av representanter som en måte og portrettere dem på. Eksempler på dette finnes helt frem til 1890. I perioden fra 1910 til 1930 har fotografen retusjert fotografiet så kraftig at kun hodet kommer til syne på en hvit bakgrunn. Representantenes holdning og stil i fotografiene fra denne tiden vitner om at de var veldig klare over at de skulle dokumenteres for ettertida. De smiler ikke, men ser alvorlig fremfor seg og aldri rett i kamera.

Som en rake motsetning til denne perioden ser vi at representantene fra om lag 1950 og frem til 1989 sannsynligvis har et løsere forhold til det å bli fotografert og foreviget. Noen har vært hos fotograf, og pyntet seg til det, men i denne perioden åpnet også Stortinget for at representantene kunne sende inn et passfoto. Mye rart ble sannsynligvis sendt inn, for fotografen som har hatt jobben med å ordne bildene i glass og ramme, har tatt seg friheten å klippe og lime i fotografiene. Det endelige resultatet er en rekonstruert person, som ikke er like vellykket i alle tilfeller.

Portrettene blir i dag tatt av NTB med en gang de nye representantene har ankommet. Representantene kan også sende inn sitt eget foto, men da underlagt retningslinjer fra de galleriansvarlige. På denne måten unngås stort sett tilfeller der bilder må retusjeres eller manipuleres.

Antrekket kommer dårlig frem på flere portretter av tekniske grunner, spesielt silhuettklippene og de retusjerte fotografiene. Fotografiene som er endret av fotografen, retusjerte og montasjer, er lite troverdige som historiske kilder, men de sier noe om normen i tiden. Der fotografen har klippet en jakke på en representant er det tydelig at fotografen anser

²⁰ Se vedlegg

det som korrekt at representanten bruker jakke. Her forteller det tekniske ved fotografiet en historie om sin samtid. Disse tekniske aspektene svekker derfor ikke bildenes relevans for prosjektet, de forsterker dets betydning.

4 Nyansering av Stortinget og begrepsbruk

Observasjoner under spørretimen i stortingssalen.

Det er onsdag morgen og klokken er ti. Alarmen går. Pling plong. Det er en beskjed til stortingsrepresentantene om at spørretimen er i ferd med å begynne. Lyden gir en hul gjenklang i store korridorer med høye dører, gull i taket og gamle malerier av viktige menn med og uten grått skjegg. Stortingssalen fylles sakte. Fra vandrehallen kommer de, "God morgen" smiler de til hverandre, og så slenger de noen fraser om ungene i barnehagen eller et oppslag de har sett i morgenavisene. Noen har vært der en stund allerede for å forberede seg. De venter tålmodig.(...)

Ovenfra galleriet ser det mer ut som en nyttårsfest. Festlighetene understrekes av menn i dress og slips. Noen har til og med lakksko. Kvinnene har drakter, nylonstrømper, pensko og de har sminket seg. På antrekkene er det umulig å se at det er slapseføre utenfor.

President Jørgen Kosmo reiser seg og klubber en gang. Lydnivået i salen senker seg til summing. Mens han står der snakker han med monoton stemme; sum, sum, vedtatt, sum, sum, anses vedtatt, sum, sum... Folk summer med. Stortingsrepresentant Simonsen skal avlegge et privat lovforslag. Han kommer opp ved siden av Presidenten og leser dette. Presidenten står hele tiden, og gløtter bort på Simonsen over brilleglassene. Summingen i salen vitner om at det er få som hører hva Simonsen foreslår. De kan lese referatet etterpå. Noen lovforslag til, og Presidenten informerer saklig om hva som skal skje videre og i hvilken rekkefølge. Fortsatt i monotont, lavt stemmeleie.

Så er det over til første hovedspørsmål. Presidenten setter seg og hvisker litt med fyren ved siden av seg. De skriver litt på noen papirer og leser litt. Viser hverandre ting og sånn. President Kosmo har en skuff på sin venstre side som han stadig plukker sukkertøy opp fra. Det ser ut som han koser seg. I resten av salen har spørretimen også tydelig gått inn i en ny fase. Summingen har

gitt seg, men folk lister seg frem og tilbake til hverandres plasser og avtaler ting. Noen spør om noe, andre nikker til hverandre fra avstand. Noen står bakerst og diskuterer åpenlyst, tilsynelatende uten å bry seg med hovedspørsmålet oppe fra talerstolen. (...) Noen kommer inn for å høre kun et spørsmål, og så går de igjen. Innimellom sier Presidenten morsomheter, og salen ser på hverandre og ler høflig. Stortingsrepresentanter har ledd med Presidentens morsomheter i generasjoner, så å respondere på stortingspresidentens morsomheter er parlamentarisk praksis.

Etter nesten en og en halv time reiser Presidenten seg, klubber og sier at den muntlige spørretimen er over. De som ennå ikke har gått reiser seg nå, og summingen stiger, som om klokka har ringt og det endelig er friminutt. Galleriet tømmes også for besøkende, og 40 barneskoleelever puster lettet ut. Igjen sitter elleve stortingsrepresentanter og tre statsråder i det store rommet med gull i taket. Det er tid for den ordinære spørretimen. (Feltnotater 15.01.03)

4.1 Spørretimen – en arbeidsplass

Utdraget ovenfor er forfatterens private betraktninger, skrevet etter en spørretime i Stortinget. Teksten er personlig, og avslører muligens mer om betrakteren, enn spørretimen som politisk arena og deltagerne i den. Men utdraget viser også at det foregår flere ulike aktiviteter samtidig, og at aktørene har ulike oppgaver.

Dressbruk er ikke forventet overalt på Stortinget. På stortingsrepresentantenes kontor kan representantene stort sett bruke hva de vil, og på møter i egen stortingsgruppe er det også høy aksept for at vante mønstre løses opp. Alle samtalerepresentantene forstår imidlertid at det er andre regler som gjelder i stortingssalen enn ellers på huset. Siden presidentskapet forventer jakke på Stortingets talerstol virker det som at denne skiller seg ut som en viktigere plass enn andre plasser i stortingssalen.

Ulike anledninger i stortingssalen stiller ulike krav til deltagerne. Åpningen av Stortinget med Kongen tilstede er en høytidelig anledning, der alle representantene pynter seg ekstra. For de mannlige representantene betyr dette mørk dress eller bunad. Spørretimen i stortingssalen er derimot en hverdagssituasjon representantene deltar på innimellom an-

nen møtevirksomhet. Vi har derfor valgt å se nærmere på spørretimen spesielt når vi videre omtaler stortingssalen.

Begrepet ”ritual” forklares i *Sosiologisk leksikon* med at den rituelle praksisen er strengt begrenset, og at den ”følger et rotfestet mønster som er underkastet det forventede” (Korsnes, Andersen & Brante 1997:265). Slik fungerer også ritualene under spørretimen, de endres ikke. De deltagende aktørene²¹, spiller rollene i disse ritualene; parlamentariske handlinger som symbol på vår felles kulturarv og nasjonale identitet²². Spørretimen befester i dette mønsteret rollefordelingen og maktfordelingen mellom aktørene som deltar, samtidig som rollespillet er et slags demokratiets tablå for velgerne som får være tilskuere til begivenheten. Det er ikke et møte der saker avgjøres, snarere et offentlighetens og demokratiets ritual.

Maktfordelingen mellom aktørene tydeliggjøres ved måten salen er bygget på og aktørene plassert. Salen er formet som et gresk amfiteater der rommets farger er rødt og gull. Presidenten sitter på ett platå og stortingsrepresentantene er samlet i en vifteform rundt ham. Hans plassering markerer fokus på Presidenten som Stortingets og møtets leder. Representantene er tilhørere mens de sitter i salen, på samme måte som velgerne som sitter på galleriet i samme vifteformasjon som dem selv. Dette understreker at stortingsrepresentantene er folkevalgte, på lag med folket, mens presidentskapet representerer øvrigheten. Hvis Kongen er tilstede overtar han denne plasseringen med sin egen kongestol, noe som understreker denne forståelsen. Stortingsrepresentantene som har bedt om ordet, taler fra en egen talestol, ikke fra sine respektive plasser i salen. Statsrådene har egen talestol til høyre for Presidenten. At de ikke deler talerstol med de folkevalgte understreker bl.a. at statsrådene er gjester i stortingssalen. De to talerstolene som står mot hverandre i spørretimen markerer konfrontasjonen mellom statsråd og stortingsrepresentant, de regjerende og opposisjonen. Bak stortingsrepresentantene i salen er det en åpen gang, rotunden, som representantene bruker når de skal gå fra et sted til et annet.

²¹ Aktørene er stortingsrepresentanter, regjeringsmedlemmer, (Kongen,) presidentskapet og folket (både tilstede på galleriet og via tv overføringen til NRK1).

²² Jfr (Berggren 1989) om kulturarv og nasjonal identitetsbygging.

Representantenes aktivitet i stortingssalen varierer fra åpen tale fra talerstolen (med medrepresentanter, presidentskapet og velgerne tilstede i salen og via tv-overføringen), til en mer privat kommunikasjon i rotunden (kun med medrepresentanter). De ulike ”rommene” i stortingssalen, som vi omtaler som *stortingssalens scener*, innehar ulike grader av offentlighet, og stiller derfor ulike krav til representantene som deltar på de ulike scenene (Goffman 1959, Sennett 1992b).

4.1.1 Talerstolen – Representativ

Foto 1: Jens Stoltenberg (Ap) konfronterer utenriksminister Jan Petersen (H) i spørretimen 100304. Presidenten er Inge Lønning. KP

Talerstolen er den fremste og mest offentlige scenen i stortingssalen. Her kommuniserer representantene med alle aktørene. Derfor er aktiviteten fra talerstolene også strengest reglementert. I *Stortingets forretningsorden* (Stortingets administrasjon 2002) står det mye skrevet om hvordan talerne skal forholde seg for å få ordet, forvalte språket parlamentarisk og oppføre seg på talerstolen. Talerne er underlagt streng talertid (§53, punkt 2 og 3²³), og rammer for atferd og språk (§38²⁴). Hvis

²³ (Stortingets administrasjon 2002)

disse rammene blir brutt gir Presidenten vedkommende en advarsel. Dette kan gjøres ved at Presidenten påtaler fra presidentplass, at vedkommende får en lapp, eller at vedkommende får tilsnakk etter møtet. Representanten kan også kalles inn til Presidentens kontor ved mer alvorlige eller gjentatte overtredelser. Gjentas overtredelser under debattene kan vedkommende stemmes bort fra forhandlingene (§42). Formen for tiltale avgjøres av Presidenten.

Det er også denne scenen Kosmo mener er underlagt de strengeste kravene til antrekk. Han sier at "...(jakke og bukse) er normalt det kravet som stilles for å kunne få lov til å komme på talerstolen og tale fra talerstolen" (Kosmo, s.1). Det er presidentskapet som avgjør hvor grensen skal gå for akseptable klær på talerstolen. De mener klær av jeansstoff er uakseptabelt, og at jakke er påkrevd. Det står ingenting om klær i *Stortingets forretningsorden*, men Holmås tror alle de mannlige representantene vet hvilke klær som aksepteres fordi det "har vært diskusjon om det i mediene" (Holmås, 5).

²⁴ "Den som har ordet retter sin tale til presidenten. Taleren bør holde seg strengt til den sak som er under debatt. Upassende eller fornærmende atferd eller tale er ikke tillatt. Slik atferd eller tale skal påtales av presidenten". (Stortingets administrasjon 2002:31)

4.1.2 Salen – Tilstedeværende

Foto 2: To representanter hvisker i salen under spørretimen 030304. KP

Salen som scene ligger i et mellomsjikt, fordi representantene er passivt tilstede, men samtidig vesentlig for spørretimen som ”parlamentarisk showbusiness”. Deres aktiviteter er synlige for alle tilstede i salen, samt via TV-overføringen. På denne måten kommuniserer de via sin adferd, ikke via tale. Tilstedeværelse i salen er ikke underlagt noen spesielle reglement, med unntak av at støy og bråk ikke er tillatt (§39²⁵). (Dette gjelder selvfølgelig alle aktører tilstede.) Brudd på dette kan også føre til påtale og i verste fall utvisning fra forhandlingene (§42). Representantene som snakker sammen i salen lener seg tett inntil hverandre og hvisker, noen helt inntil øret til vedkommende, for å skjerme lyden. Diskusjoner i mediene vedrørende representantenes avislesing, tekstmelderi eller pc-aktivitet, vitner om at det stilles krav til en viss type deltagelse fra representantenes side²⁶. Det forventes at representantene

²⁵ ”Det er ikke tillatt å gi støyende uttrykk for misnøye eller bifall under forhandlingene” (Stortingets administrasjon 2002:31).

²⁶ Jfr. Diskusjonene etter at Høyres Trond Helleland spilte elektronisk krigspill i stortingssalen mens Stortinget diskuterte eventuell deltagelse i krig i Irak. Diskusjonene gikk på at krigspill

viser en interesse for, eller i hvert fall respekt for, den debatten som foregår på den representative scenen.

Kosmo sier selv at han ikke slår ned på representanter som sitter i salen uten jakke, men i praksis er det få som ikke har det. Ved tilstedeværelse under spørretimen har vi kun sett en håndfull mannlige representanter uten jakke, og disse har hatt skjorte og slips. Kravet om å gå "ordentlig kledd" gjelder også for representanter i salen (Kosmo i Dagbladet, 18. november 2001). Hva som er "ordentlig" er opp til den enkelte å vurdere. Samtaleinformantene forteller at de forstår ordentlige klær for menn som ensbetydende med dressjakke. På samme måten som på talerstolen aksepteres imidlertid heller ikke det som oppfattes som fritidsantrekk, bl.a. jeansstoff og joggesko.

Det kan oppstå forvirring rundt jakkeløsheten i salen og jakkepåbudet på talerstolen. Steinar Bastesen (Ky) påpekte sitt eget jakkebrudd da han glemte jakke ved en anledning på talerstolen.

Steinar Bastesen (TF): Først må jeg si at jeg beklager at jeg glemte å ta på meg jakke da jeg gikk på talerstolen. Jeg får håpe at man bærer over med meg. Det er jo regel at man skal bruke jakke på talerstolen. Jeg glemte det i farten. (Stortingets dagsorden nr. 69 sak 1 24.03.99)

I denne spørretimen er det Hans J. Røsjordet som er President, og det kommer tydelig frem av Bastesens kommentar at han vet at Presidenten forventer jakke på talerstolen. Bastesen bemerker at han vet at jakke er "regel" på talerstolen, men utdraget understreker også at det ikke på samme måte er "regel" med jakke i salen.

var uheldig for debattens innhold, ikke nødvendigvis at spilling i Stortingssalen som aktivitet var uakseptabelt. Opptrinnet vakte interesse også i internasjonal presse (Dagens Næringsliv, 5. februar 2003 viser bl.a. til Le Monde, Boston Globe, Financial Times, CNN, BBC, og CBS News). Helleland beklaget senere til Presidenten, kollegaer og i pressen. (Aftenposten, 5.april 2003)

4.1.3 Rotunden – Det sosiale bakrommet

Foto 3: To representanter konverserer åpent i rotunden under spørretimen 030304. KP

Informantene har ikke fortalt om rotunden spesielt under samtalen med dem. De har derfor ikke nevnt denne eksplisitt som et sted der de kan tillate seg mer enn ellers i salen.

Vi forstår rotunden som et ”ikke-sted”, der tilstedeværelse ikke teller som deltagelse på samme måten som i resten av salen. Tilstedeværelse i rotunden er sjelden synlig via TV-overføring, slik at denne scenen på en måte er unntatt offentligheten. Representantene her snakker enten sammen i grupper, to og to, står eller sitter alene. Mens de som skal snakke sammen i salen må hviske kan representantene i rotunden snakke mer åpenlyst. Blir støyen for høylytt, sier Presidenten ifra om dette.

Vinduene langs hele rotunden vender mot Eidsvoll's plass og Slottet. Rotunden er på denne måten det eneste stedet i stortingsalen der representantene kan vende ryggen til det som skjer i salen og se ut på om-

stendighetene utenfor. Det er satt ut vannkarafler i rotunden som også vitner om at dette er en form for pauseområde.

Rotundens betydning er avhengig av hva stortingssalen brukes til. Under avstemming på slutten av dagen er det ifølge Holmås ingen kleskode. I slike situasjoner kan han gå med både t-skjorte og olabukse selv i salen²⁷. Åpningen av Stortinget er derimot en høytidelig anledning, og derfor er alle scenene representative ved slike anledninger. Holmås forteller at det ble oppslag i pressen etter at han var tilstede under åpningen av Stortinget 1997, iført kortermet skjorte (Holmås, s. 4). Han var vararepresentant denne perioden, og ville bare få med seg litt av åpninga. Vi tolker historien han forteller som at han ikke var tilstede i salen, men i rotunden. Ved slike anledninger er ikke rotunden lenger utenfor offentligheten, og kortermet skjortebruk blir lagt merke til og kommentert.

Representantene i rotunden under spørretimen er tilstede samtidig som de ikke er tilstede. Deler av rotunden er skjult for store deler av galleriet. Den er også plassert lengst fra talerstolene og det representative, lengst dra øvrigheten, og bak ryggene til representantene. Likevel kan ikke rotunden beskrives som en goffimansk backstage. De samme reglene for atferd gjelder på bak-scenen som i salen, samtidig som aktiviteten, for eksempel samtaler i små grupper, kan minne mer om virksomheten i vandrehallen utenfor stortingssalen. På offentlighetsskalaen er aktiviteten i rotunden den minst offentlige i salen, fordi representantene som oppholder seg her ikke i samme grad er deltagere i det spillet som pågår i spørretimen, og stort sett snakker med sine partifeller (Nygård 2002:13).

Skillet mellom salen og rotunden er fortrinnsvis et sosialt skille. Det at denne scenen kan benyttes til å være tilstede i stortingssalen å få med seg hva som skjer, uten å delta på samme måten som i resten av salen, åpner imidlertid også for tøyning av kleskoder. Vi har sett at flere representanter kun oppholder seg i rotunden. De setter seg ikke ned i salen, og de tar ikke ordet på talerstolen. Det kan muligens være åpent for å være både jakkeløs og i jeans i rotunden, så lenge representantene ikke beveger seg over i de andre scenene.

²⁷ Oppfølgende samtale med Holmås i Stortingets kantine 10.03.04.

4.2 Dresspress – en begrepsdiskusjon

Storingsrepresentantene har ulike forklaringer på hvorfor de tror representanter bruker dress på jobb, og hvor reglementert de forstår at dressbruk er. Solholm forklarer det som etikette og sedvane, Holmås norm, Kosmo kutyme, Folkvord frivillig uniformering og Engeset kodeks. Mangfoldet av begreper kan gi innsikt i hvordan mennene oppfatter at dressbruken er pålagt fra presidentskapet, forventet av kollegiet eller fritt selvstendig valg, og hvordan de forstår at dette er knyttet til politikk og parlamentarisme.

4.2.1 Sedvane anses som en regel

For å forstå begrepet sedvane tar vi utgangspunkt i hvordan tidligere tiders praksis er parlamentarisk bindende på flere områder i Stortinget. Det er kun Solholm som bruker dette begrepet for å beskrive en dressnorm.

...Og så er det klart at når vi slutter så vil noen andre ta over og føre det videre, så dette blir en sånn sedvane som bare innarbeider seg at sånn er det. Sånn har det vært. Hvis du ser på bilder så er jo alle stortingsrepresentanter i hel dress og damene pent kledd... Så det er bare en sedvane, som jeg synes er en god sedvane, fordi vi skal ha såpass respekt for Stortinget. (Solholm, s. 13)

Lik utdraget fra samtalen med Solholm viser, oppleves stortingshistorien med ærefrykt, og som bindene sterkt og vinnende argument i parlamentarisk diskusjon. Ordet sedvane forstås på lik linje med nedskrevet reglement, der brudd på sedvanene kommuniserer en disrespekt for Stortinget. Kosmo og Solholm bruker også begge begrepet *krav* når de skal skildre forventninger til en type klesbruk. Kosmo sier at jakke ”normalt er det *kravet* som stilles for å kunne få lov til å (komme på talerstolen og) tale fra talerstolen” (Kosmo, s. 1 vår kursiv). Et krav er sterkere enn en oppfordring, det understreker at det ikke er rom for alternativer.

I hovedfagsoppgaven i sosialantropologi *Til det trenger man parlamentariske egenskaper*, skriver Pål Nygård at både innarbeida sedvaner og foretningsorden brukes i det politiske og parlamentariske arbeidet. Sedvaner i denne sammenhengen er

representantenes oppfattelse og forestilling om fortiden, og likheten er stor til hvordan historien anvendes som politisk argument. (Nygård 2002:21)

Ut fra denne forståelsen av begrepet, omtaler sedvaner representantenes fremferd og opptreden. Nygård eksemplifiserer med at representantene bruker rotunden i stortingssalen istedenfor å krysse gulvet, og hvordan avgjørelser tas og posisjoner utnevnes uten nedskrevet reglement²⁸.

Ordet sedvane har imidlertid også juridiske konnotasjoner. Parlamentarismen er eksempel på sedvane med rettslig binding. Den er forankret som konstitusjonell sedvanerett, og er dermed ikke grunnlovsvedtatt. Ordet konstitusjonell betyr ”som gjelder, er i samsvar med Grunnloven” og sedvanerett betyr ”rettsbestemmelser som grunner seg på hevdvunnen skikk og bruk og ikke på uttrykkelig vedtatt lov” ifølge ordboken www.dokpro.uio.no²⁹. Sedvaneretten er basert på sedvane og skikk og bruk. Parlamentarismen er like viktig som om den hadde stått i Grunnloven, samtidig som dens praksis gir rom for endring til enhver tids gjeldende skikk og bruk. Ulike tiders praksiser kan forrykke balansen mellom hva som forstås som naturlig og selvsagt, og hva det kan være tvil eller uenighet om som derfor bør reglementeres³⁰.

²⁸ Et eksempel på dette er da Carl I. Hagen hadde ”hørt rykter” om at han kom til å innstilles av de parlamentariske lederne i regjeringspartiene som Stortingspresident etter valget i 2001, siden mindretallsregjeringen var avhengig av Frps støtte for å overleve. Resultatet ble ”at vi skal fordele verv og konstituere Stortinget etter det matematiske prinsippet og ikke etter noen fremforhandlede konstellasjoner. Det er en grei og ryddig ordening. Det er slik vi pleier å gjøre det” (Carl I. Hagen i Stortingets dagsorden nr. 2 sak nr. 1 09.10.01). Hendelsen viser hvordan to ulike praksiser kan bli stilt opp mot hverandre av mangel på allmenne retningslinjer, samtidig som ”det er slik vi pleier å gjøre det” er den hardtslående argumentasjonen som vinner igjen som parlamentarisk praksis.

²⁹ All bruk av ordbok i dette kapitlet er <http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>.

³⁰ Forholdet mellom konstitusjonell sedvanerett og Grunnloven er ikke uproblematisk, og har vært mye diskutert innen jus. Som eksempel kan nevnes Ot. prp. nr. 44 (2000-2001) der domstolskommisjonen går inn for ny Grunnlov § 89³⁰. En del av argumentasjonen mot lovforslaget var at ”En innkorporering i Grunnloven av enkelte prinsipper som bygger på konstitusjonell sedvanerett, mens andre ikke inkorporeres, vil kunne skape uklarhet i den balansen som finnes mellom Grunnlovens bestemmelser og den øvrige konstitusjonelle sedvanerett.” <http://odin.dep.no/jd/norsk/publ/otprp/012001-050024/index-hov006-b-f-a.html>. Funnet 06.02.03. Argumentasjonen tydeliggjør at balansen er hårfin mellom hva som bør være konstitusjonell sedvanerett, og hva som bør presiseres i Grunnloven, og at eventuelle endringer her vil føre til tolkningsproblemer.

4.2.2 Tradisjonsbegrepene understreker forpliktelse

Fortiden og forfedrene holdes i ære ved at symboler fra fortiden videreføres (Giddens 1997:34). Tradisjon forstås i denne forbindelse som "...en process varigjennom færdigheter, beteende, kunskaper och värderingar formedlas från en individ till en annan" (Bringéus 1990:103), for eksempel gjennom bilder eller "rakt nedstigande led" (ibid.); stortingsrepresentanters samtaler med hverandre, som Solholm ovenfor viste til, og annen nedskrevet stortingshistorie representantene forholder seg til.

Tradisjonsbegrepene viser til en årsaksforklarende kontinuerlig prosess, der den materielle formen (tradisjonsmediene) gjentas gjennom menneskelig handling (Klepp 1980). Slike handlinger viser en kontinuitet av fortid og nåtid, og i denne kontinuiteten ligger også parlamentarisk praksis. Tradisjonen i seg selv er en viktig autoritet som gjennomsyrer det sosiale livet (Giddens 1996:226). Forestillingen om dressbruk som tradisjon kommer til uttrykk gjennom et forsvar for det bestående, og ved å fordre noe bekvemmelig i form av stabilitet (Klepp 1980).

Kosmo forklarer dressen som arbeidsantrekk på Stortinget som "en slags kulturarv". Kulturarv forstås som tradisjon, og begrepet understreker et forvaltningsansvar for den som berøres. Kulturarv er "det som tas vare på og hegnes om" (Berggren 1989:214) i et miljø, for eksempel stavkirker som en materialisering av den norske kulturarven. Bruk av dress på Stortinget som kulturarv, er en parlamentarisk og stortingspolitisk kulturarv. Kulturarven viser til sterke og bindene tradisjoner, men også levende praksis i endring, der "en slags" understreker at dette heller ikke er nedskrevet eller totalt statisk, og dermed tilgjengelig for individuelle tolkninger og særpreg. Tradisjoner er levende i form av at de er avhengig av å bli kommunisert og være gjenstand for menneskelig handling for å eksistere. På denne måten fungerer tradisjoner parallelt med andre prosesser som bidrar til endring.

4.2.3 Skikk og bruk- begrepene viser til en forventning

Bindingen mellom tradisjon og endring blir også favnet i Kosmos uttrykk "kutyme og praksis", der kutyme favner tradisjon, og praksis favner endring; "ettersom samfunnsutviklinga går på hva man oppfatter som pent" (Kosmo, s.1).

Kosmo begrunner kravet om jakke på talestolen med ”kutyme” (Kosmo, s.1). I henhold til ordboka er kutyme fransk, og et annet ord for sedvane og skikk og bruk. Ordene sedvane og kutyme har likevel ulike referanser. I oppslagsverket caplex på internett finner vi at ordet kutyme er brukt innen bl.a. handelsavtaler, ”med rettslig gjennomslagskraft”³¹. Både sedvane og kutyme blir dermed forstått som skikk og bruk som gjelder på lik linje med nedskrevet reglement, innen henholdsvis parlamentarisk praksis og handelspraksis. Ut av Kosmos forklaring av dressbruk som arbeidsantrekk på Stortinget, er dressbruk valgfritt i forståelsen ureglementert, men forventet i forståelsen av kutyme.

Engeset bruker betegnelsen kodeks om dressbruken på Stortinget, og dette mener vi er et begrep som favner både kutyme generelt, og kleskode spesielt. Ordboka sier kodeks er en samling av regler, men at det også fungerer som sedvane. Han synes selv kodeksen er vanskelige å forholde seg til, ”spesielt når man er ny her” (Engeset, s. 14), fordi denne i praksis kjennetegnes av at den er usagt og derfor ofte vanskelige å gripe for utenforstående, eller nyinnvidde. På denne måten er Stortingets dressbruk som kutyme eller kodeks, lik andre kulturelle koder som kjennetegner en gruppe; det ekskluderer og inkluderer. Det tar ofte lang tid å knekke og beherske de kulturelle kodene.

Som vist ovenfor viser ordene representantene bruker til skikk og bruk som tradisjon, men det viser også til skikk og bruk i forståelsen normal folkeskikk. Ingen av representantene bruker begrepet skikk og bruk i sammenheng med dressbruk, men Folkvord sier ”jeg synes ikke det er så dumt å (...) følge skikk og bruk hvis en er på besøk hos folk” (Folkvord, s. 4). Her refererer han til skikk og bruk som synonymt med normal folkeskikk. Hva som er normal folkeskikk er relativt, avhengig av ulike kulturer og ulike tiders krav til oppførsel. Oppslagsverket *Skikk og Bruk* fra 1960, stiller for eksempel helt andre krav til folkeskikk enn det Folkvord her gjør.

Uansett oppfattes begrepet skikk og bruk som et minstekrav til adferd og påkledning. ””Skikk og bruk” er fellesskapets normer” (Selseth 2000:37), og har tradisjonelt handlet om korrekt antrekk, egenpleie og

³¹ http://www.caplex.no/web/artikkel/artdetalj.asp?art_id=9319888 Funnet 26.10.03

opptreden i sosiale sammenhenger. Selv om ingen av representantene eksplisitt forklarer dress til å være skikk og bruk på Stortinget, er det flere som implisitt sier det gjennom ordene sedvane og kutyme.

Skikk og bruk- litteraturen, som for eksempel *Skikk og Bruk* fra 1960, er uttrykk for normene i borgerskapets kretser, de som har høy økonomisk og kulturell kapital. Den oppfattes også som en kultivering og disiplinering av arbeiderklassen (Selseth 2000). Denne borgerskapets forståelse av skikk og bruk kan forstås som den høyverdige Kulturen med stor K som nærmest er synonymt med Dannelse (Berggren 1989). I slike sammenhenger forstås skikk og bruk som

...etikette (...) normene til en spesiell gruppe, de toneangivende kretser. Dette er en gruppe som oppfatter seg selv eller blir oppfattet som kulturelt overlegen andre grupper i samfunnet. (Selseth 2000:37)

Denne gruppen er i dag ikke nødvendigvis en spesiell klasse, men forstås mer som en gruppe mennesker som oppfatter seg selv som eliten i ulike sammenhenger. Solholm bruker på denne måten begrepet etikette som en kvalitetsstempling, av det han oppfatter som riktig type antrekk til gjeldene situasjon, når han sier ”et visst minimum av etikette når det gjelder kleskoden” (Solholm, s.3).

4.2.4 En norm er en rettesnor

Hva som er skikk og bruk i ulike sammenhenger varierer, etter bl.a. hvorvidt situasjonen oppfattes som høytidelig eller hverdagslig. Alle samtaleinformantene er enige i at dress, i hvert fall bruk av jakke, er høvelig antrekk for høytidelige anledninger, men de er uenige om hva som er å regne som en høytidelig anledning. De er enige i at det heller ikke er skikk og bruk å overkle seg til hverdags. Ingen synes det er passende å bruke smoking i spørretimen, men de er uenige i hvorvidt dress bør forventes i denne sammenheng.

Holmås mener at hverdagen på Stortinget ikke er en høytidelig situasjon, og at prinsipielt bør enhver få velge sitt eget arbeidsantrekk. Likevel har han latt seg overtale til å bruke dress, fordi ”blir det mye pes så blir det pes”, og han omtaler dressbruk som ”norm” (Holmås, s. 4). Definisjonen av norm i ordboka er ”anerkjent regel, rettesnor, mønster,

målestokk". Holmås oppfatter kravet til korrekt antrekk som mer enn en anbefaling fra presidentskapet, og at det er en uskrevet regel som bør følges om man vil tas med i Collegium Politicum, eller "Stortingets øre" som han sier (Holmås, s.19). Likevel påpeker han at klær er valgfritt, og at det derfor er opp til hver representant å velge, og han føler selv han har tatt et valg han selv føler seg komfortabel med, innenfor denne normen.

Folkvord mener derimot at dress ikke er gjengs for alle, og at ingen kan påtvinge han en klesstil. Han nekter å underlegge seg et flertall, for å være en del av en tradisjon eller lignende. Han syns stortingsrepresentanter som bruker dress til hverdags, og som mener dette bør være gjengs for alle de mannlige representantene, høytideliggjør en hverdags situasjon. Slik dressbruk betegner han som "penisforlenger" (Folkvord, s.1)³². Begrepet har negative konnotasjoner, og Folkvord forklarer videre at det "virker fordømmende" (Folkvord, s. 1) at representanter følger slike klesforventninger, som enhetliggjør en gruppe menn han mener bør fremtre ulikt. Han mener dress brukes av noen grupper mennesker for å skille seg ut/heve seg over andre, og at dressen som maktsymbol gjør den til en hersketeknikk. Enhetlig bruk av dress blant stortingsrepresentanter mener han tar oppmerksomheten bort fra hva politikk egentlig bør dreie seg om; at folk har ulike interesser ut fra ulik bakgrunn og klasses tilhørighet.

4.3 Anmodning om dress

Forståelsen av dressens plass i Stortinget er ulikt fra representant til representant. Dressen sees som noe sterkere enn en anbefaling fra presidentskapet, men likevel et valg. Det er en oppfordring det kreves at alle de mannlige representantene tar stilling til. Å ikke bruke dress oppfattes som avvikende, og det er alle inneforstått med. For noen finnes det intet alternativ til dress som arbeidsantrekk, andre anser dressbruk som en hersketeknikk.

³² Ordet finnes ikke i ordboka, men brukes i dagligtale for å betegne forholdet mellom eier og gjenstand. Ofte sees dyre biler, båter eller andre kostbare motoriserte kjøretøy, samt dyre merkeklær, som penisforlenger. Bak ligger en tanke om at alt kan kjøpes for penger, spesielt respekt og anerkjennelse.

En årsak til at ingen bruker de samme begrepene, kan være at begrepene ikke er innarbeida, verken av presse, eller innad blant representantene. Holmås forteller at språkbruken hans har endret seg etter at han ble stortingsrepresentant, at han har begynt å si ”innehverende periode” istedenfor ”nå”, fordi han blir preget av de andre representantenes parlamentariske språkbruk. Selv om representantene har et slik felles språk, har de ingen felles betegnelse for klesbruken, og heller ingen felles forståelse av hvor viktig de forstår at representantenes klesbruk er.

Klesbruken anses tilsynelatende ikke som en uttalt del av en parlamentarisk hverdag på samme måten som språket, til tross for at det stilles krav til klærne på samme måten som det stilles krav til språket. Dressbruk oppfattes som parlamentarisk korrekt, men ingen vi har snakket med påstår at alle alternativer til dress er parlamentarisk ukorrekt. Alle representantene påpeker i større eller mindre grad at antrekket representantene bruker, er individuelle valg.

Gir begrepsbruken en pekepinn på hvor valgfri dressbruken er? Sedvane er et juridisk begrep som brukes med kulturelle referanser. Bortsett fra Solholm bruker ingen begrepet sedvane, og grunnen til det kan være at de ikke mener at dressbruk på Stortinget er *en regel*. Jakkebruk kommuniseres av presidentskapet som et krav for å komme på talerstolen, men dressbruk omtales ikke i så sterke ordelag.

Begrepene tradisjon og kulturarv understreker at representantene er *forpliktet* gjennom sine verv til å være ”pent kledd”, og det forstås som dress, eller bukse og jakke, for menn. De forvalter et tillitsverv gitt dem av velgerne, som plasserer dem i en nasjonalhistorisk sammenheng. Tradisjoner og kulturarv er derfor tungtveiende argumenter som appellerer til representantenes ansvarsfølelse og ærefrykt. Kosmo og Solholm er de som er mest opptatt av at stortingsrepresentantene er tradisjonsforvaltere. Kosmo bruker begrepene tradisjon, kulturarv, kutyme og praksis, mens Solholm bruker sedvane og etikette for å beskrive det samme. Ord som kulturarv og kutyme referer til tradisjon og historie på Stortinget. Bruken av ordene understreker at en stortingsrepresentant er en av 165 forvaltere av Stortingets tradisjon. Det kan være vanskelig å bevisst bryte med noe som defineres som en kulturarv.

Det *forventede* i skikk og bruk oppleves som en grad mer frivillig enn det forpliktende. Noen av begrepene i denne kategorien viser til en forventet adferd som også er nedskrevet. Det er ingenting nedskrevet om at dress er etikette eller skikk og bruk i stortings salen. Begrepene brukes imidlertid som om det skulle være det. Her går diskusjonen på hvilke situasjoner som regnes som høytidelige og ikke, og derfor hvilke situasjoner som stiller krav til dress.

Begrepet som i mildest grad omtaler dressbruken på Stortinget er norm. En norm anses som en *rettesnor*, der alt annet er alternativer til normen. Representantene blir anbefalt å følge normen for å oppnå anseelse. Likevel oppleves alternativene som tilstedeværende og mulige. Begrepet praksis er i den samme kategorien som norm på dette feltet, noe anses som korrekt fordi "alle" andre gjør det. Folkvords begrep penisforlenger er en kritikk av normen, nettopp fordi han mener det at "alle" følger normen, gjør at den oppfattes feilaktig som en regel. Dette fører til at representanter som ellers ikke ville brukt dress gjør det, og med det utgir seg for å være noe de ikke er.

Den store forskjellen på begrepene er grad av uttalhet. Sedvane og tradisjonsbegrepene er de mest uttalte, og derfor innebærer de sterkest grad av forventet adferd. En norm og en kodeks innebærer større handlingsrom for individuelle særpreg. Begrepsdiskusjonen har vist at representantene bruker ulike begreper, som underbygger ulike grader av anmodning av dressbruk, der tradisjonsbegrepene er mest insisterende.

Det er lite i begrepene som tyder på at representantene har kommet frem til dressalternativet helt på egenhånd. Kollektive føringer legger grunnlaget for hvorfor representantene velger dress. Noen av begrepene inneholder også en årsaksforklaring til at dressbruk er naturlig. Tradisjonsbegrepet argumenterer for eksempel med at "slik har det alltid vært", og skikk og bruk argumenterer med normal folkeskikk.

Normbegrepet er innebærer høyest grad av individuell frihet. Holmås bruker dette begrepet for å understreke at dressen i høyeste grad er hans eget valg. "Det var snakk om (at) det burde være et reglement, og gud forby" (Holmås, s.4). Han bruker ikke dress mot sin vilje, det er han selv som velger det. Overtalelseevnen som ligger i tradisjonsbegrepe-

ne er sterkere enn overtalelsesevnen til et reglement, fordi et reglement kan føre til opprør. Det er vanskelig å gjøre opprør mot en tradisjon, da denne fordrer individuelle valg. Et klesreglement er overformynderi, kleskutymmer eller klesnormer er anmodninger om riktige, men individuelle valg.

5 Framveksten av en dressnorm

Dette kapitlet tar sikte på å forklare utviklingen av dressnormen i nasjonalforsamlingen, i et historisk perspektiv. Vi begynner med draktene og de sivile uniformene på 1800-tallet, fortsetter med den moderne dressen ved århundredskifte og avslutter med jakken som dressrest i dag. Som en forlengelse av begrepsdiskusjonen i forrige kapittel, er formålet å avdekke om dressbruk kan sies å være tradisjon på Stortinget i dag.

5.1 Kongens representanter

Danmark-Norge og Sverige sto på hver sin side i Napoleonskrigene (1799-1815). Danmark-Norge kjempet med Napoleon, og da krigen gikk med tap gjorde Sverige krav på Norge. Den danske kronprinsen og regent i Norge, kronprins Christian Fredrik, fornektet imidlertid denne avtalen, og i februar 1814 kalte han sammen de 112 mest innflytelsesrike nasjonalister sør for Trøndelag til møte i Eidsvoll for å diskutere Norges framtid. Mennene på Eidsvoll laget Grunnloven som ble forseglet og signert 17. mai samme år, og Christian Fredrik ble av disse valgt til Konge av Norge. På tross av at Norge likevel var i union med Sverige, og Christian Fredrik kun fungerte som norsk Konge i fem måneder, var Grunnloven og nasjonalforsamlingen med dette befestet – Norges første Storting var etablert.

Foto 4: Den gamle stortingsalen. Norsk Folkemuseum.

De første årene (frem til 1854) ble Stortinget samlet i Katedralskolen i Dronningensgate i Oslo – noe som passet bra siden de alle måtte lære seg rollen som representanter i en parlamentarisk skolegang (Koht & Fett 1912). Forsamlingen ble samlet hvert 3. år frem til 1869, og etter det hvert år. I 1814 var antall representanter 83, men dette antallet økte utover århundret, og salen i Katedralskolen ble etter hvert for liten. I 1866 flyttet forsamlingen inn i den nye stortingsbygningen på Løvebakken.

Av de 112 som samlet seg på Eidsvoll i 1814 var alle menn, alle offentlige personer og alle innflytelsesrike. Det var 57 embetsmenn, fem bruks- eller godseiere, 13 kjøpmenn og 37 bønder. De representerte sine respektive regioner lik representantene i dag, og ikke sine sosiale sjikt, til tross for at 33 av de 112 ble plukket ut fra utvalgte korporasjoner, for eksempel hær og flåte (Christophersen 1993).

Den gang eksisterte ingen politiske partier, og idealet var at alle representantene skulle stå fritt til å velge selvstendig i hver sak. Likevel delte representantene seg i to fraksjoner: *Unionspartiet*, (svenskepartiet) som besto av næringsdrivende, og *Selvstendighetspartiet* (prinsepartiet) som var i flertall, og hadde stort sett hele embetsklassen. Bøndene opptrådte

stort sett som ”statister”, og stemte det samme som overklasserepresentantene fra de respektive amtene³³.

Når vi nå skal gå inn på draktene vil vi kun gå inn på uniformsregimet for embetsmennene³⁴, fordi de utgjorde over halvparten av det første Storting, og perioden i ettertid har blitt betegnet som embetsmannsstaten³⁵. Oxaal har skrevet om hvordan de nasjonale draktene og de sivile uniformene har vært knyttet til framveksten av nasjonalstaten og etableringen av nasjonal identitet, i avhandlingen *Drakt og nasjonal identitet 1760 – 1917*. Denne er utgangspunktet når vi nedenfor skal se nærmere på den sivile uniformen og dens plass på Stortinget, samt hvordan innføringen av denne uniformen hadde sammenheng med politiske strømninger i tiden.

5.1.1 Den sivile uniformen

Norsk-danske sivile embetsmenn fikk sine uniformer i 1790-årene og frem mot århundreskiftet. Disse var moderne og hadde sterke farger dominert av rødt, grønt, gult og gull, en strålende fargeprakt som sto godt til den optimistiske tiden rundt 1800-tallet (Kjellberg 1935). Livkjolen hadde to lange splitter bak (svalehale) som var moderne i tiden, og høy dobbeltbrettet krave (Kjellberg 1935). Den var rød med gult fôr, grønne oppslag på kraven og ermene, og den hadde gullbroderier. Livkjolen var selve symbolet på borgerlighet, og brukt av andre enn borgerskapet ble den ett uttrykk for jåleri (Oxaal 2003). I tillegg til livkjolen hørte stramtsittende hvite bukser, høye støvler, trekantet hatt og pyntekårde til.

Uniformene var sterkt preget av den franske revolusjonen. Etter tapet i napoleonskrigen, og splittelsen av Norge og Danmark, ble disse uniformene ikke lenger ansett som passende. I den kongelige resolusjon av

³³ <http://www.eidsvoll1814.museum.no/> Funnet 25.05.03

³⁴ Embetsmenn forstås her som menn med ulik form for utdanning for eksempel fra København, og med fremtredende posisjoner i stats- og næringsliv. Titlene embetsklasse og embetsstand går om hverandre fordi det var vanlig rundt 1814 at tittelen gikk i familien. <http://www.eidsvoll1814.museum.no/fakta/standard/standard.html?id=Embetsstanden&tema=galleri> Funnet 25.05.03

³⁵ ”Perioden mellom 1814 og 1884 har blitt kaldt embetsmannsstaten, det betydde at en mindre elite av befolkningen fikk maktposisjoner som politisk, sosialt og økonomisk kom til å påvirke og styre den nyetablerte norske nasjonalstaten i dette tidsrommet.” (Oxaal 2001:292)

9. juni 1815 står det nye uniformsreglementet beskrevet. Den nye tids alvor og strenghet kommer til uttrykk med fargene grått og sort (ibid.). Den sivile embetsuniformen etter 1820- årene hadde mistet kjolen med de lange splittene. Isteden overtok en frakk med en strengt avkuttet kant bak. Frakken var et symbol på opprøret mot overklassen og stand-samfunnet under den franske revolusjonen. Drakten er inspirert av stilen empire, en stilperiode som hadde sitt høydepunkt under Napoleons 1. keisertid³⁶. Stilen preges av enkelthet. Uniformen lignet en militær uniform med bånd og striper etter rang, og pyntekårde med sivil portepé³⁷. Denne type uniform med bruk av et slikt pyntevåpen ble symbolet på ”en sivil borgerlig embetsstand som ønsket en sentral posisjon i staten” (Oxaal 2001:305). Kården var ikke i denne sammenhengen et våpen, men ”et symbol på verdighet, i dette tilfelle på sivil borgerlig dyd og ære”(ibid.). Med hederstegnet portepé oppfattes de sivile embetsmennene som forsvarere av nasjonen på lik linje med de militære, men uten våpen.

Av foto 5 og 6 nedenfor, ser vi at uniformen på foto 5 er preget av moten i tiden, med høye kraver og hvitbandasjert hals. Moten inspirerte utarbeidningen av uniformene. På foto 6 er C. Holm moderne antrukket med høy krave og en kravat. Et slikt herreantrekk tok tid å påkle (Hart 1998).

³⁶ http://www.caplex.no/web/artikkel/artdetalj.asp?art_id=9309213&L=1 Funnet 29.05.03

³⁷ Portepé er den remmen av gullgalon med en dusk ytterst som ble båret på festet (grepet) til kårdene eller sablene. Opprinnelig var denne til å feste om håndleddet for ikke å miste kården eller sabelen, men ble etterhvert et verdighetstegn. Et geheng er det belte om livet eller over skulderen som kården eller sabelen balg (skjede) ble båret i. Ihvertfall i siste halvdel av 1800-tallet brukte embetsmennene her bare en liten klestropp i samme farge som uniformen, som ble kneppet fast på buksene (Svar på e-post fra ekspert på sivile uniformer Knut Erik Strøm 050903)

Foto 5 (t.v.): J. E. Berg representerte Nordland i 1815-1816 og i 1821. Han var utdannet jurist og fungerte som amtmann i Nordland i 1815. Her i uniform. Stortingsarkivet. (Lindstøl 1914)

Foto 6 (t.h.): C. Holm representerte Nedenes og Robygdelaget amt i 1833. Han hadde studert i Tyskland og København, og var gårdbruker og forvalter av Nes jernverk. Her med datidens moderne drakt. Stortingsarkivet (Lindstøl 1914)

Buksebruken på 1800- tallet forteller en historie om det konservative og det moderne – adelen og embetsmennene (Winge 1994). De lange buksene ble moderne etter den franske revolusjonens sentrale politiske påvirkning på klær. Langbukse var

...en spontan symbol för en ny, demokratisk maktstruktur. (...) mot den etablerade regimens maktsymbol, knäbyxorna. (Hasvén 1992:60)

Mens korte bukser hadde dominert motebildet i 300 år (Hasvén 1992:32), representerte de lange buksene det moderne og det radikale i sin enkelhet. Det stod også for verdiene fra den franske revolusjonen, om frihet, likhet, brorskap og demokrati³⁸.

De långa benkläderna sågs som et hot därför att de symboliserade ett nytt makt-system som gjorde det gamla systemet skrotfärdigt. (Hasvén 1992:59)

Det ble foreslått å innføre en egen uniform for stortingsrepresentanter i 1818, men dette ble ikke gjennomført (Kjellberg 1935)³⁹. Siden de ikke hadde en felles uniform, møtte stortingsrepresentantene på Stortinget i drakter og uniformer for deres stand og embetes rang; embetsmenn i deres respektive uniformer og bøndene ofte i nasjonaldrakt (Kjellberg 1935:9)⁴⁰. Ut fra hvordan de sivile uniformene var utformet med militære innslag og gullpynt, er det tydelig at bæreren og hans posisjon skulle synliggjøres. I tillegg til å være et uttrykk for personlig forfengelighet (Kjellberg 1935, Oxaal 2001), viste uniformene også de ulike embetene, noe som gjorde statsapparatet synlig.

Innføringen av de sivile uniformene i Norge må derfor sees i sammenheng med etablering av nasjonalstaten. Staten ble en byråkratisk stat, der embetsmennene synliggjorde hvor de hørte hjemme i statsapparatet. Flere søkte om å få uniform på vegne av sitt embete eller seg selv, og

³⁸ Eller kropps- og manndomsidealet "part English country gentleman, part innocent naturel Adam, and part naked Apollo the creature and destroyer" (Hollander 1994:91).

³⁹ Statsrådene hadde egen uniform da statsråd anses som et embete. Likevel møtte de militære statsrådene alltid i militæruniform, ikke i statsråduniform (Daae 1934:371). Det står ingen bestemmelser vedrørende statsrådsuniformen nedskrevet i reglement (Kjellberg 1935), men uniformene ble for eksempel tilsendt statsrådene fra Stockholm, noe som i praksis betyr at de var ansett som pålagt (Oxaal 2001:8).

⁴⁰ Bøndene skilte seg ut blant embetsmenn og militæruniformer ved at deres drakter hadde mye ull- og vadmelsstoff og enkelt men moderne snitt, mens de sivile uniformene hadde silke og fløyel og ofte mye gullpynt (Kjellberg 1935, Oxaal 2001).

innen 1850 hadde stort sett alle offentlige embeter fått utnevnt eller tilatelse til å anlegge en egen uniform.

Oxaal har funnet flere forklaringer på hvorfor de sivile uniformene var ønsket. Bl.a. argumenterte flere for at de ved bruk av uniform ville få respekt fra allmuen som representanter for etaten, og at dette i neste omgang ville føre til at etaten fikk respekt. Et annet argument var at uniformen fungerte samlende innad i etaten, og et tredje var at uniformen styrket den borgerlige korpsånden.

Dette betyr også at det å nekte å bære uniformen ble et politisk signal. Oxaal viser til ett eksempel fra Stortinget i 1836, der embetsmennene forsvarte Grunnloven ved en uniformsnekt. Dette styrket stortingsrepresentantene fellesskapet seg mellom, samtidig som demonstrasjonen forsterket avstanden til Kongen som hadde reglementert uniformene (Oxaal 2001:340). Siden embetsuniformen representerte nær tilknytning til Kongen, var en slik uniformsnekt en måte å vise at den totale lojaliteten til Kongen var brutt. Dette er derfor også et argument for å avskaffe uniformene; de sto for en lojalitet til Kongen embetsmennene ikke lenger ønsket.

Det virker som portrettering ikke var en anledning som krevde uniform, fordi uniformene i stortingsarkivets portrettsamling så å si er fraværende etter 1820. I uniformsnekteksempelen fremgår det imidlertid at uniformen er forventet brukt i Stortingssalen, muligens fordi Kongen var tilstede.

Selskapslivet sto imidlertid vel så sentralt som yrkeslivet, og sosial anseelse var i mange sammenhenger viktigere en god økonomi (Conradson 1988:53). Derfor var det å opptre ”korrekt antrukket” avgjørende. Stortingsrepresentant Ludvig Daae (1829-1893), kjent som en meget konservativ mann i kretsen rundt Johan Sverdrup, har skrevet disse kommentarene om bruk av embetsuniformsbruk i sin dagbok. Anledningen er 9. november 1871, og Daae skulle på middag til statsråd Stang der Kongen også ville være til stede.

Jeg gruer lidt for Kongens ophold her, da jeg neppe kan undgaae at snakke med ham. (...) Jeg er tilsagt at møte i Uniform, men saa dum er jeg da ikke, at jeg kas-

ter Penge bort paa en Lakeidragt. Jeg kommer i min gamle sorte Kjole, og er jeg ikke god nok for ham i den, giver jeg ham en god Dag. (Daae 1934:514)

Daae skriver at han har blitt ”tilsagt at møte i Uniform”. Han skriver ikke hvem som har bedt ham om det, men det kommer likevel tydelig frem at uniformsbruken anses som så viktig at det gis beskjed om det i forkant. Hvorvidt Daae fikk reaksjoner på sitt klesvalg vites ikke, men det at han velger å skrive om det, tydeliggjør at han vet at han bryter en kutyme. Uniformenes popularitet falt blant embetsmennene mot slutten av 1800- tallet, så det er ikke grunn til å tro at Daae var den eneste som følte slik om uniformene i 1871.

Uniformene var ikke nødvendigvis bare stas. I tillegg til å understreke status og rang kunne den også få bæreren til å føle at antrekket ble tvunget over hodene deres med svensk kongelig makt, og at de kostet mer penger enn embetsmennene var villig til å betale. Allerede i 1821 ble det fremmet forslag for Stortinget om at uniformene til de fleste embeter skulle avskaffes, men det var først ved unionsoppløsningen i 1905 at de ble det. Et av de viktigste argumentene for avskaffelsen var nettopp at det var for stor økonomisk byrde⁴¹.

Sivile uniformer var nytt da det ble innført i 1790- årene. Vi har dermed ikke noen lang historie for sivile uniformer i Norge (Kjellberg 1935). De var moteriktige konstruksjoner i farger og snitt inspirert fra Frankrike, USA og England. Disse draktene representerer et brudd med fortiden og står som sterke og betydningsfulle symboler i samtiden de var en del av. Vi må derfor forstå embetsuniformen som uatskillelig med hovedtrekkene i den politiske maktkampen i tiden.

Embetsuniformens betydning dalte sammen med Kongens anseelse. Da den politiske og kulturelle hegemonien den representerte ikke lenger gjaldt, mistet den sitt innhold. Embetsuniformen ble forbundet med embetsmannsstaten og standsamfunnet, som de radikale i tiden ikke ønsket å hedre lenger (Oxaal 2001:342). Da standsamfunnet ble erstattet av et klassesamfunn mot slutten av 1800- tallet, fant embetsmennene

⁴¹ En undersøkelse ble gjennomført i 1906 for å finne ut hva embetsmennene selv mente om avskaffelsen av uniformer. Blant argumenter for avskaffelse sto argumentet om økonomi sterkt. (Kjellberg 1935)

seg derfor andre referanserammer, for eksempel tilslutning til politiske partier.

5.2 Partiene og folkets representanter

Kampen mot embetsmannsstaten ble ført på flere hold, og sentralt var kampen om parlamentarismen. I 1884 ble parlamentarismen innført som konstitusjonell sedvanerett. Med dette menes at styreformen ikke er nedfelt i Grunnloven, men har blitt til gjennom politisk praksis. Prinsippet regnes som like bindende som om det hadde stått i Grunnloven⁴². Makta fordeles slik at Stortinget har den lovgivende, bevilgende og kontrollerende makt, Kongen gjennom regjeringen og statsrådene har den utøvende makt og skal sørge for at de vedtak som gjøres blir satt ut i livet, og domstolene har den dømmende makt. Siden regjeringen som utøvende makt er avhengig av Stortingets godkjennelse og tillit for å gjennomføre vedtak, sikres indirekte demokrati ved at folket har makta gjennom sine folkevalgte representanter.

Den profilerte selvstendighets- og parlamentarismeforkjemperen Sverdrup hadde i lengre tid forsøkt å etablere partier, og det hadde i lengre tid versert diskusjoner omkring representativitet (Christophersen 1993). Den ovenfornevnte stortingsrepresentant Daae, mente bl.a. om partier i 1851, at han ikke hadde ”Ræt til saaledes at slaae sin Individualitet i hjel” (Daae 1934). Han mente partiorganisering var et svik ovenfor velgerne⁴³.

Venstre var det første etablerte partiet i 1884, med Sverdrup som partileder. En av motstanderne til innføringen av parlamentarismen ble den første lederen av *Høyre*⁴⁴ i 1884, Emil Stang. Årene før århundreskiftet var usikre tider for partiene og politikere, med mye splittelser, dannelse

⁴² http://www.stortinget.no/om_stortinget/forfatningen/statsforfatningen.html Funnet 03.06.03

⁴³ Morgenbladet deltok også i debatten omkring 1851, der de mente at det å bestemme på forhånd i grupper hva man samlet skulle stemme ville være ”at komme Storthinget i Forkjøbet” og at det ”ville nægte Folk at handle frit og selvstendig.” (Morgenbladet, 26.10.1859)

⁴⁴ Partiet het i utgangspunktet De Conservative Foreningers Centralstyre, men endret navn i 1913 til Høyre.

av nye utbrytergrupper samt nye grupper på tvers av de gamle⁴⁵. Høyre og Venstre var såkalte ”stortingspartier”, og representantene var parlamentarikere (Christophersen 1993).

Folks engasjement i fagforeningsarbeid, mot fattigdom, sosiale problemer, smittsomme sykdommer, bidro imidlertid til et økt politisk engasjement i befolkningen. *Det norske Arbeiderparti*⁴⁶ ble etablert i 1887 fordi ”fattigdommen var stor i landet. De spredte fagforeningene hadde liten makt”⁴⁷. Det at partiet ikke fikk representanter på Stortinget før i 1903, men likevel vokste som lokallag, viser hvordan politisk engasjement også eksisterte utenfor Stortinget.

Hvis vi sier at arbeiderne fikk sitt Arbeiderparti, kan vi også si at bøndene fikk sitt Bondeparti. *Senterpartiet* ble etablert som Bondepartiet i 1920 som en reaksjon på ”snøgg industrialisering, kriser i landbruket, strid om kulturspørsmål og nasjonal identitet, det var meir enn dei gamle partia kunne rå med”⁴⁸.

I 1933 ble *Kristelig Folkepartis* første lokallagsmøte avholdt i Hordaland. Der var utgangspunktet at ”Materielle verdier ble tillagt spesielt stor vekt av de politiske partiene som kjempet om makta i 1920-årene. Kultur- og åndsverdiene kom dermed i annen rekke”⁴⁹.

Politisk var 1960- tallet preget av et sterkt globalt engasjement, og verden var inndelt i øst og vest. I Norge ble dette globale engasjementet synlig bl.a. i *Sosialistisk Venstreparti*, som ble etablert som Sosialistisk Folkeparti i 1961; ”en nødvendig opposisjon på venstresiden”, som ville jobbe for ”en politisk vei for framtida, mest mulig uavhengig av

⁴⁵ Rundt århundreskiftet delte Venstre seg flere ganger i nye partier på grunn av uenighet og splid innad i partiet. *Moderate Venstre*, den konservative delen av Venstre, brøt ut fra Venstre i 1888. Sverdrup var blant disse, men partiet spilte ingen politisk rolle etter 1905. *Samlingspartiet* var en sammenslutning av Høyre, Moderate Venstre og en del av Venstre ved stortingsvalget 1903, og i 1908 brøt *Det frisinnede Venstre* ut fra Venstre. Disse var og en konservativ del av Venstre som samarbeidet med Høyre til ut i 1920- åra. http://www.caplex.no/web/artikkel/artdetalj.asp?art_id=9339860&L=1 Funnet 15.07.03

⁴⁶ I 1921 ble det splittet for første gang, da et mindretall brøt ut og dannet *Norges sosialdemokratiske Arbeiderparti (NSA)*. Disse kom tilbake til moderpartiet i 1927. I 1923 ble det en ny splittelse da et annet mindretall dannet *Norges Kommunistiske Parti (NKP)*.

⁴⁷ <http://www.arbeiderpartiet.no/index.gan?id=11483> Funnet 15.07.03

⁴⁸ <http://www.senterpartiet.no/uploads/historien.shtml> Funnet 15.07.03

⁴⁹ <http://www.krf.no/krfweb/politikk/historie.asp> Funnet 15.07.03

maktblokkene”⁵⁰. På ytterste høyre fløy grodde *Fremskrittspartiet* frem i 1973, med slagord mot kollektivsamfunnet, og med program for sterk senking av skatter og avgifter.

Etableringen av de politiske partiene skulle sikre demokratiet i praksis, ved at Stortinget hadde en bred representasjon i folket. I perioden fra 1900 til 1930 ble partiene som frem til i dag skulle kjempe om regjeringsmakta, etablert. Nye partier ble dannet for å kunne representere nye lag av folket.

Men ble denne folkerepresentasjonen synlig på Stortinget gjennom draktene? Som vist i det forrige kapitlet gikk bønder, prester, de militære og embetsmennene i sine respektive drakter på 1800-tallet, slik at de representerte tydelige forskjeller til tross for at de alle var Kongens representanter. Etter avskaffingen av uniformsregimet ble draktene mer enhetlige. Arbeiderpartiets representanter gikk ikke kledd i arbeidsstøy lik arbeiderne i fabrikkene, og Senterpartiet representanter brukte ikke bøndernes arbeidsantrekk for å vise lojalitet og tilhørighet til sine. De brukte alle den moderne dressen.

5.2.1 Den moderne dressen

Flere forskere har tidligere diskutert fremveksten av den moderne dressen, og kommet med bidrag til hvordan den svært stabile og dominerende klesformen kan forstås. Et tidlig bidrag ble skrevet av kunsthistoriker og draktforsker Broby-Johansen i 1953; *Kropp og Klær*. Boka forklarer hvordan kropp og klær er, og alltid har vært, uløselig bundet sammen. Kroppen er forutsetning for klærne og klærne former igjen kroppen ulikt (adferd, kroppsføring, samhandling med andre osv) avhengig av mote.

Boka og er mye omdiskutert, og referert til, i draktforskning generelt og dressforskning spesielt, bl.a. i Hasvéns *Den grå kostymen* (1992), Conradsons *Kontorsfolket* (1988) og Hellesunds bidrag i artikkelsamlingen *Kropp og Klær* (2000a). Disse bidragene vil danne bakteppe for denne presentasjonen av den moderne dressen.

⁵⁰ <http://www.sv.no/mener/faq/dbaFile40420.html> Funnet 15.07.03

Den moderne dressen ved århundreskiftet er ikke helt den samme dressen som brukes av de fleste på Stortinget i dag. Denne besto av mørk ulljakke, trange bukser som ofte var lysere enn jakken med skarp press, hvit skjortekrave og vest. Slips ble vanlig, og flere mener slippet er den nye tids verdighetssymbol, etter at den sivile portepé falt bort med uniformene (Hollander 1994, Rubinstein 2001). Den nye drakten hadde ikke det militære preget etter de gamle uniformene. Denne enkelheten i farge og snitt var en motvekt til embetsmannsstaten stasuniform fra 1800-tallet, og kan sees som et symbolsk uttrykk for borgerlig ”solidaritet” og markering av avstand til aristokratiet (Conradson 1988:127).

Foto 7: O.G. Hovi representerte Valdres kreds i 1913-15⁵¹. Her iført den moderne dressen med slips og fadermorder. Stortingsarkivet

Denne tredelte dressen ble også arbeidsantrekket til stortingsrepresentantene, som vist i foto 7 ovenfor. Parlamentarismen, og etableringen av de politiske partiene, medførte den endelige slutten for de sivile uniformene og embetsmannsstaten, og dette resulterte i et mindre synlig statsapparat enn tidligere (Oxaal 2001:354). Broby-Johansen argumenterer for at bankmannens drakt blir den nye sivile uniformen. Mens det

⁵¹ (Lindstøl 1914)

tidligere var standen eller yrket som avgjorde hvilken uniform man brukte på arbeid, utviklet dette seg til at alle skulle tjene penger. Derfor en forretningsmanns antrekk (Broby-Johansen 1953:192).

5.2.2 Ikke kroppsarbeider, men kontorarbeider

I USA er kropps- og kontorarbeid bedre kjent som bluecollar og white-collar arbeid. Begrepet "whitecollar workers" viser til den nye klassen som oppsto av kommersialisme, profesjonalisme og teknologifiseringen av samfunnet. Mennene som arbeidet innenfor disse yrkesgruppene hadde hvite skjorter og grå ulldresser (Rubinstein 2001:48). Betegnelsen viser til en forståelse av at noen jobber krever grovt arbeidsantrekk, som overalldresser, mens andre jobber krever dresser og hvite skjorter. Betegnelsen innebærer også en forståelse av et synlig klasseskillemellom arbeiderklassen og middelklassen (Steele & Kidwell 1989:78). Selv i dag kalles menn i dressyrker i USA bare for "suits" (Bourdieu 2000).

Slutten på skredderens storhetstid var i tiden rundt århundreskiftet. Symaskinen som tok over på 1800- tallet, ble beskyldt for å ødelegge menneskers kvalitetsfølelse (Hasvén 1992:113). Conradson argumenterer for at forskjellen på menn gikk ved den skreddersydde dressen med bra passform og god tøykvalitet, og den konfeksjonssydde dressen. Direktørene brukte skreddersydde dresser, mens funksjonærene brukte konfeksjonssydde, som var billigere. En som ville arbeide seg oppover kunne bli lagt merke til hvis han investerte i dyre, skreddersydde dresser (Conradson 1988:128, Rubinstein 2001:46).

Frem mot 1920- tallet begynte menn i alle klasser og bruke mer eller mindre de samme typen klær på fritiden, uavhengig av om han var kropps- eller kontorarbeider, nemlig den tredelte dressen. Fenomenet har blitt kaldt "Democratization of Clothing" (Kidwell & Christman 1974, Steele & Kidwell 1989), og vi ser den samme utviklingen her hjemme – et antrekk som ikke markerer klasse og rang på samme måte som uniformene i forrige århundre, men snarere klasse og kjønn "med alle de maktopplikasjonene dette innebar. (...) I tillegg symboliserte den det borgerlige maskulinitetsidealet" (Hellesund 2000a:132). Den moderne dressen fra 1920- tallet utviklet seg gradvis mer avslappet og

selvbevisst maskulin. Til tross for små endringer og forskjeller ved dressene, ”Conformity and conservatism in dress indicated reliability” (Steele & Kidwell 1989:87)⁵²; konformitet er viktigst for å oppnå suksess.

For stortingsrepresentantene betydde denne demokratiseringen, eller kanskje heller ensrettingen, innen dagligantrekk for menn, at selv om miljøet besto av tydelige partier og motsetninger, ble ikke dette markert ved antrekket – alle brukte den moderne dressen i kraft av å være mannlige tenkearbeidere, ikke kvinner eller kroppsarbeidere. Viktigere enn å markere forskjell i sosial klasse eller politisk standpunkt, var å markere forskjellen på en kroppsarbeider og en kontorarbeider. Hasvén viser hvordan selv proletardiktere på skogstur brukte dress, og ikke kunne drømme om å ikle seg arbeidernes antrekk, fordi de var en intellektuell elite. Selv om de var samfunnsopposisjonelle i alt annet, ikledde de seg den borgerlige konvensjonen på 1920-tallet (Hasvén 1992:244). Ved å markere avstand til kroppsarbeidere markeres også enhet blant kontorarbeidere. Hasvén viser videre hvordan denne enhetliggjøringen bidro til at konflikt mellom mennene med like klær ble unngått, ved at likheten viste samhörighet samtidig som hver enkelt ivaretok sin individuelle identitet. Resultatet ble at de sammen så ut som den samlede makten (Hasvén 1992:263).

Bildene nedenfor er tatt på Stortinget, og viser Den frisinne Venstregruppen og Høyres gruppe anno 1913. Her trer likheten frem som slående. Alle representantene synlige på bildene har sort eller mørk tredelt dress og hvit skjorte, men skjortekravene varierer mellom fadermorder, stiv snipp, og bløt snipp. Alle har en form for slips eller sløyfe. Ingen på bildet har hatt, frakk eller stokk synlig, men det var heller ikke forventet innendørs. Ellers kan det bemerkes at bart var på mote i 1913.

⁵² Se også (Hollander 1994:54).

Foto 8 og 9: Representantene fra Den frisinne Venstregruppen (øverst) og Høyregruppen (nederst) på Stortinget i 1913. Stortingsarkivet.

5.2.3 Ikke kvinne, men mann

Det er tydelig at enhetliggjøringen av den moderne dressen markerte den maskuline dominansen ved å vise avstand til kvinnene; at kvinnene brukte skjørt eller kjole og mennene dress. På samme måten som langbuksen markerte avstand til adelen fra 1700- tallet, markerte buksebruken avstand til kvinnene helt frem til 1960- tallet (Hellesund 2000a).

The clothes worn for various jobs have also been designed and perceived through the lens of sexual stereotypes. (Steele & Kidwell 1989:66)

Kvinnene som arbeidet på kontorene brukte diskre farger som mennene, og unngikk å fremheve bryster og midje. De skulle ikke trekke mennenes oppmerksomhet bort fra den viktige jobben (Conradson 1988). Noen kvinner i arbeidslivet begynte å bruke bukser, og noen også slips eller annen form for halstørklær som etterlignet mannens slips, for å adoptere den mannlige status og inkluderes i det kollegiale samhold, som i hvert fall for mennenes del fulgte med bruken av dress og slips (Steele & Kidwell 1989:16).

Den første kvinnen på Stortinget var Anna Rogstad (1854-1938) som satt for Høyre i 1911-1912, året før kvinner fikk stemmerett i Norge. Hun var pedagog og jobbet som lærer. Bildet av henne nedenfor (foto 10) er tatt i stortingssalen, og viser at hun var godt tilknapet, som mennene. Rogstad var vara for Jens Bratlie, og det var først i 1922 den første kvinnen ble valgt inn på Stortinget, også hun for Høyre.

Foto 10: Stortingsrepresentant Anna Rogstad (H) i stortingsalen i 1910. Norsk Folkemuseum

Ulike elementer ved mansdrakten har gjennom tidene blitt trukket frem som falliske symbol eller andre former for klesmessige kjønnsmarkører. Barten har for eksempel blitt forstått som en måte å fullende det mandige i dressen på, og å uttrykke ”korrekt kjønnsidentitet” (Hellesund 2000b). Andre har sett den mannlige parykken fra 1600-tallet som ”the phallic finish” (Hollander 1994:63) – på samme måten som hatten senere har blitt omtalt som et seksuelt symbol på toppen av kroppen (Hasvén 1992:57). En mann uten hatt utendørs var utenkelig frem til første verdenskrig (Broby-Johansen 1953:213). Hatten blir slått ut som verdighetstegn på 1920-tallet, bortsett fra ved høytidelige anledninger. Snadden, pipe eller sigarett, overtok som ”den mannlige ho-

vedpnyden”; ”med den mellom tennene uttrykker ethvert fløtefjes maksimum av moden refleksjon” (Broby-Johansen 1953:220). Som tidligere nevnt var sabel og kårde tegn på manndoms kraft i uniformene fra 1815 (Oxaal 2001:305), og ”stivheten i den stive snippen stiver opp” menn frem til århundreskiftet⁵³ – en fallossymbolikk som Broby-Johansen ser som en rustning av mannlig selvkontroll, sett i sammenheng med den stive hatten og mansjettknapper (Broby-Johansen 1953:213).

I den moderne dressen har slipset⁵⁴ overtatt som fallossymbolikk. Diskré farger preget dressen, mens slips og sløyfe kunne ha ulike farger og mønstre for at helheten ikke skulle bli for trist (Hasvén 1992:176)(se foto 7, der slipset har hvite prikker). Slipset kunne/kan være ferdigsydd til å feste med en hempe under knuten, eller til å knyte selv – alt fra ”bow tie, scarf or neckerchief, ascot, and the four-in-hand or sailor knot, generally referred to as the `long tie’” (Hart 1998:67).

Den moderne dressbruken sto politisk for andre verdier enn 1800-tallets uniformer. De nye verdiene var å vise en unison borgerlig solidaritet ved å markere avstand til det gamle og forgagne aristokratiet, samtidig som representantene viste tilhørighet til den nye klassen – kontorarbeiderne. I tillegg til å markere en avstand til kroppsarbeiderne holdt også kvinnene på å smette inn i tidligere mannsreine arbeidsmiljøer. Dressen var derfor en viktig posisjonering ovenfor disse kvinnene.

Den moderne dressen enhetliggjør de mannlige representantene og viser ingen partimessig tilhørighet. Derimot innebærer den status i form av å markere avstanden til kvinner og arbeidere, og et mannlig hierarki med mulighet for stigende sosial anseelse ved forskjellene i det skredersydde og det konfeksjonssydde.

⁵³ ”The height of the collar increased steadily throughout the decade until it became a real `choker’”(Laver 1995:206), og Laver forklarer videre at denne moten var et ”echo” av kvinnens hvite, benete, lange nakke.

⁵⁴ av *slippe* 'flik, snipp', lang tøystrimmel til å knytte rundt halsen under snippen på skjorte til pynt <http://www.dokpro.uio.no/>. ”Tidligaste belägg för ordet slips i Sverige uppges 1843. Ordets ursprung kan förknippas med sjömannspråkets *slipsknot*, (knot=knut)”. (Hasvén 1992:76)

5.3 Stortingets representanter

Makt- og demokratiutredningen konkluderer bl.a. med at det representative folkestyre er svekket.

Den parlamentariske styringskjeden fra velger til vedtak er innsnevret eller brutt i flere ledd. (Østerud, Engelstad & Selle 2003:89)

Med dette mener de bl.a. at de politiske partiene får mindre oppslutning, at de folkevalgte representantene i liten grad representerer velgerens holdninger og standpunkter, og at regjeringen de siste årene er blitt dannet på kompromisser. De foregående kapitlene om embetsmannsstaten og etableringen av de politiske partiene viser henholdsvis til starten på det demokratiske Norge og innføringen av parlamentarismen. Dette kapitlet vil handle om hvordan partiene er svekket til fordel for kravet om individets fristilling.

”Partisystemet ble til i en annen tid” (Østerud 2002), og de har mistet tyngde til fordel for et økende individfokus i politikken. Folkestyret stortingsrepresentantene prøvde å etablere med parlamentarismen i 1884, har endret seg. Partiene har mistet medlemmer de siste åra, og dette har blitt tolket som et signal på sviktende politisk interesse, og et demokrati i forfall⁵⁵. ”Partiene har endret seg fra massepartier i retning av nettverkspartier”⁵⁶. Makt- og demokratiutredningen konkluderer likevel med at den politiske interessen blant folk ikke er synkende, men at den har tatt andre veier. Isteden for å vise sitt engasjement via partideltagelse, viser folk i dag sitt engasjement via andre former for politiske ytringer; for eksempel ved bevisst forbruk og deltagelse i aksjoner (Strømsnes 2003). Demokrati er ikke kun makt gjennom de folkevalgte organer. Ulike former for tilleggsdemokrati;

rettighetsdemokrati, aksjonsdemokrati, deltagerdemokrati, forbrukerdemokrati, lobbydemokrati (og)(...) barometerdemokrati – har supplert folkestyret som formelt beslutningssystem, men kan ikke erstatte det” (Makt- og demokratiutredningen 2003:60).

⁵⁵ ”Samlet antall partimedlemmer er halvert siden 1990, lokal partiaktivitet er svak, større velgergrupper skifter parti fra et valg til det neste, valgdeltagelsen har vært synkende og sammenhengen mellom klasse og parti har endret seg.” (Makt- og demokratiutredningen 2003:57)

⁵⁶ ”De politiske partiene har blitt mer topptunge, mer byråkratiserte valgmaskiner med et nettverk rundt den sentrale ledelsen og mer innrettet på appell gjennom massemediene.” (ibid.)

Dette svekker ikke demokratiet som sådan, men svekker forutsigbarheten i det politiske systemet (Hansen & Tjerbo 2003, Østerud 2002, Heidar & Saglie 2002, Rømming 1999,).

Siden 1961 har vi hatt mindretalls- og koalisjonsregjeringer i Norge. Mindretallsparlamentarismen er også en styreform som svekker forutsigbarheten i systemet, ved at det muliggjør at partiet som taper valget likevel kan vinne regjeringsmakta. Det betyr mer makt til Stortinget, siden regjeringen må søke støtte hos flere partier i Stortinget for å få gjennomslag på saker, men det innebærer også kompromisser som endrer politikken de ulike partiene ble valgt på. På denne måten er det politiske landskapet uoversiktlig for velgere, og det er vanskelig for folk å vite hvilke partier som støtter regjeringen, og hvilke som er i opposisjon.

Partirepresentantene har mer ytterliggående syn på saker enn sine velgere i "det partiløse samfunnet"⁵⁷, og dagens stortingsrepresentant omtales derfor som "den ikke-representative representanten" (Østerud, Engelstad & Selle 2003:82). De politiske partiene mister medlemmer, men "Politikeren trenger ikke partiet", som tidligere stortingsrepresentant Erik Solheim sier i boka *Nærmere* (Solheim 1999:428). Solheim påpeker at politikken har gått fra å være partiorientert til å være individfokusert, og eksemplifiserer dette med at SV nå mer fungerer som et støtteapparat for sin leder Kristin Halvorsen⁵⁸. Videre sier han at paradokset i dette ligger i at vi har fått et samfunn der vi dyrker individualismen gjennom ytre tegn som klesdrakt, isteden for å direkte stå frem med meninger. I individualismens tidsalder kan man ikke være modig som representant for en gruppe eller et parti, men må stå for meninger aleine, og det kan være vanskelig.

Derfor er det lettere å vise sin individualitet gjennom små nyanser i klesskoden enn ved sterke politiske meninger. (Solheim 1999:429)

⁵⁷ (Solheim 1999)

⁵⁸ Dette er også generelle tendenser Makt- og demokratiutredningen tar opp, der de sier at "Partilederne er i større grad blitt partienes ansikter på fjernsynsskjermen og i den øvrige offentligheten, med partiapparatet som sekretariat i markedsføringen." (Østerud, Engelstad & Selle 2003:81)

Begrepet representant brukes i overført betydning, tilnærmet ”virtual representation”; at de folkevalgte ikke bare representerer dem som har valgt dem, siden valget ikke nødvendigvis gjenspeiles i det konkrete utfallet av maktfordeling som vist ovenfor (Christophersen 1993). Max Weber omtaler ledere som ikke er valgt, men oppleves av velgerne som en manifestasjon av det beste i dem selv, som *karismatiske ledere* (Christophersen 1993). *Karismatiske representanter* kan på samme måte beskrive denne tendensen til at representantene ikke lenger trenger partiene. Stortingsrepresentanten fungerer som representant for Stortinget og seg selv, fordi enkeltpersoner i politikken vinner velgernes tillit gjennom sin personlighet.

Stortingsrepresentantenes lojalitet til Stortinget som maktinstitusjon er sterk, og stortingskollegaer respekteres som forhandlingspartnere ikke motstandere. Dette legger premisser for antrekkene på Stortinget i dag.

5.3.1 Den oppløste dressen

Fra slutten av 1800- tallet og til ca. 1970, var det små endringer ved dressen. Skjortekraven endret seg fra fadermorder til nedslått krave, og vesten forsvant, som tidligere nevnt, på 1950- tallet. Mørk dress, hvit skjorte og slips råder på stortingsportrettene frem til 1970- tallet.

Endringene på 70- tallet var til gjengjeld gjennomtrengende. Det er derfor relevant å snakke om den oppløste dressens periode, der den moderne dressen som helhet falt fra hverandre. Den oppløste dressen er delvis basert på en av Hellesunds fire dresskarakteristikker, der denne består av ”blazer, skjorte og pen bukse” (Hellesund 2000a:138). Hun ser denne dressbruken som en måte å ta avstand til bl.a. ”de tradisjonelle dressbrukere” (ibid.). Her brukes begrepet *den oppløste dressen* om en dress som har formen, og delene til den tradisjonelle dressen, men ikke den enhetlige helheten.

1970- tallet kjennetegnes av individualitet og selvekspressivitet innen klesstil (Laver 1995:267). Da tok man i bruk mer farger og utviklet en enda mer uformell dress (Laver 1995:262). Bruken av slips når sitt metningspunkt, og for å erstatte slipsets tidligere funksjon som fargeklatt, fikk dressen og den nye pulloveren farger. Slipset forsvinner like

hurtig og panikkartet på 1960- tallet som hatten gjorde det på 1930- tallet (Broby-Johansen 1953:223).

På Stortinget ser vi på portrettene at pullover er mye brukt. Pullover- bruk følger korrekt skikk og bruk i tiden, så lenge man beholder jakken på (Brøgger 1960:106). Foto 11 nedenfor, viser hvordan fotografen har limt på en papirlapp som skal illudere jakke. Det tas imidlertid ikke hensyn til tekniske hensyn som at portrettet mister dybde, eller estetiske hensyn som at en slik tykk genser er en utenpågenser som i praksis ikke vil brukes under en dressjakke. Det viktigste er at representantene har jakkeform på.

Foto 11: Sigbjørn Johnsen (Ap) satt i perioden 1973 – 97. Her med pullover og en påklipt jakke. Stortingsarkivet

Dressen endret seg utover på 1900- tallet, og representantene brukte dress ulikt ut fra hvilket politisk parti de tilhørte. Det var vanligere for sosialister å ikle seg plogenser, enn for de konservative, og det ble ob-

servert utenfra at Arbeiderpartiet ikledde seg hvite skjorter med mønstre på, for å skille seg fra Høyres helt hvite skjorter (Strøm 1981). Likevel dominerte dressen.

I 1970-årene ble busserullen, en tidligere arbeidervertrekksskjorte, tatt i bruk av sosialister. Flere av representantene vi snakket med, fortalte historien om da tidligere stortingsrepresentant Stein Ørnhoi fra SV satt i salen, og ventet på å få entre talerstolen iført busserull. President Guttorm Hansen sendte han en lapp, der det sto: "Busserull har aldri blitt brukt på Stortingets talerstol, og du blir ikke den første". Historien har blitt en artig vandrehistorie på Stortinget, som understreker at det er Presidenten som bestemmer, og at busserull ikke ble tolerert.

Seinere har busserullen fått en mer legitim betydning, da regjeringen siden 1992 har fremmet nasjonale særpreg under den årlige regjeringskonferansen ved å ikle seg busseruller og lusekofter (VG, 16. mars 2002). Denne nasjonaliseringen gjennom antrekk i norsk politikk er et resultat av globalisering, og nært samarbeid med EU og USA (Baldersheim & Daloz 2003). Lusekofte er brukt av menn fra alle partier, som symbol på det rotnorske, og bonderomantikk og hytteliv brukt i riktige sammenhenger, men ikke i stortingssalen.

Kosmo mener at helhetsinntrykket av stortingsrepresentantene i dag er at de ikke er så ulike hverandre som de kanskje engang var.

Nå er jo ikke medlemskapene i de partiene så klassebestemt som det var tidligere, så du merker jo da at det også gjør sitt utslag i hvordan folk fra de ulike partiene kler seg. (Kosmo, s. 7)

Han mener at representantene kler seg forholdsvis likt uavhengig av partitilhørighet. Dette kan underbygges med resultatene fra arbeidet med internettportrettene (vedlegg 3) som viser at de eneste som ikke bruker dressjakke på disse er seks fra SV og en fra Ap. Slik kan vi se at jakkeløsheten er mer typisk for sosialister. Likevel er det hele åtte SV representanter som bruker jakke. Jakkekulturen dominerer i alle partiene på Stortinget.

Likhetene i dressen er mer fremtredende enn forskjellene. Likevel har fokus på enkeltpersoner, ofte partiledelsen, medført et fokus på hva

som skiller dem fra hverandre. Det er i dette landskapet et fokus på valg innen livsstil og framferd, er avgjørende for om man fører sitt budskap vel. Det gjennomføres med gjevne mellomrom forbrukerundersøkelser for å sammenligne hva folk kjøper med det politiske partiet de stemmer på. På denne måten kan produsentene skreddersy salgsstrategier etter hvilken velgergruppe de vil påvirke⁵⁹. Vi kan derfor snakke om politikk som en vare som skal selges på lok linje med en annen vare. Politikk og politikere fokuserer på salgbare effekter der den berømte ”trynefaktoren” avgjør. Dette gir seg også utslag i klær, der Høyres velgere oftere bruker dress enn SVs velgere. Partiene vil følge opp velgernes forventninger for at disse skal føle tilhørighet til partiet.

Sett ut fra antrekkets form eksisterer det to dresstyper på Stortinget i dag; den oppløste dressen og den tradisjonelle dressen som er tilnærmet lik den moderne dressen fra 1800-tallet, men tatt ut fra sin historiske sammenheng. I den oppløste dressen tas deler av den tradisjonelle dressen ut av helheten, og settes sammen med nye elementer. Det er en dress som bryter med hegemonien, men ikke normen. Dressen som brukes av de fleste mannlige stortingsrepresentantene i dag, består av bukse og jakke i samme farge, hvit skjorte og slips – den tradisjonelle dressen. Det totalt enhetlige fra den moderne dressens tid er borte, og elementene fra den tas fra hverandre, og settes sammen til nye og individuelle dresser. Verdiene er også tydelige; dressbruk viser respekt for Stortinget og nasjonalforsamlinga.

5.4 Dresstradisjon

Så tilbake til spørsmålet om dressbruk på Stortinget kan sies å være tradisjon i dag. På den ene siden har det eksistert en forventning om et spesielt antrekk siden Stortinget ble etablert i 1814, men på en andre siden er dressene ulike til ulike tider. Dressen er nøysomt valgt, og representerer verdier. Formen på dressen kan langt på vei sies å være sta-

⁵⁹ Utdrag fra en slik undersøkelse gjennomført av Bates reklamebyrå konkluderer med at ”SV-velgerne har høy utdannelse, foretrekker Nivea-såpe fremfor Sterilan, muggost fremfor gulost, og er ofte medlem i Bokklubben. KrF-velgere foretrekker billige japanske biler, mens Høyre velgere liker dyrere, tyske å la Audi. Frp-velgere liker derimot mer prangende luksus”. (Kapital, nr. 8 2003)

bil fra ca 1870 til i dag, men betydningen endres og overføres fra samtidens politiske verdier.

Fremstillingen av Stortingets dresshistorie viser derfor stor grad av endring, og tradisjon fordrer som kjent stabilitet i tid (Klepp 1980). Vi konkluderer derfor med, at dresskulturen på Stortinget fungerer på to plan.

På det ene planet beholdes den moderne dressen, hel eller delvis, i den tradisjonelle og den oppløste dressen for å ivareta kontinuitet i tid. Disse historiske båndene til tidligere stortingsrepresentanter ivaretas som en stortingstradisjon. Dette kommer til syne som normen om dressbruk.

På det andre planet skiftes betydningen av dressen ut med til en hver tids gjeldene politiske verdier. Den tradisjonelle dressen representerer ikke først og fremst avstand til kvinner og kroppsarbeidere som den moderne dressen i sin tid, og det stilles et annet krav til personifisering gjennom klærne i dag.

Dressbruk i dag er på denne måten et politisk uttrykk for både kontinuitet og tilstedeværelse i tid. Ut fra denne analysen av Stortingets dress- og politiske historie i sammenheng, ser vi at det er tradisjon for dressformen på Stortinget, og at antrekkene representerer politiske verdier. Hvilke verdier og representasjoner dressen representerer, varierer imidlertid med tiden.

6 Nyansering av dress

Dette kapitlet handler om dressen, og hvordan dressen brukes, forstås og omtales av stortingsrepresentantene. Det er ikke alle typer dress som oppfattes som like riktige på Stortingets talerstol, og ikke alle måter å bære dress på er like korrekte. Under samtalene med informantene kom det også frem at visse typer bekledding kan provosere mer enn andre. Kapitlet vil diskutere hva det er å være velkledd på Stortinget, og hva som er truende med ukonvensjonell påkledning.

6.1 Fargespekteret

Fargene er avgjørende for om et plagg er korrekt til en anledning, eller ikke. Hvilke farger som anses korrekte til de ulike anledninger, er derimot ikke gitt. Solholm fortalte en historie om en Oslofrue fra beste vestkant, som kontaktet Frp for å fortelle at hun hadde sett lederen av Høyre på TV med kulørt skjorte. Dette opplevde hun som så sterkt normbrudd, at hun byttet parti – til Frp. Hun mente tydeligvis at kulørt skjorte ikke egnet seg på en stortingsmann på TV.

Solholm fortalte historien som en kuriøs hendelse, men understreket at historien viser hvordan velgerne legger merke til hvordan politikere kler seg, og ”da bør vi ikke omgi oss med ting og tang som tar oppmerksomheten bort fra viktige budskap” (Solholm, s. 11).

Den første responsen vi gir på folks antrekk er fargen, sier fargeanalytikere (Grove-White 2001). Kosmo mener også at ”det er jo liksom dressens farge som er avgjørende for hva du bruker den til” (Kosmo, s.

3). Vi skal derfor se nærmere på hvilke farger som anses korrekt for mannlige stortingsrepresentanter på Stortinget.

6.1.1 Mørkeblått og sort til formelle anledninger

De formelle anledningene stiller sterkest krav til farger (Brøgger 1960). Den sorte dressen var den som først dukket opp på 1800-tallet, og sammen med mørkeblå og koksgrå er den fortsatt den mest formelle. De er alle en del av sekkebetegnelsen ”mørk dress”.

Engeset og Solholm har erfaring med møter i henholdsvis Europarådsdelegasjonen i Strasbourg, og i FN. De forteller begge at de ved disse anledningene bruker mørk dress. Engeset har en mørkeblå som han kun bruker ved slike møter og andre formelle anledninger. Solholm føler seg komfortabel med en sort bleser og mørkegrå bukse, siden praksis i Europa er dresser og diskre farger.

Sort dress er en dress med ulike konnotasjoner, og fargen omtales som en paradoksfarge (Harvey 1995). Den brukes til begravelser og til slottsball. For å markere sympati med nynazisme og anarkisme. Sorte antrekk kan underbygge både seksuell avholdenhet og seksuell aktivitet, alvor og glede, tradisjon og modernitet. Sortkledd er den mystiske helten i fortellinger, og den onde skurken. I middelalderen var menn i sort stort sett munk eller prester og sørgende. Seinere har sorte uniformer blitt båret av fascistbevegelsen i Italia (sortskjortene⁶⁰), og nazister i Tyskland. I disse bevegelsene har fargen representert elite, disiplin og heltemot. Den sortkledde mannen kan være både mors beste barn, eller en opprører og rebell (Kjepso 1999).

Selv om fargen er en paradoksfarge, og har ulik betydning ut fra hvilke tekstiler som bærer den, er det én egenskap som har stått uendret gjennom historien; mannen i sort dress har alltid vært agent for reell makt, og spesielt makten over kvinnen og det feminine (Harvey 1995:257). Sort er den fargen som tydeligst viser grader av overordning og underordning, selvfølgelig avhengig av bæreren, plagget og anledningen (Goffman 1959). Selv om det nok er riktig at den sortdressklede man-

⁶⁰ ”as they was called, for the person was the garment and the garment the person”. (Harvey 1995:240)

nen symboliserer mannens makt over kvinnen, er denne typen i dag også en designbefengt moderne dandy. Denne sorte dressen, anno 2004, konnoterer urbanitet og hipphet, interesse for kunst og filosofi, individualitet og stilfullhet.

Selv om den mørke dressen konnoterte alvor eller høytidelighet forstås sort også som ”en ideell farge, ettersom praktisk talt alle andre farger harmonerer med (den)” (Brøgger 1960:91). Mørke farger forstås som å ha heldige virkninger på figuren (Klepp 2003a), slik at sort oppleves som en praktisk farge. Solholm forteller at det er derfor han foretrekker mørke farger.

Det vil ikke passe meg å gå i en rød dress, ei heller i en hvit dress. For meg og min figur så er (det) nok mørke dresser, eller i alle fall grå og koksgrå, som passer best. (Solholm, s. 6)

Den mørkeblå dressen bærer også med seg den sorte dressens seriøsitet. Alison Lury mener at den mørkeblå dressen står for en balansert, hardtarbeidende, og trofast mann. Hun mener at det er derfor mange menn velger å bruke den mørkeblå dressen på arbeidsplassen, mens den sorte ofte brukes til sørgelige eller mer høytidelige anledninger.

Navy blue is black without its darker implications of death and sin, yet retaining its air of solemn importance, and even some, though by no means all, of its sophistication. (Lury 1999:199)

Den sorte dressen har, som tidligere vist, tradisjoner tilbake til 1800-tallet. Under observasjoner i sporetimen har vi notert oss et overtall av mørke dresser, men de er ikke nødvendigvis helt sorte. Selv statsrådene i statsråd på slottet, som skal ha ”mørk dress” ved slike anledninger (NOU 2000:16.2.1), møter ofte i koksgrå i tillegg til sort. Mørk grå er likevel eneste alternativ til sort i slike anledninger, ikke mørk rød eller mørk lilla.

6.1.2 Lyst til våren

Det lyse er mer uformelt enn det mørke. Solholm mener, på samme måte som Kosmo, at det finns ulike dresser til ulike anledninger, og at fargene avgjør dette.

Skal (jeg) ha noen gjester på lunsj, ikke sant, og da kanskje jeg har på meg en koksgrå dress, mens den lyse som jeg har på meg nå, den er litt mer sånn at jeg ikke har noe spesielle oppdrag. (Solholm, s.7)

I *Skikk og Bruk* kan vi lese at det Solholm her sier nærmest er en regel. Dressen kan være lys om formiddagen ”ved mindre høytidelige høve”, men bør være mørk ”ved mer høytidelige høve” og i hvert fall ved kveldsarrangement (Brøgger 1960). Til lunsj skal menn ha formiddagsdresser, og siden ”lunsjen (har) vunnet plass som en praktisk form for selskapelighet” er det kun hvis lunsjen er helt uformell at menn kan komme i jakke og bukse i ulik farge (Brøgger 1960:568).

Grå kan være en lys farge, som derfor også burde bli assosiert med det lette og uformelle på lik linje med andre lyse valører. Grått er imidlertid en farge som ofte brukes i militære uniformer, og Holmås sier han forbinder grå dresser med uniformer. Det er viktig for ham at dressene er lyse fordi det konnoterer det lette og lystige. Og som han sier

...det blir mindre som uniform når de er hvite og lyse enn det de hadde vært om de var grå. (Holmås s. 11)

Han setter lyst og grått opp mot hverandre, som motpoler. Den grå dressen er den klassiske og tradisjonelle maktdressen, og det motsatte av den hvite og lyse dressen.

Holmås mener videre at det er en forskjell på lys og hvit dress.

H.H: Den der er ikke så veldig lys (peker på en stumtjener i hjørnet), men det er en lindress, også har jeg en hvit en som jeg er veldig, veldig fornøyd med. Den er ikke hvit den er bare lys.

K.P: Den som henger bak der da?

H.H: Den også er lys, den her er helt kritt hvit. (Holmås, s. 10)

At Holmås ikke bare er veldig fornøyd, men ”veldig, veldig fornøyd”, understreker at dressens hvithet også tilfredstiller hans behov for å skille seg ut. De små nyansene gjør stor forskjell.

Kosmo er også opptatt av ulikhetene innen lyse farger, men vil i motsetning til Holmås ikke skille seg ut.

K.P: Jeg har også lyst til å snakke om den anledningen i 1993 da du gikk med en kremgul dress på et NATO-møte.

J.K: Nå var den ikke kremgul da.

K.P: Hvordan var den?

J.K: Nei altså, den var lys, men ikke kremgul... (Kosmo, s. 8)

De små nyansene i lysheten er meningsfulle på ulike vis. Kosmo ble uthengt i pressen for valget av den lyse dressen, ”fordi at alle andre hadde alle slags gråsjatteringer, for å si det på den måten” (ibid.). Det ble tydelig at Kosmos dress gikk over i gult fordi alle de andre dressene gikk over i grått. I ettertid velger han lysgrå når han bruker lyse dresser for å unngå oppmerksomhet på klærne.

På samme måte som bruk av mørk dress representerer de mørke årstidene, kan lys dress passe til lyset og lettheten i våren. Kosmo forklarer sin lyse dress med at ”jeg lengter som oftest til våren. Det var nok det som gjorde utslaget” (Kosmo, s. 9). For ham er lyse dresser vårdresser. Dresshåndbøkene understreker også at lyse dresser er typiske ”somerdresser” (Brøgger 1960, Gross & Stone 1998, Roetzel 1999).

Solholm mener fargene har med følelse av kulde og varme å gjøre, at mørke farger varmer, mens lyse farger kjøler ned. Han bruker lysere dresser i de varme månedene, ”når du kanskje har behov for å kjøle litt av” (Solholm, s. 7).

Som flere av informantene gir uttrykk for, er det en stor forskjell på hva lys grå, lys gul, lys og hvit dress står for. Kvinnelig bruk av hvite klær symboliserer det jomfruelige og det uskyldsrene. Den hvite bruden skal vise sin jomfruelighet, og danne kontrast til mannen som har sort dress eller smoking (Harvey 1995:16). Hvitt er på denne måten en kvinnelig farge.

Mannlig bruk av helt hvite dresser er derimot verken jomfruelig eller uskyldsrent. Snarere tvert imot.

En helt hvit påkledding på unge menn vekker assosiasjoner til noe dandyaktig og jålete, milevis fra søt og tander uskyld. (Klepp 2003b:121)

Holmås fortalte at han, i vennskapelig tone, har fått tilbakemeldinger på at han ser ut som en hallik og en italiensk playboy i sin hvite dress (Holmås, s. 9), noe som også understreker dette poenget til Klepp. Siden både en hallik og en playboy har sex som sine arbeidsområder, er det nærliggende å forstå at hvit dress for menn er det motsatte av det jomfruelige, nemlig det seksuelt utfordrene og erfarne.

Men hvitt er ikke utelukkende kvinnelig eller dandyaktig. Det står også for renslighet og sterilitet. Den hvite legefakken kom fra laboratorieforskningen og er et symbol på vitenskapsmannen med autoritet (Steele & Kidwell 1989). Mens hvitt i asiatiske kulturer står for død, står hvitt for liv og renhet i vestlige land. Hvitt er også sterkt forbundet med det guddommelige, der Guds nærvær markeres med hvite engler, duer, lam osv (Klepp 2003b).

Foto 12: Sommeraften ved Skagens strand. Kunstneren og hans hustru. Av P.S. Krøyer 1899. Museum Hirschsprung, København

Kremgule dresser, og lyse som sådan, har romantiske konnotasjoner slik skagensmalerne viste fra begynnelsen av 1900- tallet. De har malt seg selv og hverandre viste med lyse drakter i festlige lag med venner og familie, utendørs i hagen eller på stranda drikkende hvitvin og spisende bløtekake. Dressene er muligens valgt for å reflekterer eller fremheve lyset i maleriet, og ”den tycks helt enkelt bestå av mjukt fallande ljust tyg” (Hasvén 1992:138). I slike sammenhenger viser dressene til det romantiske, og sommer, sol og ferie. Men også siden de maler seg selv iført dress, det intellektuelle i kunstnerisk kreativitet som understrekes ved at kunstnerne selv ofte fremtrer i maleriene med klokke i gullkjede (ibid.).

Når lyse klær assosieres med fritid på begynnelsen av 1900- tallet, må det sees i sammenheng med klasseskillet mellom kroppsarbeidere og kontorarbeidere, som nevnt tidligere. Hvitt tøy viser til rikdom fordi det er vanskelig, og kostbart, å holde rent. Spesielt er den hvite skjorten en markør for prestisje, fordi den viser at bæreren har tid og økonomi til et så arbeidskrevende plagg (Klepp 2003b). Fastboende ved kysten brukte ikke slike hvite lindresser som Krøyer malte (Hasvén 1992). Den lyse dressen tilhørte fritiden, og intellektuelle, motebevisste og urbane sommerturister brakte dette med seg. De anså seg selv som menn med høyere sosial prestisje enn de fastboende bøndene. Lysheten i klærne ble i denne sammenhengen et symbol på fritid, og markerte avstand til bøndenes arbeid (Hasvén 1992:148).

Det er forskjell på hvit og lys dress. Siden hvitt står for kvinnelighet, er det nærliggende å forstå mannlig bruk av hvit dress som en anomali; noe avvikende det er vanskelig å plassere. Av informantene som ble spurt om de mener noen skiller seg ekstra ut i stortingssalen, svarte alle Holmås i sin hvite dress. Den stikker seg tydelig ut blant de andre lyse dressene, og oppfattes som opprørsk. Lyse dresser og skjorter er også en statusmarkør, forutsatt at det brukes i situasjoner der det er forventet; for eksempel om våren eller i uformelle situasjoner. På denne måten er lyse dresser konformt, mens hvit dress forstås som en markering av et individuelt særpreg når den brukes i stortingssalen.

6.1.3 Rødt og andre farger

Rene farger er ikke mye brukt blant mennene i stortingssalen. En farge finns i mange valører, og heller mot mørkt eller lyst. De rene fargene er midt imellom, og er det som av mange oppfattes som mest farge. Vi har valgt spesielt å se på ren rød, fordi denne fargen har vært kommentert i media.

Holmås brukte som tidligere nevnt noen røde skinnjoggesko i stortingssalen høst 2001. De ble bemerket, og huskes fortsatt, av de andre stortingsrepresentantene. Holmås selv tror ikke noen hadde lagt merke til skoene hvis de hadde vært sorte. Med utgangspunkt i dette eksemplet skal vi nedenfor vise at rødt oppfattes som en useriøs skofarge, og hvordan fargebruk kan være farlig for menn.

I uniformene fra dansketiden er rødt hovedfargen. I denne perioden var rødt en farge brukt både i det offisielle og det sosiale livet i Norge. Også i folkedraktene, og seinere bunadene, ble rødt mye brukt. Rødt symboliserer staten og Norge som nasjon. Fargen går som en rød tråd gjennom sosialistiske bevegelsers historier. Internasjonale sosialister og kommunister har brukt rødfargen, og arbeiderbevegelsen bruker røde flagg i 1.maitogene. I Norge har arbeidernes fagforening, LO, rød logo, mens næringslivets interesseorganisasjon, NHO, har blå. Slik er rødt fargen til de venstreradikale partiene og sosialismen, mens blått er fargen til de konservative på høyresiden. Denne betydningen av rødt kan gjenspeiles i klærne, men ikke nødvendigvis. Fargen betyr ulikt, avhengig av hvem som bruker den, type rødfarge og konteksten den brukes i. Da Holmås brukte røde joggesko i stortingssalen var ikke det nødvendigvis en markering av partitilhørighet. Bruk av rødt skjerf under 1.maitog er derimot nærliggende å forstå som en politisk markering.

Det er ulike måter å forstå fargen rødt på. Farger er bl.a. moteavhengig. Klepp har analysert moteblader for kvinner i artikkelen *Farlige Farger*, og sier at det virker som at fargebruk forplikter bæreren til en viss oppførsel. I disse bladene vises det til et forhold mellom personlighet og de ulike fargene. Personer som ifølge moteekspertene kan bruke rødt, har for eksempel "et sprudlende vesen" som matcher fargebruken (Klepp 2003a). Fargebruk kan på denne måten fremheve deler av ens person-

lighet. Det presiseres også at hvordan fargene ser ut er avhengig av hvilke farger som kombineres. Det røde kommer for eksempel tydeligere frem i kombinasjon med grønt, enn det gjør med gult. Fargene varierer også på ulike plagg og tekstiltipe.

Ulik fargebruk refererer, ifølge Lurie, til ulike deler av et følelsesspekter (1981). I en slik forståelse representerer rødt kjærlighet og seksualitet. Dette begrunnes med at både menn og kvinner rødmer når vi blir seksuelt opphisset. Rødt underbygger også sinne og aggresjon, siden vi ”ser rødt” når vi blir virkelig forbanna, og Lurie refererer også til oxen som blir rasende av rødfargen. Videre er rødt blodfargen, og derfor står rødfargen tradisjonelt for styrke, vitalitet og varme – eller for fare som i trafikken, der rødt lys betyr stopp.

For å forstå hvorfor de røde skoene var provoserende, må de sees i sammenheng med de andre skoene som blir brukt blant menn i stortingssalen. Fargen er oppsiktsvekkende fordi den bryter i et miljø med ellers like farger, og fordi de var røde ble det lagt merke til at de var joggesko, som regnes som fritidsantrekk, og derfor ikke tolereres. På samme måte trer den gule dressen også tydeligere frem i sammenheng med andre dresser som er grå.

Representantene kan velge hvilken farge som helst på dressen sin, men det er påfallende mange i gråsjatteringer, blått eller sort. En teori om hvorfor vi kler oss i de fargene vi gjør, er kamuflasjeteorien hevdet bl.a. av Broby-Johansen (1953). Denne går ut på at den opprinnelige årsaken til at vi bruker klær er kamuflasje i forhold til jakt og krig. At vi bruker farger for å gli ubemerket inn i omgivelsene omkring. Denne argumentasjonen kan også overføres til det sosiale samfunnet. Klærne gjør det mulig å gli inn i mengden. Ut i fra denne forklaringsmodellen velges de diskrete fargene for ikke å skille seg ut i mengden.

Klepp konkluderer i *Farlige Farger* med at farger er farlige for dem som ønsker makt, og vi vil her tilføye, spesielt for menn. Hun viser at fargebruk blant kvinner er farlig på tre måter (2003a).

1. Farger bryter med en borgerlig nøktern estetikk
2. Farger synliggjøre bæreren, spesielt i fargeløse omgivelser

3. Farger oppfattes som kvinnelige i et samfunn det makta besittes av menn

Vi har vist hvordan det første punktet også er en farlighet for mennene på Stortinget. Flere og sterke farger er normbrytende ved at det eksisterer forventninger om hvilke, og hvor mange, farger som kan fungere sammen, og på hvilken måte. Mange farger forryker harmonien i det konforme. Det andre punktet er også spesielt fremtredende på Stortinget. Vi har trukket frem den hvite dressen og de røde skoene spesielt, og det på grunn av fargeforventningene til det spesielle plagget i stortings-salen. Dresser forventes å være i diskret farger, og hvitt har en annen karakter enn lys grå eller lys gul. Spesielt når den er hovedfargen. Hvite skjorter er vanlig, men så mye hvitt som i en dress er uvanlig. Spesielt om vinteren når alle andre har mørke farger eller sort.

Det siste punktet viser at det stilles ulike forventninger til klesbruk i maktposisjoner, og at fargene er farligere her enn ellers. Vi vrir på det, og sier at det at fargebruk oppfattes som kvinnelig, gjør den farligere for menn. Der det er forventet stor grad av diskresjon i fargevalg, kan sterke farger provosere. Mens kvinner med sterke farger blir beskyldt for dårlig smak av bedrevitere i aviser og ukeblader, er konsekvensene annerledes for mennene. Holmås' røde sko førte til debatter om diskresjon for Stortingets talerstol og nasjonalforsamlingen, noe kvinnelig skotøy ikke har framprovosert.

Fargen rød kan være sterk og oppsiktsvekkende, spesielt i en sammenheng der alle andre har sorte sko. Den konnoterer derfor opprør, og som Solholm sier; ”protest mot det bestående”⁶¹. For ikke å skille seg ut bør fargebruk blant menn begrenses til enten skjorte eller slips, der den ”bryter opp litt”, slik at fargen individualiserer og personifiserer en ellers mørk og konform enhet. Denne diskrete dressen, og fargede eller mønstrede slips, er det samme som i 1930 (kapittel 5.2.1) der slipset er ”den mannlige hovedpylden” (Broby-Johansen 1953). Det fargede slipset er det menn kan tillate seg av pynt, uten og beskyldes for å være feminine, dandy eller opprørske.

I tillegg til å være farligere for menn enn for kvinner, er også farger farligere for eldre enn for yngre. Solholm sier at

⁶¹ Stavanger Aftenblad, 17.november 2001

...ungdommene vil kanskje gå mer i fargerike dresser og fargerike slips og skjorter og et eller annet sånn, og jeg synes det er flott å se. (Solholm, s.6)

Selv er Solholm forsiktig med fargebruk, fordi han mener han ikke kler det. Han bruker farger stort sett bare på jakken eller slipset. Fargebruk blant de unge forstås som kreativt og lekende, blant de eldre kan det virke useriøst eller usmakelig.

Fargebruk står alltid for noe, den er aldri nøytral. ”This loathing of colour, this fear of corruption through colour, needs a name: cromophobia” (Batchelor 2000:22). Denne frykten og avskyen for farger kommer til syne ved at fargebruk fornektes, eller forbindes med forfall, eller ved at farger brukes som en form for frigjøring eller protest. Batchelor viser bl.a. ved analyse av et utvalg filmer, hvordan fargebruk forbindes for eksempel med narkotika, med det psykedeliske, med drag-queens, med vill sex og annet som i offentligheten står for moralsk forfall. Derfor mener han fargebruk er frihet og uorden. Slike former for opprør tolereres ikke i stortingssalen, og vi finner heller ikke denne typen estetiske uttrykk her.

Klare farger blant menn går fra å være mye brukt på 1700- tallet, til å begrense seg på 1800- tallet, og forsvinne med inntoget av den moderne dressen på 1900- tallet. I dag er fargede dresser nærmest fraværende i stortingssalen, og kutymen om dressbruk viser til en dress i diskre farger som sort, grå eller blå. En dress på Stortinget er så konservativ at den ikke syns, fordi den har mørke og diskre farger som “skjuler” enkeltindividene i den konforme helheten storkollegiet er – kledd som en sosial kamouflasje.

6.1.4 Plaggene i dressen

Jakke er et must på talerstolen i stortingssalen, men unødvendig på kontoret. Skjorten forventes å være inni buksen når jakke benyttes. Og skjorte og slips regnes ikke lenger som kutyme – selv om de fleste bruker det (Kosmo, s.1). Kutymen er med andre ord i endring. Hvilke plagg i dressen er viktigst, og hvilke forventninger er stilt til dem?

Ifølge *Skikk og Bruk* bør menn ha to dresser i arbeidslivet. Det lønner seg imidlertid å ha tre, da tre dresser brukt på omgang slites mindre enn

to (Brøgger 1960). Holmås debuterte på Stortinget uten en eneste dress. Under sin første opptreden på Stortingets talerstol, lånte han jakken til en partifelle (Bergens Tidende, 5. mai 1999). Den var noen nummer for stor, men Holmås lovte at han skulle stille med egen jakke neste gang. Siden dresser er kostbart tok det tid før han fikk anskaffet en.

...nå hadde jeg brukt masse penger på et sted å bo i høst, men nå har jeg da kjøpt noen lyse dresser. (Holmås, s. 10)

Det er en stor utgift å skulle skaffe seg en dressgarderobe, og for Holmås var ikke dress så viktig at det ble prioritert først.

Engeset kjøpte seg to nye dresser før valget i 2001. Disse to dressene brukte han i ett og et halvt år, men da var de begge slitt ut. På grunn av tett arbeidsprogram med mye reising, har han ikke hatt tid til å skaffe seg en ny dress. Også fordi han har med sin kone som konsultasjon, og hun bor i en annen by enn han oppholder seg i til hverdags, er ikke dresskjøpet noe som kan gjøres i en håndvending.

Det er bedre å ha med henne isteden for å få høre ”hva er det du har kjøpt nå”, ikke sant. (Engeset, s. 6)

At dresskjøp krever en form for kvinnelig bistand er et vanlig fenomen, og flere av informantene forteller at de konsulterer sine koner. Å handle klær er ofte regnet som en kvinnelig geskjeft, men også siden dress er et såpass stort innkjøp, den skal vare lenge og den koster mye, er det greit å være to om avgjørelsen som tas.

Engeset forteller også at han stort sett handler dresser i den samme butikken i Sarpsborg, ”de har god service og sånn, og legger opp på bein og armer” (Engeset, s. 5). Slik spesialtilpasset konfeksjonssydd dress er heller ikke uvanlig. Skreddersydder dresser er kostbare, mens de konfeksjonssyde er vanskelige å finne i riktig størrelse. Engeset har derfor funnet en løsning som passer han.

Etter at dressene ble utslitt har han sett seg nødt til å trekke fram en gammel dress fra skapet. ”Den er egentlig umoderne, men det blåser jeg i” (Engeset, s.5). Han vil helst være moderne, ”jeg kjøper jo ikke umoderne ting når jeg først skal kjøpe no” (ibid.). Det er tydelig viktigere for Engeset at dressen han bruker er hel og velholdt, enn at den er

moderne. Han påpeker at det er en vinterdress, og at den passer hans kroppsform. Den er også en ”hverdagsdress”, og passer derfor til hverdagslivet på Stortinget.

Både Engeset og Holmås beskriver hvordan dresskjøp er et prosjekt de føler er forventet av en nyvalgt stortingsrepresentant. Holmås og Engeset har samtidig et forholdsvis avslappet forhold til sin egen dressbruk. Holmås lånte en jakke da han selv ikke hadde, og Engeset har tatt frem en gammel umoderne isteden for å kjøpe en ny. Tid og penger setter begrensninger for hvor effektivt et dresskjøp kan være, men de vil begge likevel forsøke å forholde seg til det forventede antrekket.

Det å låne en jakke av en annen stortingsrepresentant slik Holmås gjorde kan imidlertid også forstås som en markering. Det at jakken var for stor viser at jakken ikke var hans. På denne måten fremtrer han formelt korrekt i sitt antrekk, men viser likevel at han ikke er en av de andre. Engeset derimot forteller at han gjerne skulle hatt en moderne dress, men at han rett og slett ikke har hatt tid til å skaffe seg en. Han vil gjerne være korrekt og konform. Engeset påpeker også at det er forskjell på forventninger fra partiene i denne sammenhengen. Høyres representanter forventes å bruke dress, mens SV representanter kan tillate seg mer.

Og så er det vel mye større aksept for å bryte de grensene i SV enn det er for eksempel i mitt parti da. Hvis jeg skulle fly rundt i joggesko og jakke for eksempel, da... det tror jeg ikke ville vært noe sjakktrekk. (Engeset, s.6)

Engeset tror at hans egne partifeller og velgere ville kommentert det hvis han ikke fulgte Høyres forventete normer, som også stemmer overens med Stortingets. Han mener at brudd med kutymen vil tre tydeligere frem i Høyre enn i SV, fordi dress er en naturlig del av Høyres kultur.

Selv om de fleste bruker det, er ikke hel dress et krav for å snakke fra Stortingets talerstol. Jakke er ifølge stortingspresidenten imidlertid et krav. Folkvord forteller at han ikke brukte jakke da han hadde ordet derfra, og at han verken fikk korreks fra daværende stortingspresident Kirsti Kolle Grøndahl, eller medrepresentanter, på dette⁶². Dette viser at kravet ikke alltid har vært konsekvent håndhevet, men også at kravet

⁶² Folkvord på e-post 06.01.04.

kanskje er ulikt for ulike representanter. Solholm mener bl.a. at det var riktig å kommentere de unge SVernes normbrudd, men at Folkvord ”var nå voksen og burde vite bedre” (Solholm, s. 2). De unges jakkeløshet anses derfor som mulig mangel på kunnskap, mens de litt eldre jakkebrudd ikke kan forklares som noe annet enn et bevisst normbrudd eller generell sjuskethet.

Selv om Stortingets talerstol krever jakke er det flere arenaer som ikke gjør det, og det er flere representanter som er litt løsere i snippen på ”møtefrie dager”.

Jeg ser forskjell på de dagene det er møter i salen, og de dagene det ikke er møter i salen. For de dagene der det ikke er møter i salen ser du flere pologensere, du ser endel flere skjorter uten slips. Mens de dagene der det er debatter, og det er møter i salen og sånne ting så er det mer slips og skjorte. (Solholm, s. 10)

Skjorte og slips er ifølge Solholm en markør. Han mener imidlertid en representant er velkledd i pologenser. Men for å være skikkelig kledd bør menn med dress helst bruke skjorte og slips. Solholm selv syns slips hører til når han har skjorte og jakke. For sin egen del klarer han ikke å bruke skjorte uten å ha slips til.

L.S: Jeg føler det at jeg har litt problemer med å ha skjorte og ikke slips. Når jeg har dressjakke.

K.P: Ja vel. Hva er grunnen til det?

L.S.: Nei, det veit jeg ikke, men det er akkurat som jeg ikke føler meg påkledd nok. (Solholm, s. 11)

Solholm føler seg ikke ”påkledd nok” uten slips. Holmås kjenner seg ikke igjen i en slik beskrivelse. Han mener imidlertid at å opptre jakkeløs, spesielt på Stortingets talerstol, regnes som ”ikke ordentlig” (Holmås, s. 5). Menn som jobber på kontor kom, ifølge Conradson, aldri til lunsj uten jakke fram til 1970- tallet (Conradson 1988:130). Jakken kunne kastes inne på kontoret, men måtte tas på utenfor kontoret dersom man ville framtre som skikkelig. Det kan se ut som om dette fortsatt er kutyme på Stortinget.

Det er ikke alle jakker som aksepteres brukt på Stortingets talerstol. Dongerijakke blir det ikke. Stortingspresidenten sier at det er fordi

dongerier regnes som fritidsantrekk. Under observasjoner i stortings salen har vi imidlertid lagt merke til at flere av representantene bruker sort olabukse. Dette påtales ikke.

Som nevnt tidligere ble Thorkildsens blå dongerijakke påtalt fra presidentplass. Siden sort olabukse passerer stortingspresidentens blikk, mens blå dongerijakke ikke gjør det, er det en tydelig forskjell på disse. Det problematiske er enten fargen dongeriblå, eller at jakke regnes som et viktig plagg, og derfor er underlagt andre krav, enn buksen. Sannsynligvis er det en kombinasjon av de to. Klær av dongerimateriale tolereres, så lenge det ikke er i øyenfallende. Sort forstås som en konvensjonell farge, mens dongeriblått ikke er det. Sort dongeribukse kan derfor passere fordi det ser mer ut som sorte dressbukser, på samme måte som at sorte joggesko kan likne på andre sorte sko.

Enkelte plagg hører sammen, for eksempel at Solholm ikke liker å bruke skjorte uten slips. Slike assosiasjonssystemer er kulturelt bestemt. Susan Kaiser kaller dem "codes", og skriver at slike regler av underliggende mønstre gir oss kunnskap om hvordan vi skal kle oss, i tillegg til å vise oss hvordan vi skal forstå disse konvensjonene (Kaiser 1997). En slik konvensjon er at den mannlige dressen hører sammen med skjorte og slips. Siden slike konvensjoner er allmenne i en gitt kultur, er det også rom for å individuelt bygge på, eller manipulere, disse mønstrene. Dette blir individuelle uttrykk. Slike individuelle uttrykk kan være forsiktig fargebruk, hvit dress eller totale brudd med dresskutymen.

Konvensjonene som danner grunnlaget for assosiasjonssystemer er ulike i de ulike politiske partiene, og dressforventningen er sterkere i noen partier enn i andre. At Engeset trodde at et normbrudd ville blitt sterkere slått ned på i hans parti enn han oppfatter det har blitt gjort i SV, tydeliggjør at representanten er klar over at dressbruk er mer naturlig for noen enn andre. Engeset uttrykker en forståelse for at SVerne kan ha problemer med å forholde seg til dresskutymen, fordi det ikke er naturlig for dem, på samme måte som det er for Høyre-menn. Dette understreker at dressbruk ikke er partinøytralt, da Høyre har en dresskultur SV ikke har. Forventningen til dressbruk blant stortingsmenn er derfor en mer naturlig del av Høyre-menns kultur enn av SV-mennenes.

Slike assosiasjonssystemer forklarer hvorfor noen menn mener dress og slips hører sammen, mens andre ikke mener det. Det forklarer også hvorfor representanter bruker skjorte og slips når de bruker dress, selv om det ikke er nødvendig del av kutymen.

6.2 Avstanden mellom velstelt og uflidd

Så hva er truende med ukonvensjonell påkledning? For å besvare spørsmålet bringer vi inn et nytt aspekt: renslighet. Det truende med ukonvensjonell påkledning er ikke tøyet i seg selv, men frykten for et moralsk forfall.

Representantene har ulike forhold til hva som anses som normbrytende. Folkvord mener det ville vært uanstendig av ham å gå rundt naken på Stortinget, og han sier han hadde forstått at representantene hadde pratet om det i ettertid hvis han hadde gjort det. Det at de omtaler hans tøf-felbruk på Stortinget som normbrytende, kan han imidlertid ikke forstå. Ordentlig kledd for ham betyr ”å ha vaska seg og pussa tenna om morgenen” (Folkvord, s.5). Holmås syns også det er viktigst å være velstelt, og med det forstår han

At du ikke går rundt med en kjempestor kaffeflekk på en hvit skjorte, og at du ikke har svetteringer under armene. (Holmås, s. 5)

Renslighet og ordentlighet er nært knyttet opp til hverandre.

Det er forventet at representantene er velkledd, eller pent kledd, og i *Skikk og Bruk* begrunnes dette med at hvordan en går kledd har sammenheng med hvordan en oppfører seg.

Antrekket virker alltid inn på manerene, og det er en av grunnene til at man bruker andre klær til fest enn til hverdag. (Brøgger 1960:104)

Korrekte klær henger sammen med korrekt oppførsel. Med dette forstås også at ukorrekte klær fører til ukorrekte manerer, som kan gi inntrykk av urenslighet og ustelthet.

Solholm sier at han irriterer seg over at Holmås ikke har skjorten inni buksa når han har dress på, men at han ikke har fortalt det til ham. Det

er ikke så feil å ha skjorta hengende utenfor buksa at det kan korrigeres, men det er så åpenbart at Solholm spekulerer i om Holmås gjør det bevisst, for ”å provosere meg eller andre som syns at når man har dress på så må skjorta være nedi buksa” (Solholm, s.2). For Solholm er det et åpenbart brudd med kutymen å ha skjorta utenpå buksa når man har jakke til.

Skjorta utenpå buksa oppfattes som én form for uskikkethet. Ustrøket skjorte er en annen. Engeset tillater seg en litt løsere stil når han representerer partiet utenfor Stortinget. Han liker å besøke bedrifter rundt omkring i sitt hjemfylket Østfold, og mener han kan være litt mer ”seg selv” da. Likevel har han fått tilbakemeldinger fra partifeller om at de syns han bør stryke skjortene sine når han representerer partiet på denne måten. ”Høyrefolk mener at man skal kle seg pent i enkelte sammenhenger. Det er en del av kulturen hos oss i Høyre” (Engeset, s.11). Han vil ikke provosere noen med antrekket han velger, men han velger det antrekket han selv syns passer. Partifellene syns tydelig at de samme reglene burde gjelde for partirepresentasjon utenfor som innenfor Stortinget. Solholm snakker også om dette, og mener at når du er valgt til å representere partiet, så gjør du det 24 timer i døgnet. Det stiller krav til antrekk og adferd.

Det er imidlertid forskjell på ustrøkethet. Holmås går med lindress, og dermed linkrøller. I *En Gentleman* sies det at linkrøller ”regnes som edle sådanne” (Roetzel 1999); de hever seg over vanlige krøller. Det er forskjell på krøllede lin og krøllede bomull. Linantrekket skal være sånn, mens bomullskrøllene er et tegn på ustelthet.

For Solholm er grensen mellom fritidsantrekk i stortingssammenheng, og ufliddhet, kort. Det er viktig at representanten er ”pen og ren i tøyet”, ”pent kledd”, ”pen og ordentlig” og at dette best gjøres med dress eller i hvert fall bukse og jakke. Når Solholm snakker om bruk av det han definerer som fritidsantrekk i stortingssalen, sier han

...skrangle rundt her i skitne olabukser, og joggesko, og t-skjorte som hang utapå... (Solholm, s.1)

Utover i samtalen snakker han også om å møte velgerne ”skitten og fæl med sønderrevne klær, fett hår og ustelt”, og da er han over på hygiene. Man skal ikke lukte ”fyll og svette og alt det der”, og heller ikke ha ”skitne klær og (være) ubarbert”. ”...du (skal) se stelt ut” (Solholm, s. 12).

Ulike plagg vi bruker, gjør ting med adferden vår. Roland Barthes har skrevet om klærnes semiotikk og mener at vi bruker ulike ord for å beskriver ulike plagg. For eksempel kan man si at en bluse bølgjer over skjørtet. Det er noe mykt og romantisk over en slik beskrivelse. Utsagnet forteller om egenskapene til blusen og substansen ved tøyet, og det forteller også at bluse og skjørt ofte hører sammen (Barthes 1983:64).

Solholm har en slik deskriptiv språkbruk i forhold til olabuksa når han sier ”skrangle rundt”, og for han hører olabukse og t-skjorte sammen på samme måte som skjorte og slips som vist ovenfor. Sier han olabukse kommer t-skjorte rett etter. Olabukse og t-skjorte brukt sammen, er et klassisk fritidsantrekk som konnoterte ungdom og opprør, selv om antrekket brukes av alle aldre og sosiale lag i dag. (Crane 2000:176, Wintzell 1985).

Engeset brukte begrepet ”slenge rundt” i olabukser på sine hjemmesider. Holmås bruker begrepet ”dasse rundt”, og har den samme forståelsen av at bruk av olabukse gjør noe med holdningen til den som bærer den. Jeans assosieres med det uhøytidelige, og bruk av jeans tillater større grad av bevegelse. For eksempel er det tillatt å skrive med beina, både for menn og kvinner når man er ikledd jeans (Klepp 2002). Denne språkbruken forteller også noe om bæreren. En som ”dasser-” eller ”skrangler rundt” høres ikke seriøs eller autoritær ut. Olabuksebruk kan åpne for et bevegelsesrepertoar som ikke passer for en stortingsmann. Til det er oppgavene hans for alvorlige å forvalte. Å bruke olabukse på Stortinget vil være ”å slenge”, ”å dasse” eller ”å skrangle” fordi det ikke hører hjemme der, ifølge de kulturelle konvensjonene om forventet adferd (Kaiser 1997).

Olabukse er et moteplagg. De produseres både med ferdige hull, og med tilsynelatende skittflekker på. Bæreren av plagget kan være nybadet, og buksen kan være nyvasket, men likevel se ut som den er skitten.

Solholm kan ikke vite hvorvidt Holmås hadde vasket seg før han gikk på jobb denne dagen han angivelig brukte olabukse, og Solholm sier heller ikke at han betviler akkurat dette, men bruken av olabukse på Stortinget viser ifølge Solholm til en uflidd bærer som ikke passer inn i sine omgivelser. Stortingsrepresentantene er opptatt av fasader. Det handler om hva omgivelsene kan se, ikke nødvendigvis hva som er tilfelle. Ser en person uflidd ut, er det ikke viktig om personen faktisk er nyvasket og nybarbert. Og motsatt: bruker en mann nystrøket skjorte, dress og slips er det ingen som mistenker ham for å ha glemt å pusse tennene om morgenen.

Det plagget som er viktigst for å se hvorvidt en mann er velstelt, er skjorten. Den skal være flekkfri, kroppsluktfri og nystrøket. Ved å bruke en jakke kan man riktignok skjule eventuelle flekker, og at skjorten ikke er helt nystrøket, men jakkebruk symboliserer også velstelthet i seg selv. En kan bruke pologenser eller t-skjorte så lenge en har en jakke over det. Det som forstås som fritidsklær er ustelt i stortingssalen, fordi det viser til en antagelse om sløvhhet med hygiene, og dermed også kan bidra til det moralske forfallet. Pen og ren i tøyet betyr dress, eller bukse og jakke, og da er det jakka som er det viktigste plagget. Bruk av jakke er ordentlig kledd, og konnoterer i denne sammenhengen velstelthet, som videre er det seriøses antrekk. Renslighetskravene for dress er også langt lavere enn for skjorten (Klepp 2003b).

Forfallet i det estetiske uttrykket, fører i neste omgang til frykten for forfall også i det moralske. Bruk av det som defineres som fritidsantrekk (for eksempel olabukse), uegnede farger (for eksempel den ukonvensjonelle dressfargen hvit), eller ukorrekt påkledning (skjorta hengende utenpå buksa eller flekkete, ustrøket skjorte), oppfattes som avvikende fra normen, og er derfor synonymt med sløvhhet og useriøsitet. Slike konnotasjoner passer ikke en stortingsrepresentant. Dressbruk legger derfor også føringer for adferd og holdninger hos bæreren, uten å foreskrive eller påby noe som helst (Bourdieu 2000:38). Vi kan derfor si at det er frykten for det moralske forfallet som kommer tilsyne i kampen for å ivareta dressbruken og jakkeplikten på Stortinget.

7 Ulike posisjoner til en dressnorm

Klær omtales som det ytre skallet for en *rolle* (Lönqvist 1979) fordi klær forteller om roller som spilles (Goffman 1959). Stortingsrepresentantene inntar ulike roller ut fra hva de forstår de ulike situasjonene krever av dem. En representant som taler fra talerstolen inntar en slik rolle. Hvilke klær som knyttes til de ulike rollene er avhengig av hvordan rollene iscenesettes av dem som innehar dem, og forstås av rollens omgivelser. Rolleforståelsen er derfor et kommunikativt samspill mellom de ulike aktørene tilstede på arenaen. Kapitlet vil på bakgrunn av dette handle om hvordan dressen er et mer naturlig valg for noen enn andre.

Kutymene som gjelder på Stortingets kan være ganske annerledes enn de som gjaldt ved representantenes tidligere arbeidssteder. For at representantene skal fungere i Stortinget, forutsettes derfor kjennskap til innholdet i *Stortingets forretningsorden*, men også et sett med uskrevne regler representantene lærer underveis. I utgangspunktet er det derfor en fordel med lang parlamentarisk erfaring for å fungere som stortingsrepresentant. Det er likevel ikke bare kjennskap til det skrevne og uskrevne regelverket som er viktig, for representantene inntar selv en posisjon i forhold til regelverket. Denne posisjonen er bl.a. farget av representantens egen bakgrunn, politiske agenda og/eller parlamentariske erfaring. Posisjonen representantene inntar er også avhengig av representantenes rolleforståelse – for eksempel hvordan representantene posisjonerer seg til dressnormen på talerstolen.

7.1 Posisjonsvariasjoner

Det naturlige er noe alle er inneforstått med, og de som velger noe annet enn det naturlige vet at de gjør nettopp det. Det at representantene posisjonerer seg i forhold til disse spillereglene, forstås i dette studiet som uttrykk for holdninger til Stortinget som maktinstitusjon, og kommunikasjon med medrepresentanter og velgere. Denne kommunikasjonen foregår ikke via tale, men via symboler, som for eksempel klær. De ulike posisjonene flyter i et type hierarki, der noen klær anses riktigere og mer korrekt enn andre. Andre klær anses som direkte provoserende brukt i stortings salen. Hierarkiet defineres av stortingspresidenten, som i tillegg til å slå ned på uparlamentarisk språkbruk også ippetsetter *uparlamentarisk klesbruk*. I en forståelse av dress som det naturlige arbeidsantrekket ligger også et maktperspektiv, da det fravikende blir slått ned på.

Vi har laget fire stereotyper som illustrerer klesmessige posisjoner, på bakgrunn av fire av informantene; *forvalter*, *bærer*, *utfordrer* og *fornekter*. Det er mulig å finne flere posisjoner med flere informanter, og de ulike kan også innta flere posisjoner. Hensikten med stereotypene er å vise at dressen ikke er enerådende på Stortinget, og å se de politiske konsekvensene posisjoneringene til normen kan få.

7.1.1 Forvalter

En forvalter av dresskutymen på Stortinget er normbevisst og opptatt av en borgerlig skikk og bruk som standard. De er de tradisjonelle dressbrukerne. På mange måter har forvalteren den samme rollen som den Ruth Rubinstein kaller "guardians of tradition";

...who formally or informally identify the boundaries of acceptable appearance. They are gatekeepers, in that they prevent those inappropriately dressed from entering or ask them to leave. (Rubinstein 2001:55)

De kan bl.a. være lærere, dommere, helsepersonell og vakter som skaper en "stability in appearance" (ibid.), et helhetlig og ensrettet uttrykk. I tillegg til å være opptatt av kleskodene for sin egen del, er forvalteren også opptatt av å videreføre disse gjennom egen bruk og gjennom påtale av andre som bryter med eller viker fra disse kleskodene. Forvalteren

er en autoritet som bestemmer over de andre, enten gjennom posisjon eller sosial anseelse.

Forvalteren mener det er viktig å opptre enhetlig siden de alle er representanter for de folkevalgte, og derfor bør representere de samme grunnleggende verdiene. Hvis en stortingsrepresentant får dårlig rykte, går det også ut over egen stortingsgruppes omdømme, og velgernes oppfatning av stortingsrepresentanter generelt. Det er viktig at stortingsrepresentantene får respekt som autoritet ved å vise at de behersker situasjoner de er i etter gjeldende borgerlige kutyper.

Solholm er et eksempel på en forvalter av Stortingets dresskode. Han bruker selv dress daglig, og har da alltid slips til. I tillegg mener han at å tale fra Stortingets talerstol er en situasjon som krever dress. Høsten 2001 følte han behov for å si ifra om klesbruken han mente var uttrykk for manglende respekt for nasjonalforsamlingen. Han mente klesstilen på Stortinget hadde sklidd ut med de unge SVerne som ble valgt inn den høsten.

Foto 13: Solholm på sitt kontor 290104. KP

Solholm gir også uttrykk for at det er hans plikt, som erfaren parlamentariker og stortingsrepresentant, å si ifra til de nye og unge representantene når de tøyser grensene han mener ligger der og bør overholdes. Han forteller at han syns stilen har bedra seg etter at han sa ifra, og sier at

...sånn som jeg forstår det så har (de) faktisk skjønt at det går noen grenser, og at kollegaene deres setter pris på disse grensene.(...) Jeg ser ikke vekk fra at en del foreldre til disse her har sagt ifra, at ”hør her gutten min, eller jenta mi, dere bør vise respekt.” Og det syns jeg er greit. (Solholm, s.2)

Det er forvalterens ansvar å gjenopprette orden ved å ivareta kutymene. Solholm mener den sosiale kontrollen, fra kollegaene og foreldrene til representantene det gjelder, har vært årsaken til at ”stortingsrepresentantene nå er rimelig bra kledd” (ibid.). Forvalteren opptre på denne måten også som en oppdrager.

Solholm mener en politiker med olabukse vanskelig erverver respekt og anerkjennelse for sine ord og meninger. For å komme i en maktposisjon mener han det er viktig å vurdere sin atferd nøye. Han snakker ut fra egne erfaringer på dette området.

Jeg kom jo inn i dette partiet (Frp) når vi var uglesett, og jeg bestemte meg ganske fort for at det var ting og tang de ikke skulle ha og sette fingeren på når det gjaldt min oppførsel. Det var at jeg skulle møte presis på alle møter og skulle oppføre meg pent. Jeg skulle være pent kledd, og jeg skulle prøve å holde en språkbruk som gjorde at ingen blei verken støtt eller fornærma... Det har altså lagt der hele tida, og det har altså gjort at jeg tror jeg har bemerket meg rimelig bra. (Solholm, s.4)

Han mener på den ene siden at Frp har blitt et respektabelt parti, bl.a. på grunn av representanter som har oppført seg korrekt. På den andre siden er hans dressbruk et bevisst valg, for å oppnå anerkjennelse i partiet, og for å representere eget parti på en plettfri måte:

...stille seg slik i framferda at verken tillitsvalgte i partiet, eller velgerne, har grunn til å skjemmes over dere. (Solholm, s. 4)

Han mener at det er lettere å bli hørt for egne meninger, og bli akseptert som politiker, hvis han viser respekt for kutymene. Han tror egen taktikk har fungert, siden han nå kan se tilbake på flere perioder på Stortinget, også som lagtingspresident.

7.1.2 Bærer

Det er forskjell på å følge kutymene aktivt og passivt. Mens forvalteren har en aktiv rolle som normforvalter, er bæreren mer passiv. Kutymene hadde ikke hatt noen verdi hvis ingen fulgte dem. Dressbrukerne i stortingssalen er derfor også videreførere av dresskutymen, fordi de holder kutymene i live. De anerkjenner normene, og reproducerer dem ved bruken, og blir dermed også bærere av normens innhold og mening. De representerer stabilitet og tradisjon.

De bruker den tradisjonelle dressen, men kan også ikle seg mer mote-riktig. Bærerne har ofte hatt flere perioder i Stortinget, og derfor lenger parlamentarisk erfaring, slik at de vet hvilke kutymen som gjelder, eller de kan være nyinnvalgte, usikre og gjør slik de ser de andre gjør. De er både autoriteter og backbenchers⁶³, men de kjennetegnes ved at de ikke setter spørsmålsteget ved det gjeldende. Som tidligere stortingsrepresentant Stein Ørnhoi (SV) sier i et debattinnlegg i *Nytt Norsk Tidsskrift*,

Den som ikke kan lene seg på økonomisk makt eller parlamentarisk ”kjøttvekt”, har alt å vinne på selv å følge det formelle regelverket som skal gjelde for parlamentarisk virksomhet. (Ørnhoi 2003:429)⁶⁴

I tillegg til å følge reglementene som gjelder på Stortinget er bæreren tilfreds med normene fordi det oppleves trygt og stabilt. Det er utenkelig for han å være den som bryter ut av dette mønsteret.

Engeset bruker dress på Stortinget fordi han tror det er forventet av ham, ikke nødvendigvis fordi han selv mener det er det beste alternativet. ”Om det ikke er opplest og vedtatt, så er det i hvert fall opplest på en måte he, he...” (Engeset, s.10). Han vet at det er forventet fordi det har vært snakk om det i mediene, samt

⁶³ Siden vi ikke har funnet dette ordet i noen ordbok har vi en egen definisjon av ordet backbencher: Person som er tilstede men ikke gjør seg bemerket. En politisk backbencher er ”menige medlemmer” (Nygård 2002); stortingsrepresentanter som ikke gjør seg offentlig bemerket, ved for eksempel ved å forvalte fremtredene verv. Eksempel på bruk av ordet; ”Den gjennomsnittlige backbencher har liten overbærenhet med avvik fra den grå parlamentariske middelvei”. (Dagbladet, 5.juni 1997)

⁶⁴ Det formelle regelverket Ørnhoi sikter til i denne forbindelse er ”politiske ordensregler - norsk stats- og forfatningsrett”. (Ørnhoi 2003)

At når til og med de unge SVerne som hadde et ønske om å tøyte grensene litt, når dem også gjør det (bruker dress), så er det fordi det skal være sånn. Ellers så tror jeg ikke de frivillig hadde gjort det. (Engeset, s.8)

Foto 14: Engeset i vandrehallen på Stortinget 270303. KP

Han representerer ikke selv et ytterpunkt, og vil helst være innafor kuttymen. Selv har han ikke noe imot dresskutymen. Han syns dressen kan være ubehagelig under lengre arbeidsdager, men da skifter han slik at han kan bruke dress under møter, og noe mer avslappende på kontoret. Det viktigste for ham er å være en del av mengden og ikke skille seg ut.

Dress er det eneste alternative for Engeset i stortingssalen. Det kunne ikke falle ham inn å bruke noe annet enn dress fordi det var mer bekvemt eller mer moderne. I garderoben har han hengende en dress, og et mer avslappet antrekk, slik at han kan skifte til det han oppfatter som korrekte antrekk og samtidig slippe å bruke dress hele dagen. Han er forberedt til alle anledninger.

Hvis han er usikker på hvilke kleskoder som gjelder til de ulike anledningene, spør han kollegaer i egen stortingsgruppe. Engeset synes det er unødvendig slitsomt å forholde seg til uskrevne regler. Derfor mener han det kunne vært oppklarende med noen ”veiledende retningslinjer”, som forklarer hva som er forventet adferd og antrekk til ulike anledninger, en slags skikk og bruk- bok for stortingsrepresentanter. For å kunne følge kutymen må han vite hva som gjelder. Slik det er i dag mener han dette ikke er åpenbart,

i hvert fall for de nye som kommer inn her og ikke helt vet hvilket ben de skal stå på. Man føler seg ganske bortkommen den første høsten... (Engeset, s.14)

7.1.3 Utfordrer

Innenfor normen, men med et kritisk blikk på den, finner vi utfordrerene. Utfordrerene vil ikke ta konsekvensene av et normbrudd, men velger dress som både oppfattes som ”ordentlig”, og samtidig opposisjonell. Han forholder seg til normene og følger disse aktivt, men med en gjennomtenkt kommentar til meningsproduksjonen han mener finnes i disse.

På Stortinget omtales utfordrerne som ”de unge SVerne”. Disse er representanter for partiet lengst til venstre på Stortinget, som har som mål politisk å være ”en nødvendig opposisjon på venstresiden”⁶⁵. Opposisjonen har vært synlig på andre områder enn det politiske. Den estetiske motkulturen er en reell utfordrer til den etablerte normen, og speiler den politiske opposisjonen. Holmås forteller om en utfordrerkultur på Stortinget, der flere har den samme forståelsen av hva de mener normen om dressbruk kommuniserer.

Vi var en del folk her hos oss (i SV) som hadde tenkt (...) hvordan skal vi klare å beholde den identiteten som vi mener at vi har (...) uten (...) at vi må tilpasse oss (...) og er maken til alle de andre. (Holmås, s. 1)

Denne kollektive bevisstheten gjør dem til en motkultur til normen (Hannerz 1982), fordi de deler oppfatningen av at de vil være en motpol til det etablerte. De var unge, nyinnvalgte og ville ikke bli konservative og strømlinjeformet.

⁶⁵ <http://www.sv.no/hvem/>

Holmås er et eksempel på en utfordrer. Da han høsten 2001 opptrådte i genser og joggesko fikk han så mye oppmerksomhet rundt det at han valgte å kjøpe seg dress.

Foto 15: Holmås foran Stortinget 100304. Kp

Holmås bruker i dag dress, men stoffet (lin) og fargen (hvit) signaliserer at han "ikke kjøper hele pakken", som han selv sier (Holmås, s. 15). Han mener prinsipielt at dressbruk på Stortinget er en form for uniformering, og vil ikke bli oppfattet som en av "eliten", men som en folkets representant. Helst vil han velge klær fritt, men han mener "prisen kan bli for høy" (Holmås, s.20). Hvis han bryter tvert med normen blir han fremstilt som "en fjomp" (ibid.). Det tar fokuset vekk fra det han som politiker har lyst til å snakke om. Så på denne måten ivaretar han normen på samme måten som bæreren, men han mener selv at han ikke gjør det på samme måten som alle de andre. Dette er en viktig forskjell. Han vil vise individualitet innenfor kutymen.

For å nå frem med sitt politiske budskap bestemte Holmås seg for at ”okey, greit. Jeg skal gå i streite klær, men jeg skal ikke gå i dress” (Holmås, s.1). Siden Holmås faktisk bruker dress tolkes utsagnet her som at han mener at dressene han bruker er *utypiske* dresser, at dressene han velger er en motsats til de konservative dressene han tenker på når han bruker ordet dress. Han mener derfor at han ikke bruker dress, men derimot en *ikke-dress*.

For Holmås handlet dette om å balansere mellom å ikke ville vise disrespekt ved å bryte kutymen, og samtidig klare å kommunisere et opprør til det etablerte konservative, dette opprøret han mener han er valgt inn som en politisk representant for.

Jeg synes det er litt kjipt å bli representant for øvrigheten eller en politisk elite. For jeg mener at jeg ikke er det. Samtidig er det jo noe med det... (Holmås, s.21)

Han mener dress er et plagg som konnoterer makt, men mener ikke selv at han blir oppfattet som et maktmenneske på grunn av ikke-dressen han bruker. Samtidig vil han ikke underkjenne at han vet at hans posisjon som stortingsrepresentant, potensielt sett er en posisjon med mye makt.

7.1.4 Fornekter

En som fornekter noe tar, ifølge ordboka, avstand fra noe⁶⁶. Å ikke fornekte seg er å være seg selv lik. Begrepet er et godt utgangspunkt til å forstå den fjerde og siste posisjonen.

Det finns få fornektere av Stortingets dresskutyme, og disse fornekter normene og dets meningsinnhold ved å avvise dressnormen totalt. Fornekteren kler seg derfor ikke ulikt i front- og backstage, han representerer seg selv og sin bakgrunn uansett situasjon. Det er ikke nødvendigvis viktig for fornekterne å være i opposisjon for opposisjonens skyld, men de forsvarer retten til å gjøre det de mener er normalt for dem, uansett konsekvenser.

Ifølge Kosmo aksepteres ikke fornekteren. For eksempel sier han at ”olabukse, olajakke og joggesko, det aksepteres ikke” (Kosmo, s. 2).

⁶⁶ <http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>

Han mener også at han påtaler representanter uten jakke på talerstolen, men at det ikke forekommer så ofte fordi representantene vet hva som er akseptert og ikke akseptert, og retter seg etter dette. Holmås fornek- tet dressnormen med bruk av joggesko og olabukse, men fungerer nå innefor dressnormen.

Vi har ikke funnet noen representanter i dag som aldri bruker dress på Stortinget. Der var derfor nødvendig å leite blant tidligere stortingsre- presentanter for å finne en som ikke fulgte Stortingets kleskoder. Folkvords representasjon på Stortinget viser hvordan det er mulig å være deltager uten å være normbærer.

Foto 16: Folkvord fra stortingsportrettene. Stortingsarkivet (NTB)

I 1993 ble Rød Valgallianses første representant valgt inn på Stortinget. Med kallenavnet ”vaktbikkja på Stortinget” og slagordet ”Med folk, mot makta”⁶⁷, forstår vi at Folkvord ikke var en av mengden på Stor- tinget.

Representanter på Stortinget i dag kan enten huske, eller har blitt for- talt, at han gikk med tøfler og t-skjorte som arbeidsantrekk også i stor- tingssalen. Tøflene satt spor etter seg.

⁶⁷ <http://www.rv.no/organisasjon> Funnet 28.07.03

Folkvord mener selv han aldri fikk påtale for klesbruken sin fra Presidenten. Han kan heller ikke huske noen kommentarer fra kollegaer eller folk han var i møter med, bortsett fra noen små sarkastiske kommentarer⁶⁸. Det finns flere mulige årsaker til det. En kan være at politikere som ikke oppfattes som en reell trussel mot det bestående ikke korrigeres, da det er sannsynlig at de forsvinner av seg selv. Folkvord kan på denne måten ha blitt forstått som å ufarliggjøre sin egen tilstedeværelse, ved å presisere at han ikke ville fremtre som en del av ”makteliten”. En annen årsak kan være, som Folkvord selv sier, at ”det tødde opp ganske mye” (Folkvord, s. 6) i løpet av den stortingsperioden han var der.

Det var ganske vanlig at mannfolk ikke brukte slips (...) og i slutten av den stortingsperioden da jeg var der var det ikke uvanlig at mannfolk ikke gikk i dress. (Folkvord, s.6)

Det kan med andre ord se ut til at normen endret seg litt i denne stortingsperioden, og at det fantes utfordrere som tøyde grensene for det aksepterte, muligens fordi Folkvord brøyta vei med sine normbrudd. En forneker gjør jobben enklere for utfordreren, fordi han viser hva som er normbrudd – hvor grensen går. Likevel kan Folkvord huske

...ei generelt servil haldning blant representantane i forhold til det dei trudde var reglar⁶⁹

Dette understreker fornekerens klesposisjon som en som avviser kulturen som resten forholder seg til som reglement. Selv om Folkvord aldri fikk korreks fra kolleger eller presidentskapet opplevde han imidlertid at altfor mange journalister var opptatt av klærne han brukte og dressen han ikke brukte.

Jeg lagde meg en liste over de journalistene som ikke stilte meg spørsmål om antrekket jeg brukte (...), men den lista blei ikke lang for å si det sånn. (Folkvord, s.3)

⁶⁸ Som da Folkvord var på komitéreise i Nordvest Russland og hadde pakket med seg bukse, jakke, skjorte og slips for møte med ”de her mafiabossene som vi skulle treffe og som brukte å kle seg på det viset. (...) Det var en i finanskomiteen som kom med noe sånn kommentarer med...hvor han ante virkelig ikke at jeg hadde den slags.(...) Det var en representant som var så overflatefiksert at det var pinlig altså”. (Folkvord, s.4)

⁶⁹ Svar fra Folkvord pr.mail 6. januar 2004, bl.a. på spørsmål om han kunne huske kommentarer fra kollegaer om sin jakkeløse opptredener på talerstolen.

I ettertid angrer Folkvord på at han diskuterte antrekk med journalister, fordi det tok for mye fokus fra de viktige sakene han arbeidet med.

Folkvord mener dressbruk i arbeidslivet tilhører borgerskapet, og at ”Ensartet språkbruk og klesdrakt på Stortinget er en slags hersketeknikk”⁷⁰. Han siktet til at de folkevalgte representantene bør representere ulike miljøer og sosiale klasser, og at det er naturlig at dette syns på dem. Siden han selv er en representant for arbeiderklassen, er det unaturlig for han å bruke dress på jobb. På denne måten har han likhetstrekk med representasjonen på 1800-tallet, der representantene synlig representerte sin stand. Folkvord mener det er en fare for at ”ensarta tekstilbruk” i neste omgang kan føre til enhetlig politikk, som skviser ut ytterpunktene, og på denne måten kan true demokratiet som sådan, der alle sjikt av folket har rett til å være representert.

Selv syns han at han ble tatt veldig godt imot av ”stortingsmiljøet”;

...altså erfarne representanter som er flinke til å ta imot nykommere. Om du er litt rød og rufsete og opposisjonell så gjør det ingenting. Du er velkommen inn i varmen.(...) Men det er noe med å huske på at her møter du ei politisk forsamling der samfunnets ytterpunkter sosialt og klassemessig skal være representert. Du er ikke i konfirmasjon eller bryllup, så du skal huske på hvem du er og hvem du representerer, og at du møter noen som representerer noe helt annet. Og selv om de er vennlige og hyggelige så fjerner ikke det de sosiale, politiske og klassemessige motsetningene som en representerer. (Folkvord, s.1)

Folkvord snakker om en enhetskultur som ikke gagnar Stortinget som demokratisk maktinstitusjon. Enhetliggjøring gjennom klær er falskt, og uhensiktsmessig for de politiske diskusjoner som skal foregå der.

7.2 Posisjonenes konsekvenser

Representantene pålegger seg selv en dressbruk som opprettholder ordenen. Dressen fungerer på denne måten som sosial orden når representantene bruker den i stortingssalen. På samme måte som andre yrkesuniformer, er den bindeledd mellom enkeltindividene og fellesskapet,

⁷⁰ Aftenposten, 8. oktober 1993

enkeltsituasjoner og helheten⁷¹. Dressen er enhetliggjørende ved at den samler dem som bruker den til en gruppe. Det er på grunn av kutymens kontrollerende makt at kodene fungerer som sosial orden. ”Seden normeres gjennom den sociala kontrollen” (Bringéus 1990:152), der den som ikke følger sedvanene straffes.

Både den tradisjonelle og den oppløste dressen er innenfor normen på Stortinget. Vi kan grovt si at forvalter og bærer velger en tradisjonell dress, mens utfordrer velger en oppløst dress som bryter hegemonien. Bæreren kan også velge en oppløst variant i form av bleser, men da på en måte som er innenfor den tradisjonelle dressens krav til helhet, for eksempel skjorte og slips. Den tradisjonelle dressen har en hegemonisk posisjon på Stortinget. Den er dominant som den hegemoniske maskulinitets estetifiserte maktrekvisitt. Hegemonisk maskulinitet har sosial autoritet og er derfor ikke lett å utfordre (Connell 2001:156).

Dressbruk viser også at personen godtar offentlighetsprinsippet for ”den siviliserte væremåten” (Sennett 1992a), og er villige til å legge fra seg det private og individuelle. Normer er usynlige for det blotte øyet. Vi blir først klar over normene ved overtredelse av dem (Bringéus 1990:163). Normene opprettholdes ved sosial kontroll; innprenting av normene til systemets medlemmer, og sanksjonering når normene brytes. Slike sanksjoner kan være ulike, men fører til at normbryterne støttes ut fra fellesskapet. Vi avrunder kapitlet med å se hvilke konsekvenser den klesmessige posisjonerende kan få for representantene.

Solholm sier i samtalen med ham at han tror at Folkvords opptredener kan ha resultert i at RV ikke fikk stortingsplass i 1997.

For at jeg er overbevist om at hver gang Erling Folkvord gikk på talerstolen, i hvert fall når det var direktesending, å at han gikk i tøfler eller strøpelesten og genser, så satt 70 % av befolkningen og irriterte seg over hvorfor i all verden kan ikke han kle seg. Hvorfor går han i genser? Og da har han tapt budskapet. (Solholm, s.7)

⁷¹ Dette baseres på diskusjoner omkring uniform og kjønn, symboler, makt og mening: (Conradson 1988, Craik 2003, Flannery 2001, Oxaal 2001, Steele & Kidwell 1989, Åse 2003).

Solholm mener Folkvord ikke opptrådte slik folk forventer av en stortingsrepresentant, og at han provoserte på feil måte. Likevel fikk aldri Folkvord påtale av Presidenten, på samme måte som for eksempel Holmås fikk for sitt normbrudd.

Selv om vi ikke har sporet noen fornektere på Stortinget i dag, finns det eksempler på ignorering av kleskodene. Disse representantene har imidlertid fått korreks, og tatt stortingspresidentens korreks til etterretning. Joggesko og olajakke anses ikke som korrekt i stortingssalen, og kan forstås som en fornektelse av kleskoder, eller en planlagt motaksjon. Ved at joggeskoene og olajakka refses på samme måten som uparlamentariske språkbruk blir, er veien kort til forståelse av antrekk som ensbetydende med ord.

Forvalterne av dressnormen anser de alternative antrekkene som en provokasjon og en trussel mot normen. De reelle konsekvensene av å ikke bruke dress som mannlig stortingsrepresentant, kan være sosial eksklusjon fra fora der viktige avgjørelser tas. Klær egner seg spesielt godt til å skille medlemmer av ulike grupper fra hverandre, fordi kulturelle kategorier og prinsipper blir kodet og manifestert gjennom klær (McCracken 1990:60). Å "snakke" ved bruk av ulike farger og former på dressen er konvensjonelt og akseptert språkbruk, mens brudd på normene ved bruk av fritidsantrekk, og det som regnes som estetiske politiske uttrykk, er regnet som uparlamentarisk og derfor provoserende feil.

Både bæreren, utfordreren og fornekteren er en nødvendighet for å få øye på hva som til enhver tid er den gjeldende normen. Bæreren viser hva som er normen, utfordreren viser hva som er på kanten, og fornekteren viser hva som er utenfor. Grensene fremtrer i konflikt. Ved overtredelse av normene på Stortinget iverksettes et verneapparat, bestående av bl.a. presidentskapets protester og journalisters søkelys, som fungerer som et normbeskyttende apparat siden det støtter det som er annerledes vekk fra det seriøse politiske søkelyset.

Synliggjøringen av normen og konsekvensene det får passer ikke fornekteren så bra, fordi han ikke profiterer på denne tydeliggjøringen hos andre enn sine egne velgere. Han får ikke delta på de samme premisse-

ne som de andre, der forvalterne har etablert ”*doxa* som ortodoksi” (Bourdieu 1995:238) – sitt ordenssystem som det eneste rette. Det passer utfordreren bedre. Han er en del av dette systemet, og kommuniserer med normbærerne. Utfordreren vil vise egen politiske opposisjon, gjennom synliggjøring av normen. Det er i neste omgang slik normene gradvis endres. Ved å strekke grensen for det akseptable innenfor normen, presser ufordreren både forvalterne og bærerne av klesnormen til å revurdere sitt syn på denne, på en måte fornekteren ikke kan eller vil. Det er slik det i dag ikke lenger er kutyme med slips i stortingssalen slik det for eksempel var på 1950- tallet, selv om de fleste bruker det.

Posisjonenes arena er den hegemoniske stortingskulturen. Hegemonien er ”the cultural dynamic by which a group claims and sustains a leading position in social life” (Connell 2001:77); den delen av samfunnet som hevder å ha overlegen autoritet til å bestemme hva som gjelder. I samfunnet på Stortinget er det forvalterne, og til dels bærerne, som bestemmer, og tar for gitt at de selv er i ledende posisjon, og at dresskulturen er kutyme. Dresskulturen er den hegemoniske stortingskulturen, forvalterne dens forsvarer og bærerne dens viderefører.

Denne relasjonen mellom forvalterne og bærerne, har flere fellestrekk til Foucault’s maktbegrep regjeringsmakt. Stortingsrepresentantene har et fritt valg til å velge det de synes er riktig, men kun innenfor en fast diskurs. Diskursen styres av tradisjonen, sedvanene og normenes makt og defineres av presidentskapet. Det er derfor nærliggende å se dressbruken som en *frivillig uniformering*, siden bærerne kan velge å trosse forvalterne og diskursen. På denne måten vil forvalterne og bærerne reproducere meningsinnholdet i den hegemoniske stortingskulturen, og bevarer sin posisjon som stortingskulturens autoriteter.

En hegemonisk kultur er ikke varig (Connell 2001:77). Den utfordres. Selv om utfordreren er en del av normen, er han ikke en del av hegemonien. Han står ved siden av og kommenterer den ved sin alternative forståelse av normen. På denne måten endres den hegemoniske kulturen med tida, ikke radikalt, men i det små. Utfordreren følger klesnormen på en måte som etableres som et alternativ til hegemonien. Med den hvite lindressen viser utfordreren Holmås at han setter seg imot he-

gemonien, uten å miste respekten fra verken forvalterne og bærerne eller sine egne velgere. Opposisjonen understreker hans politiske agenda.

Konklusjon

På 1800- tallet bar representantene de antrekkene som var forventet av dem ut fra deres stand. Det eksisterer ikke stender på denne måten i dag, men mennene på Stortinget har ulik sosiokulturell bakgrunn, og tilhører ulike partikulturer. Det er derfor nærliggende å tro at disse vil foretrekke ulike arbeidsantrekk på Stortinget. Når det likevel er slik at representanter fra både ytre høyre og ytre venstre velger dress, er det flere årsaker til det. Siden det ikke er noe reglementert, og temaet er lite snakket om, har alle ulike oppfatninger av hvordan de kler seg, og hvorfor de kler seg som de gjør. De er opptatt av at de skal følge en norm og en tradisjon. Vi har presisert at antrekk kun kan være naturlig i betydningen at det oppleves som det gjennom en diskurs. Dressen er derfor ikke et naturlig arbeidsantrekk for alle, og det er langt fra et nøytralt antrekk.

Med dette vender vi tilbake til hovedproblemstillingen: hvorfor er dressen det naturlige valget i stortingssalen? Dette skal vi gi fire svar på.

1. Fordi dressbruk representerer kontinuitet i tid

Representantenes argumenter om at dressbruk er sedvane, tradisjon og kulturarv, er de mest insisterende. Dressen er naturlig i stortingssalen, fordi ”slik har det alltid vært”. Begrepene understreker at en stortingsrepresentant er sentral i nasjonalhistorisk sammenheng, og har derfor tillit som tradisjonsforvalter. Uniformsreglement kan føre til opprør. Historien og tradisjonen derimot, er de vinnende argumentene i parlamentariske diskusjoner – sjelden uttalt, men høyst forpliktet.

Representantene står fritt til å velge antrekk, men innenfor en tradisjonsdiskurs der dressformen er det eneste alternativet. Det eksisterer to dressformer på Stortinget i dag; den tradisjonelle dressen, som så å si er lik den moderne dressen fra slutten av 1800-tallet, og den oppløste dressen der jakkebruk er minstekravet. De tradisjonelle dressbrukerne er imidlertid i flertall.

Siden tradisjon er så viktig for representantene er det interessant å se hvorvidt det faktisk kan sies å være tradisjon for dress, og hva denne tradisjonen eventuelt innebærer.

Dressen må deles i to nivåer for at dette skal gi mening.

- Dressens form er det ene nivået. Den har vært så å si uberørt siden 1870. Det er derfor tradisjon for at de mannlige stortingsrepresentantene ikler seg en dressform på Stortinget.
- Det andre nivået er dressbrukens betydning. Denne har variert med politiske og samfunnsmessige endringer. Mens den moderne dressen i 1870 var inspirert av siste mote, er den tradisjonelle dressen i dag umoderne. Der den moderne dressen konnoterte endring med industrialismen, og avstand til kroppsarbeidere og kvinner, konnoterer den tradisjonelle dressen i dag stabilitet i et globalisert samfunn og enhetliggjøring på tvers av skillelinjer, for eksempel partitilhørighet.

Det ser ut til at det er tradisjon for at dressen representerer politiske og samfunnsmessige verdier i tiden. Dressformen er den samme, men brukens betydning har endret seg. I dag er det viktigere at den mannlige stortingsrepresentantens antrekk representerer kontinuitet i tid, enn at den har referansepunkter i mote, klasse- eller partitilhørighet eller til individuelle særpreg.

2. Fordi dress fungerer som sosial orden

For at dressens form skal være korrekt må også uskrevne regler, som at jakken bæres utenfor eget kontor, skjorten skal inni buksen og være flekk-, kroppslukt- og krøllfri, følges. Siden ”ren og pen” regnes som minstekravet til god folkeskikk, blir antagelser om avvik på dette om-

rådet lett assosiert med avvik i moral og mangel på dømmekraft. Av samme årsak blir moteplagg og fritidsplagg forstått som en motaksjon mot de gjeldende normene. Det oppfattes som useriøst og disrespektfullt ovenfor normen. De som ikke kan rette seg etter minstekravene, kan potensielt skape sosial uorden. Når de faste formene løses opp blir det kaos. Dette handler om de kulturelle konvensjonene for korrekt adferd som ligger nedfelt i oss som deler av en kultur.

Dressen fungerer derfor som sosial orden på tre plan:

- Hvordan en går kledd har sammenheng med hvordan en oppfører og beveger seg. Dressens form kontrollerer kroppens bevegelser etter de kulturelle konvensjonene for forventet adferd. Jakken er det viktigste plagget i denne forbindelse.
- Dressbruk tilfredsstillter kravene til sosial skikkethet, ved å representere velstelthet og orden i seg selv. Den faktigste rensligheten på Stortinget skaper ikke det samme engasjementet fra representantene som den tilsynelatende.
- Dressbruk medfører aksept for verdiene den konnoterer. Avvik fra normen medfører derfor også en trussel om moralsk forfall og kaos.

Den sosiale ordenen fungerer, fordi alle involverte opplever den som naturlig. Når den sosiale ordenen regnes som naturlig skal det mye til å endre denne oppfatningen.

Normen om dressbruk kan imidlertid trosses. Den er en kulturell konstruksjon som ivaretar noen representanters interesser – ikke alles. Der rollene posisjonerer seg i forhold til en dressnorm oppstår en maktrelasjon. I denne står noen for det rådende og andre for det opposisjonelle.

Dette tydeliggjøres i et internt hierarki: Forvalteren er han som i kraft av sin posisjon eller lange parlamentariske fartstid bestemmer at dress, og helst den tradisjonelle dressen, er kutyme og gjengs. Forvalterne bestemmer at bærerne skal velge dressen. Bærerne tar selv valget om å bruke dress, men har ofte arbeids- eller partikulturelle referanser i en typisk dresskultur. Utfordrerer fungerer innenfor dressnormen, men er

uendig i verdiinnholdet til den tradisjonelle dressen, og utfordrer derfor denne. Han mener at en klesnorm bør innebære rom for individuelle særpreg og gjennomfører dette uten å bryte normen. På denne måten er han innenfor dressnormen, men utenfor dresshegemonien. Fornekteren aksepterer ikke dressnorm. Han mener klær bør være valgfritt, og at det er naturlig at de reflekterer representasjon av klasse- og partibakgrunn.

Stereotypene i hierarkiet forutsetter imidlertid hverandre, og resulterer i gradvis små endringer av dressnormen. Alle involverte har en funksjon som ivaretar og opprettholder kravet om en norm. De fungerer innenfor den samme diskursen. Konsekvensene av fornekters normnekt fungerer utenfor normen, og berører derfor ikke normen i større grad. Derfor fungerer hierarkiet også som sosial orden; og det truer ikke dressnormens eksistens.

3. Fordi dress er den hegemoniske mannens rekvisitt

De mannlige stortingsrepresentantene er i utgangspunktet alle en større eller mindre del av den hegemoniske maskuliniteten, og kleskutymen på Stortinget består av den maskuline hegemoniens borgerlige preferanser. Kleskonvensjonene som gjelder i den hegemoniske maskuliniteten, er å beherske skille mellom offentlig og privat; det som forstås som fritidstøy i fritid, og kravene til arbeidstøy på arbeid. Å beherske normene fører til kontroll, som igjen fører til makt.

Offentlighetsprinsippet forutsetter at deltagerne i offentligheten ikke er individer, men aktører. De spiller en rolle, og må opprettholde de upersonlige maskene for å ivareta offentligheten. Dressens oppgave er å undertrykke det private til fordel for det offentlige, og det individuelle til fordel for det kollektive. Dressen er på denne måten en rekvisitt som plasserer representanten i den rollen som er forventet av ham.

Vi har nyansert den hegemoniske maskuliniteten på Stortinget.

- Kjønnrelatert: Den eksisterer ikke utelukkende av menn, men mennene har dominans. Innen mannskulturen eksisterer et hierarki, der noen forvalter normene, mens andre utfordrer disse.

- Partirelatert: De høyreorienterte partiene har den hegemoniske maskulinitetens borgerlige preferanser som en mer naturlig del av sin partikultur enn de venstreorienterte.
- Bakgrunnsrelatert: De kulturelle konvensjonene om forventet opptreden er avhengig av assosiasjonssystemer som viser hvordan noe naturlig hører sammen, for eksempel skjorte og slips. Representantene har ulike assosiasjoner avhengig av sosiokulturell bakgrunn, og oppfatter derfor ulike ting som naturlig. Dette kan gå på tvers av partitilhørighet.
- Aldersrelatert: Den tradisjonelle dressen er mer utpreget blant de eldre enn de yngre, og hvordan plaggenes farger og form er mer rigid hos de eldre.

Samtiden og fremtiden er noe verken vi eller våre folkevalgte har oversikt eller kontroll over. I en politisk samfunnsutvikling som endrer seg hver dag, både globalt og nasjonalt, gir maktmenns dressbruk konnotasjoner til tradisjoner og den kjente fortiden. Den gir også assosiasjoner til et autoritært patriarkalsk styresett, dominans der befolkningen blir bestemt over av en god vilje. Det kan oppleves trygt og individuelt befriende, men det kan også oppleves dominerende og overformyndende.

Dressen er uansett et plagg som konnoterer makt. Ved å se dressmannen som den profesjonelle mannlige politikeren, er denne stereotypen etterstrebet av representantene. Denne abstrakte rangsordningen kan føre til at de som ikke innfrir kravene, blir underkjent som profesjonelle. De som blir underkjent ødelegger også for representantrollens autoritet; Representanten med stor R. Dressen er Representantens rekvisitt. På Stortinget kan mennene likevel være en del av dressmiljøet uten å bære den tradisjonelle dressen, ved å følge de grunnleggende kravene i dressnormen som bruk av jakke, diskrete farger og former for tilsynelatende renslighet.

Det er ikke nødvendigvis en trussel mot det demokratiske prinsipp at så mange menn på Stortinget bruker dress, men forventningen om dressbruk kan oppfattes som en hersketeknikk. Siden dressbruk ikke er like naturlig for alle, og antrekket representerer verdier ikke alle mannlige

stortingsrepresentanter vil være bekjent av, kan enkelte føle seg presset til å ivareta verdier de selv ikke vil være representanter for.

4. Fordi dress enhetliggjør

Det er typisk menn å kle seg anonymt og korrekt i forhold til omgivelsenes normer. På Stortinget er denne tendensen fremtredende. Talerstolen i stortingssalen er underlagt de strengest ivarettatte kutymene. Siden denne scenen er mest representativ, både på vegne av eget parti, nasjonalforsamlingen og folket, avgjøres det her om representantene mestrer situasjonen, og kan underordner seg representasjonsrollen. Dressens egenskaper av å fremme kollektivitet og undertrykke individet, passer derfor stortingsrepresentantene godt. Det presiseres av flere av informantene at de slik bedre kan fokusere saklig på det som blir sagt. Årsaken til at plagget har denne posisjonen er bl.a. tradisjon som kontormannens viktigste rekvisitt, og en historie som inkluderende og atskillelende markør.

Samtidens politiske tendenser har også konsekvenser for forventninger om klesbruk:

- Partiene er svekket. Dette gir seg utslag i at likheten mellom partirepresentantene er større enn forskjellene, og det er vanskelig å avgjøre partitilhørighet ut fra klesdrakt.
- Kompromisser som endrer politikken de ulike partiene ble valgt på har preget politikken siden 1961. Det uniformelle ved dressen som arbeidsantrekk bidrar til å invitere til samarbeid istedenfor konflikt, og kompromisser istedenfor motpolar. Det enhetlige ved dressen tydeliggjør at de politiske ytterpunktene forsvinner.
- Lojalitet til Stortinget som institusjon. Det anses som viktig å vise respekt for representantrollen, Presidentskapet, nasjonalforsamlingen og Stortingets talerstol som scene for representativitet. Dette kan gå på bekostning av individualitet eller partirelaterte særpreg, og gir seg utslag i enhetlig antrekk.

- ”Karismatiske representanter” markedsfører og ”selger” partipolitikk. Fremtredende personligheter, ofte partitoppene, dominerer politikken. Disse er ofte tradisjons- og normforvaltere og behersker rommet for individuelle særpreg innenfor normen.

Dressen er kanskje det eneste antrekket som har egenskapen av å kunne uttrykke både enhetliggjøringen som frivillig uniform, og samtidig tilfredstille behovet for individualisering. Dressen er et kompromiss mellom samhörighet og individuell fristilling. Diskusjonene i media referert til innledningsvis i oppgaven, har bl.a. vist at samhörighet er sterkere enn individuell identitet. Dette er en forutsetning i dagens politiske miljø, der representantene skal samarbeide på tvers av partitilhörighet samtidig som politikken er avhengig av sterke og særegne enkeltmennesker.

Vi har gjort en studie av begrunnelser for valg av påkledning for en liten gruppe menn, i en svært avgrenset kontekst. Undersøkelsen viser, som også tidligere studier har antatt, at mote og individualitet ikke har stor betydning for valg av klær for denne gruppen. Dette til tross for at den individfokuseringen som er blitt påpekt som en tendens ved samfunnet generelt, også preger denne konteksten. Funnene avviker fra det meste som er skrevet om kvinne- og ungdomsklær, der det individuelle og identitet tillegges stor betydning. Er det virkelig så stor forskjell, eller har forskningen overdrevet dette perspektivet?

I tillegg til å representere seg selv som individ, som kjønn, gjennom roller osv, er representantene også representanter for velgerne, for partiet, for Stortinget som institusjon, for politikere generelt og til en viss grad for offentlig forvaltning. Menn som i den grad representerer sin arbeidsplass har ofte uniformer. Stortingsrepresentanters dressbruk er på den måten en uformell uniform som underbygger deres brede representasjon. Gjør de samme tendenser seg gjeldende også for menn i andre kontekster, eller er det stortingsmennesenes rolle som representanter – og ikke som menn – som er årsaken?

Videre studier av menns påkledning, og undersøkelser der menns og kvinners klesvaner kontrasteres, vil kunne svare på slike spørsmål.

Litteratur

- Baldersheim, Harald & Jean-Pascal Daloz 2003. *Political leadership in global age*. Aldershot: Ashgate.
- Barnard, Malcolm 2002. *Fashion as communication*. New York: Routledge.
- Barthes, Roland 1983. *The fashion system*. Berkely: University of California Press.
- Batchelor, David 2000. *Chromophobia*. London: Reaction Books.
- Berggren, Brit 1989. *Da Kulturen kom til Norge*. Oslo: Aschehoug.
- Bourdieu, Pierre 1995. *Distinksjonen*. Oslo: Pax.
- Bourdieu, Pierre 2000. *Den maskuline dominans*. Oslo: Pax.
- Bringéus, Nils Arvid 1990. *Människan som kulturvarelse*. Stockholm: Carlsson.
- Broby-Johansen, R. 1953. *Kropp og klær*. Danmark: Krohns bogtrykkeri.
- Brøgger, Waldemar 1960. *Skikk og bruk*. Oslo: Cappelen.
- Christophersen, Jens A. 1993. *Representant og velger*. Oslo: Pensumtjeneste.
- Cock-Clausen, Ingeborg 2003. "Civiluniformens symbolske og praktiske funktion", i Krag, Anne Hedeager (red.) *Dragt og magt*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Connell, R. W. 1996. "Politics of changing men", i *Socialist Review*, 25(1).
- Connell, R. W. 2001. *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.

- Conradson, Birgitta 1988. *Kontorsfolket - en etnologisk studie av livet på kontor*. Stockholm: Nordiska Museet.
- Corrigan, Peter 1997. *The sociology of consumption*. London: Sage Publications.
- Craik, Jennifer 2003. "The cultural politics of the uniform", i *Fashion Theory*, 7(2).
- Crane, Diana 2000. *Fashion and its social agendas*. London: University of Chicago Press.
- Daae, Ludvig 1934. *Politiske dagbøker og minner 1, 1857 - 1871*. Oslo: Grøndahl & Søns boktrykkeri.
- Dahlgren, Peter 1990. "Tv och våra kulturella referensramar", i Hannerz, Ulf (red.) *Medier och Kulturer*. Stockholm: Carlsson.
- Dant, Tim 1999. *Material culture in the social world*. Philadelphia: Open university press.
- Engen, Torgrim 2003. *Trynefaktor*. Oslo: Cappelen.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren 1996. *Vardagslivets etnologi*. Stockholm: Natur och kultur.
- Entwistle, Joanne 2000. *The fashioned body*. Cambridge: Polity Press.
- Entwistle, Joanne & Elisabeth Wilson 2001. "Introduction", i Entwistle, Joanne & Elisabeth Wilson (red.) *Body Dressing*. Oxford: Berg.
- Eriksen, Anne 1988. "Massekultur og tradisjon - faglig utfordring eller faglig hodepine?", i *Nord Nytt*, 32:25-31.
- Flannery, Maura C. 2001. "The white coat: A symbol of science and medicine as male pursuit", i *Thyroid* 11(10):947-951.
- Folkvord, Erling 1997. *Livet bak murene*. Oslo: Rød valgallianse.
- Folkvord, Erling 1998. *Rødt!* Oslo: Millenium.
- Foucault, Michel 2002. *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen upopulære skrifter.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Stockholm: Liber Förlag.

- Galilee, John 2002. "Class consumption: Understanding middle-class young men and their fashion choices", i *Men and Masculinities* 5(1):32-52.
- Gerholm, Eva 1993. "Fältarbete och intervjuer", i Silvén-Garnert, Eva (red.) *Muntliga möten: om intervjuer i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Giddens, Anthony 1996. *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzels Forlag A/S.
- Giddens, Anthony 1997. *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax.
- Goffman, Erving 1959. *The presentation of self in everyday*. London: Penguin books.
- Goffman, Erving 1969. *Behavior in public places*. Toronto: Macmillan.
- Gross, Kim Johnson & Jeff Stone 1998. *Men's Wardrobe*. New York: Alfred A. Knopf.
- Grove-White, Annie 2001. "No rules, only choices?", i *Journal of Material Culture* 6:193-211.
- Grønmo, Sigmund 1982. "Forhold mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen", i Holter, Harriet & Ragnvald Kalleberg (red.) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Guneriusen, Willy 1996. *Aktør, handling og struktur: grunnlagsproblemer i samfunnsvitenskapene*. Oslo: TANO.
- Hannerz, Ulf 1982. "Delkulturarna och helheten", i Hannerz, Liljeström & Löfgren (red.) *Kultur och medvetande*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Hansen, Tore & Trond Tjerbo 2003. *Politisk engasjement, borgerroller og sosial kapital*. Rapport nr. 62 i Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. Oslo: Makt- og demokratiutredningen 1998-2003.
- Hart, Avril 1998. *Ties*. London: V & A Publications.
- Harvey, John 1995. *Men in black*. London: Reaction books.
- Hastrup, Kirsten 1988. "Den tredje person: Køn og tid i det islandske landskab", i Ramløv, Kirsten (red.) *Feltarbejde: oplevelse og metode i etnografien*. København: Akademisk Forlag.

- Hasvén, Gunn 1992. *Den grå kostymen*. Malmö: Gleerups.
- Hearn, Jeff 1992. *Men in the public eye. The construction and deconstruction of public men and public patriarchies*. London: Routledge.
- Hebdige, Dick 1979. *Subculture - the meaning of style*. London: Routledge.
- Heidar, Knut & Jo Saglie 2002. *Hva skjer med partiene? Makt- og demokratiutredningen 1998-2003*. Oslo: Gyldendal.
- Hellesund, Tone 2000a. "Dressen - det mandigste av alt", i Boe, Liv Hilde & Anne-Sofie Hjemdahl (red.) *Kropp og Klær*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Hellesund, Tone 2000b. "Mannen - det naturligste av alt?", i Boe, Liv Hilde & Anne-Sofie Hjemdahl (red.) *Kropp og klær*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Hjemdahl, Anne-Sofie 1999. *Kledd i russetid, en samtidsstudie av rødrossens klær*. Hovedfagsoppgave i etnologi, Universitetet i Oslo.
- Hollander, Anne 1994. *Sex and suits*. Sparkford: Claridge Press.
- Høydal, Reidun 2003. "Folkedanning? Landsgymnasets som mothegeemonisk dannelsingsprinsipp", i *Nytt Norsk Tidsskrift*, 4:363-379.
- Jacobson, Maja 1994. *Kläder som språk och handling*. Stockholm: Calssons.
- Jacobson, Maja 1998. *Gör kläderna mannen?* Stockholm: Carlsson.
- Johansson, Thomas 1998. "Från mansroll till maskuliniteter", i Ekenstam, Claes (red.) *Rädd att falla - studier i manlighet*. Stockholm: Gidlunds Förlag.
- Kaiser, Susan B. 1997. *The social psychology of clothing: symbolic appearances in context*. New York: Fairchild Publications.
- Kapstad, Connie Reksten 1996. "Ubehaget i kulturen", i *Dugnad* 4:33-49.
- Kidwell, Claudia Brush & Margaret C. S. Christman 1974. *Suiting everyone: The democratization of clothing in America*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Kjeldstadli, Knut 1993. *Fortida er ikke hva den engang var*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjellberg, Reidar 1935. *Uniformer fra hoff, embedsverk og borgervæbning i det 19. århundre*. Oslo: Norsk Folkemuseum.

- Kjepso, Helena 1999. *Fra en tilknyttet tidsalder til stilpluralisme og kompleksitet*. Hovedfagsoppgave i etnologi, Universitetet i Bergen.
- Klein, Naomi 2001. *No Logo*. Oslo: Oktober Forlag.
- Klepp, Asbjørn 1980. "Tradisjon og kultur", i *Norveg* 23:195-225.
- Klepp, Asbjørn 1988. "Fra muntlig kommunikasjon til tekst", i *Norveg* 31:7-16.
- Klepp, Ingun Grimstad 2002. "Jeans og "den lille sorte": Hvorfor yndlingsklær er mer miljøvennlige enn andre klær", i Kulturredaksjonen NRK P2 *P2 akademiet Y*. Oslo: Transit.
- Klepp, Ingun Grimstad 2003a. "Farlige farger", i *Nytt Antropologisk Tidsskrift* 4.
- Klepp, Ingun Grimstad 2003b. *Fra rent til nyvasket - skittent og rent tøy*. SIFO-rapport nr. 2-2003. Nydalen: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Koht, Halvdan & Harry Fett 1912. *Den gamle stortingssalen*. Kristiania: Norsk Folkemuseum.
- Korsnes, Olav, Heine Andersen & Thomas Brante (red.) 1997. *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Laver, James 1995. *Costume & Fashion*. London: Thames and Hudson.
- Lindstøl, Tallak 1914. *Stortinget og Statsraadet 1814 - 1914*. Christiania: Steen'ske Bogtrykkeri.
- Lundesgaard, Erik 2003. "Skikk og bruk. Beretningen om en sjangers forfall", i *Prosa* 4:24-27.
- Lurie, Alison 1981. *The language of clothes*. Middlesex: Hamlyn.
- Lury, Celia 1999. *Consumer culture*. Cambridge: Polity Press.
- Lynne, Anita 2000. *Nyansene makt - En studie av ungdom, identitet og klær*. SIFO-rapport nr. 4-2000. Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Löfgren, Orvar 1990. "Medierna i nationsbygget", i Hannerz, Ulf (red.) *Medier och kulturer*. Stockholm: Carlsson.
- Lönnqvist, Bo 1979. "Klädernas symbolvärden", i *Den Fiolette serien* 6:153:163.
- Lövkrona, Inger 1999. *Annika Larsdotter - Barnmörderska*. Lund: Historiska media.

- McCracken, Grant 1990. *Culture and Consumption*. Indianapolis: Indiana University press.
- Meyer, Siri 2003. *Imperiet kaller - et essay om maktens anatomi*. Oslo: *Spartacus.
- Neumann, Iver B. 2002. "Forord", i Foucault, Michel *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen's upopulære skrifter.
- Neumann, Iver B. & Ole Jacob Sending (red.) 2003. *Regjering i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- NOU 2003:19 *Makt og demokrati. Sluttrapport fra makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NOU 2000:11 *Dekninger av utgifter til telefon, tekniske hjelpemidler (for eksempel hjemmekontor) og sosiale ytelser*. Oslo: Statsministerens kontor.
- Nygård, Pål 2002. *Til det trenger man parlamentariske egenskaper*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo.
- Oxaal, Astrid 2001. *Drakt og nasjonal identitet 1760-1917*. Oslo: Unipub forlag.
- Oxaal, Astrid 2003. "Eventyrillustrasjonene, draktene og det nasjonale", i *Tidsskrift for Kulturforskning* 2(1):5-27.
- Reiakvam, Oddlaug 1991. *Foto - Gjenstand: Motsetning eller samvirke. Fotografiet: medium - middel - mål*. Rapport fra nordisk konferanse om fotobevaring, Sandefjord, 15.-17. november 1991. Oslo: Norske kunst- og kulturhistoriske museer.
- Reiakvam, Oddlaug 1993. "Det store hamskiftet i etnosamfunnet - eller kven eig kulturanalysen?", i *Dugnad* 2/3:65-77.
- Repstad, Pål 1992. *Mellom nærhet og distanse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Roetzel, Bernhard 1999. *En gentleman. Håndbok i klassisk herremote*. Köln: Köne-mann.
- Rubinstein, Ruth P 2001. *Dress codes*. Oxford: Westview press.
- Rømming, Ellen 1999. *Nye deltagelsesformer og makten i det offentlige rom*, kronikk i *Aftenposten* 13. oktober 1999.
- Sandvik, Birte 1998. *Skikk og bruk, bruk og kast: Klesvaner i det moderne Norge*. Hovedfagsoppgave i etnologi, Universitetet i Oslo.

- Selseth, Nils Tore 2000. "Korrekt antrekk", i Boe, Liv Hilde & Anne-Sofie Hjemdahl (red.) *Kropp og Klær*. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- Sennett, Richard 1992a. *Intimitetstyranniet*. Oslo: J.W. Cappelen.
- Sennett, Richard 1992b. *The fall of public man*. New York: Norton.
- Simmel, Georg 1971. *On individuality and social forms: selected writings*. Chicago: University of Chicago Press.
- Solheim, Erik 1999. *Nærmere*. Oslo: Millenium.
- Steele, Valerie & Claudia B. Kidwell 1989. *Men and women - dressing the part*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Storm-Mathisen, Ardis 1998. *Kjøpepress...Hva er det for noe?* SIFO-rapport nr. 4-1998. Lysaker: Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Stortingets administrasjon 2002. *Stortingets forretningsorden*. Oslo: A/S O. Fredr. Arnesen.
- Stortingets administrasjon & Ivar Buch Østbø 2002. *Stortinget i navn og tall 2001-2005*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Strøm, Knut Erik 1981. "Klær, uniformer og politikk", i *Kontrast* 7/8:56-62.
- Strømsnes, Karin 2003. *Folkets makt*. Makt- og demokratiutredningen 1998-2003. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Svanemyr, Joar 2000. "Den mannlige dominans og "kvinnenes historie"", i *NIKK Magasin* 1:20-29.
- Veblen, Thorstein & C. Wright Mills 1994. *The theory of the leisure class (1899)*. New Brunswick: Viking Penguin.
- Wadel, Cato 1991. *Feltarbeid i egen kultur*. Flekkefjord: Seek a/s.
- Winge, Sissi Solem 1994. *Eidsvold 1814: Historiemaleri og samfunnsdokument*. Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, Universitetet i Oslo.
- Wintzell, Inga 1985. *Jeans och jeanskultur*. Stockholm: Nordiska museet.
- Ørnhøi, Stein 2003. "Om stortingsregjereri og regjeringsmakt", i *Nytt Norsk Tidsskrift* 4:329-433.

Østerud, Øyvind 2002. *Foreløpig maktdiagnose: Politikken på retrett*, kronikk i Aftenposten 7. mars 2002.

Østerud, Øyvind, Fredrik Engelstad & Per Selle (red.) 2003. *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*. Oslo: Gyldendal.

Åse, Cecilia 2003. *Ordningsmakten beklådd - Könskontruksjon i svensk polisuniform*, paper presentert på seminaret "Att vara på Modet", i Stockholm 24-25 oktober 2003.

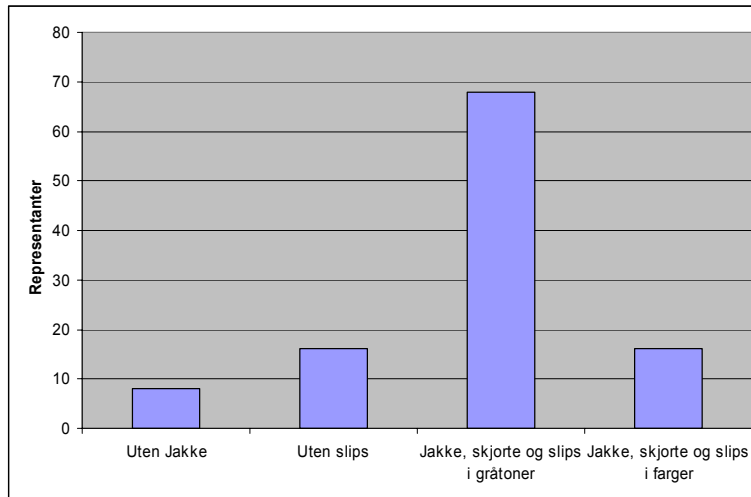
Vedlegg

Internettportrettene

En forundersøkelse for prosjektet ble gjennomført på bakgrunn av portrettene på Stortingets hjemmesider, for å se hvor mange som brukte dress og slips i denne sammenhengen⁷². I denne undersøkelsen kom det frem at kun åtte representanter presenteres uten dressjakke, og 16 presenteres uten slips. Enkelte har verken slips eller jakke, og havner dermed i begge kategoriene.

De som imidlertid hadde både skjorte, slips og dressjakke har vi skilt i to kategorier. Den største kategorien regnes som den mest konservative. Hele 68 representanter har kombinasjonen hvit eller lys blå skjorte, grå/blå/sort slips og grå/blå/svart dressjakke. Den andre kategorien (16 stykker) består av kombinasjonen farget skjorte, farget slips og farget dressjakke. Resultatene av denne forundersøkelsen forsterket vårt inntrykk av at dress er et meget hyppig brukt antrekk på Stortinget, men viser også et tydelig partirelatert avvik.

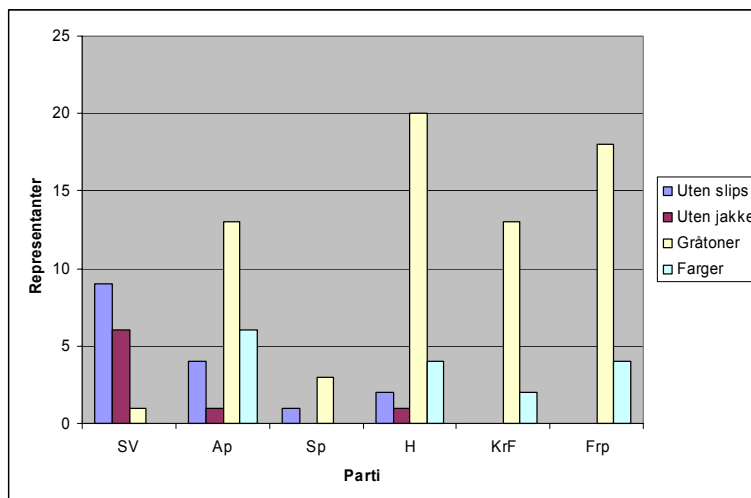
⁷² (<http://www.stortinget.no/representantene/biografier.html>)

Tabell 1: "Internettportrettene i fire kleskategorier"

Tabell 2 viser at menn i de tradisjonelle venstrepartiene har en klart større tendens til jakke- og slipsløshet, enn partiene på Høyresiden. I Høyre er det kun to uten slips og kun en uten jakke, mens i SV har kun en dress.

Tabell 2: "Internettportrettene etter parti og kleskategorier"

Fotografier og tabeller

Fotografier:

- Forside:** Illustrasjon av Anette Pettersen
- Foto 1:** Talerstolen. KP
- Foto 2:** Salen. KP
- Foto 3:** Rotunden. KP
- Foto 4:** Den gamle stortingssalen. Norsk Folkemuseum
- Foto 5:** Stortingsrepresentant J. E. Berg. Stortingsarkivet
- Foto 6:** Stortingsrepresentant C. Holm. Stortingsarkivet
- Foto 7:** Stortingsrepresentant O.G. Hovi. Stortingsarkivet
- Foto 8:** Den frisinne Venstregruppen 1913. Stortingsarkivet
- Foto 9:** Høyregruppen 1913. Stortingsarkivet
- Foto 10:** Stortingsrepresentant Anna Rogstad. Norsk Folkemuseum
- Foto 11:** Stortingsrepresentant Sigbjørn Johnsen. Stortingsarkivet
- Foto 12:** Maleriet "Sommeraften ved Skagens strand. Kunstneren og hans hustru." Av P.S. Krøyer 1899. Museum Hirschsprung, København
- Foto 13:** Lodve Solholm. KP
- Foto 14:** Martin Engeset. KP
- Foto 15:** Heikki Holmås. KP
- Foto 16:** Erling Folkvord. Stortingsarkivet (NTB)

Tabeller:

- Tabell 1:** Internettportrettene i fire kleskategorier
- Tabell 2:** Internettportrettene etter parti og kleskategori